

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK HAMAMININ MEKANSAL KURGUSU
“ İSTANBUL HAMAMLARI ”

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimar Tevfik Cem YAMAN

İç Mimarlık Anabilim / Anasanat Dalı

İç Mimarlık Lisansüstü Programı

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Saadet AYTIS

ŞUBAT 2010

Tevfik Cem YAMAN tarafından hazırlanan **TÜRK HAMAMININ MEKANSAL KURGUSU "İSTANBUL HAMAMLARI"** adlı bu tezin **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Yard. Doç. Dr. Saadet AYTIS

Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından **İç Mimarlık Anabilim / Anasanat Dalında İç Mimarlık Yüksek Lisans Programı** tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan:

: YARD. DOÇ. DR. SAADET AYTIS

Üye

: YARD. DOÇ. PUNDA BAHAR KAYA

Üye

: YARD. DOÇ. ECE POSTALCI ALTINKAYA

Üye

: _____

Üye

: _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
SUMMARY	iv
ÖNSÖZ	vi
1. GİRİŞ	1
1.1. Giriş ve Çalışmanın Amacı	1
1.2. Araştırma Yöntemi	2
2. HAMAM KAVRAMI VE TARİHÇESİ	3
2.1. Türk Mimarisinde Hamamın Yeri ve Gelişimi	5
2.1.1. Anadolu Öncesi Hamam Mimarisi	10
2.1.2. Artuklar Dönemi Hamam Mimarisi	10
2.1.3. Anadolu Selçuklular Dönemi Hamam Mimarisi	12
2.1.4. Beylikler Dönemi Hamam Mimarisi	14
2.2. Osmanlı Dönemi Hamam Mimarisi	15
2.2.1. Erken Dönem (1299–1453)	15
2.2.2. Klasik Dönem (1453–1603)	18
2.2.2.1. Ağa Hamamı (1462-1471)	19
2.2.2.2. Mahmut Paşa Hamamı (1466)	20
2.2.2.3. Çukur Hamam (1463–1471)	23
2.2.2.4. Gedik Paşa Hamamı (1474)	25
2.2.2.5. Edirnekapı Hamamı	27
2.2.2.6. Hoca Paşa Hamamı	28
2.2.2.7. Küçük Ayasofya Hamamı (1503) (Çardaklı Hamam)	29
2.2.2.8. Ayasofya Hamamı (1553) (Haseki Hürrem Sultan Hamamı)	34
2.2.2.9. Eyüp Türbe Hamamı (1451–1481)	38
2.2.2.10. Süleymaniye Hamamı (1556-1566)	39
2.2.2.11. Bayezid Hamamı	40
2.2.2.12. Çinili Hamam - Barbaros Hayrettin Paşa Hamamı (1534-1546)	43
2.2.3. Yenileme Dönemi (1603–1702)	50
2.2.3.1. Çemberlitaş Hamamı	50
2.2.3.2. Kızlar Ağası Hamamı	56
2.2.4. Klasik Dönem Sonrası (1703–1922)	57
2.2.4.1. Cağaloğlu Hamamı (1741–1742)	57
2.2.4.2. Tahta Minare Hamamı (1762)	65
2.3. Günümüz Hamamları	68
2.3.1. Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı	68

3. TÜRK HAMAMI ÇEŞİTLERİ	75
3.1. Halk Hamamları	75
3.1.1. Girçık Hamamı	75
3.1.2. Bursa - Orhangazi Hamamı	77
3.1.3. İznik – Büyük Hamam (1. Murat Hamamı)	78
3.2. Saray Hamamları	80
3.2.1. Topkapı Sarayı – Harem Dairesi Hamamları	80
3.2.1.1. Hünkar ve Valide Hamamları	82
3.2.1.2. Gözdeler Hamamı	90
3.2.1.3. Cariyeler Hamamı	90
3.2.1.4. Cariyeler Hastanesi Hamamı	91
3.2.1.5. III. Murat Hamamı	91
3.2.1.6. Kızlar Ağası (Meşkhane) Hamamı (1669)	91
3.2.1.7. Karaağalar Hamamı	92
3.2.2. Dolmabahçe Sarayı Hamamları	93
3.2.2.1. Hünkar Hamamı	94
3.2.2.2. Çinili Hamam	101
3.2.2.3. Kadınefendiler Çifte Hamamı	107
3.3. Yalı – Konak Hamamları	118
3.3.1. Zarif Mustafa Paşa Yalısı (18. Yüzyıl Başı)	118
3.4. Kaplıcalar	120
3.4.1. Eski Kaplıca (1389)	120
3.4.2. Çiftehan Ilıcısı	123
4. TÜRK HAMAMI MİMARİ TİPOLOJİSİ VE MAHALLERİ	125
4.1. Türk Hamamı Mimari Tipolojisi	125
4.2. Türk Hamamı Mahalleri	130
4.2.1. Soyunmalık (Camekan)	130
4.2.2. Aralık	134
4.2.3. Soğukluk (Ilıklık)	136
4.2.4. Sıcaklık (Harare)	136
4.2.5. Külhan	138
4.2.6. Isıtma Sistemi	143
5. TÜRK HAMAMI MİMARİ DONATILARI, BELLİ BAŞLI SÜSLEMELERİ VE İÇ MEKAN OBJELERİ	145
5.1. Türk Hamamı Mimari Donatıları	145
5.1.1. Duvarlar	145
5.1.2. Nişler	146

5.1.3. Tavanlar	148
5.1.4. Sütunlar ve Sütun Başlıkları	149
5.1.4.1. Sütunlar	149
5.1.4.2. Sütun Başlıkları	150
5.1.5. Kemerler	152
5.1.6. Silmeler ve Kornişler	156
5.1.7. Pencereleler	158
5.1.8. Kapılar	166
5.1.9. Su Tesisatı	169
5.1.10. Şadırvanlar	169
5.1.11. Kurnalar	171
5.1.12. Musluklar	174
5.1.13. Göbek Taşı	184
5.1.14. Kahve - Çay Ocağı	187
5.1.15. Şebekeler	188
5.1.16. Hela ve Tıraşlık	191
5.2 Türk Hamamında Görülen Belli Başlı Süslemeler	194
5.2.1 Taş veya Mermer İşleri	194
5.2.2 Sıva Süslemeleri	197
5.2.3 Çini Süslemeleri	202
5.2.4 Kalemışı	206
5.3 Türk Hamamında Aydınlatma Elemanları	209
5.3.1 Doğal Aydınlatma Elemanları - Gün Işığı İle Aydınlatma	209
5.3.1.1. Aydınlık Fenerleri	209
5.3.1.2. Aydınlık Pencereleleri	216
5.3.1.3. Işık Gözü – Fil Gözü	218
5.3.2 Yapay Aydınlatma Elemanları	231
5.4 Türk Hamamı İç Mekan Objeleri	237
5.4.1. Hamam Tası	238
5.4.2. Leğen - İbrik	242
5.4.3. Lif Leğenleri	244
5.4.4. Sabunluk (Kildence)	245
5.4.5. Buhurdan	247
5.4.6. Gülabdan	249
5.4.7. Kirdenlik	251
5.4.8. Sabun	252
5.4.9. Taraklar ve Keseleri	253
5.4.10. Aynalar	255
5.4.11. Ustura ve Berber Tasları	257

5.4.12.	Nalın ve Takunyalar	258
5.4.13.	Topuk Taşı - Ponza Taşı	261
5.4.14.	Hamam Tekstili	262
6.	İSTANBUL – ÇEMBERLİTAŞ HAMAMI	265
7.	SONUÇ	301
	KAYNAKLAR	303
	RESİM LİSTESİ	305
	ÖZGEÇMİŞ	319

TÜRK HAMAMININ MEKANSAL KURGUSU

“ İSTANBUL HAMAMLARI ”

ÖZET

Temizlik tarihler boyunca her dinin emrettiği bir şarttır. Türkler de İslamiyet'in bir şartı olan temizliğe çok önem vermişlerdir. İslamiyet'te temizliğe kullanılan suyun akar vaziyette olması gereklidir. Bu şartla birlikte ilk hamam örnekleri dere kenarlarına ve kaplıca yakınlarına yapılan hamamlarla başlar.

İlk örnek olan kaplıca hamamlarından sonra vakıflara gelir sağlamak amacıyla halk hamamları inşa edilmeye başlanmıştır. İstanbul'un fethi ile beraber İstanbul'da da birçok halk hamamları, saray ve köşk hamamları inşa edilmeye başlanmıştır.

İstanbul'da ki halk hamamlarının sayısı zamanla 300 e kadar ulaşmıştır. Fakat bu hamamların bazıları geçirdikleri doğal afet ya da bakımsızlık gibi sebeplerden dolayı günümüze kadar gelememişlerdir.

İstanbul'da ki hamamların bir kısmı şahıs mülkiyetine geçmiş ve bazıları hamam işlevini sürdürmekte, bazıları da alışveriş mekanları haline dönüştürülmüştür. Bazı hamamların sahipleri izin vermediklerinden dolayı bu hamamlar hakkında yeterince dokümanterler sağlanılamamıştır.

Bu araştırmada İstanbul hamamlarının Osmanlı Dönemi öncesi ve sonrası olarak, hamam mimarisi ve gelişimi incelenmiştir. Osmanlı Dönemi, Erken Dönem, Klasik Dönem, Yenileme Dönemi ve en son olarak da Osmanlı Döneminin en güçlü hale geldiği Klasik Sonrası Dönemdeki Hamamları örnekleri ile beraber incelenmiştir. Bununla birlikte günümüzde de hamamların azda olsa yapılmakta olduğunu göstermek amacıyla bu çalışmaya günümüz hamamları da eklenmiştir. Hamamların sınıflandırıldığı halk, saray, yalı hamamları ve kaplıcalar olarak da ayrı bir bölümde yine detaylarıyla yer almaktadır.

Türk hamamlarının olmazsa olmazı camekan, soğukluk, en önemli mahali olan sıcaklıkta hamamların tipolojisini meydana getirmiştir. Bu tipoloji ve hamam mahalleri de bu araştırmada ayrı bir bölüm altında incelenmiştir. Hamamların mimari ve dekoratif elemanları, aydınlatma öğeleri de bu çalışmada son bölüm içinde yer almıştır.

TURKISH BATHS ARCHITECTURAL DESIGN

“ İSTANBUL BATHS ”

SUMMARY

Hygiene is a stipulation that every religion orders throughout all times. Turks have given great importance to the hygiene as it is one of the main rules of Islam. Running water is a must during cleaning up according to the Islamic hygiene rules. The very first forms of the baths appeared near the edges of streams and near the spas for that reason.

Public baths were built in order to provide income for the trusts after these first forms of the spa baths. Many more public baths and Turkish baths were built after the conquest of İstanbul.

The number of public baths in Istanbul reached up to 300 in a short period of time. Some of those Turkish baths have not lasted because of natural disasters or lack of good care unfortunately.

The ownership of some of the baths in Istanbul were transferred to personal ownerships. Others still continue as before. Some others were converted into the shops. So we do not have enough documentary about these baths as some of the Turkish bath owners do not allow us into their baths.

The architecture and development of Istanbul Turkish baths before and after Ottoman Empire times were investigated in this research. Baths with their variations at Ottoman times, early times, classical times, renewal times and lastly post classical times when the Ottomans became very powerful were the subject of this research. Today's baths were also included to this research in order to show they are still being built no matter how few they are. Another section also classifies public baths, palace baths, mansion baths and thermal springs in detail.

The Turkish baths most important parts such as the camekan's (entrance hall), the soğukluk's (intermediate room) and lastly the hararet's (the hot room) helped to develop the typology. This typology and the Turkish baths locations were researched in separate parts. The Turkish baths architectural and decorative elements, lighting elements were included to the last section in this researched.

Hazırladığım çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren, destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli tez danışmanım Yard. Doç. Dr. Saadet AYTIS'a, alan çalışmalarımda yardımlarını gördüğüm yerel yöneticiler ve hamam işletmecilerine, araştırmalarımda beni yalnız bırakmayan Restoratör Berna CİNCİ'ye, manevi desteklerini benden esirgemeyen annem İç Mimar Brigitte YAMAN'a ve çalışma süreci içerisinde farklı biçimlerde emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Şubat 2010

Tevfik Cem YAMAN

1. GİRİŞ

1.1. GİRİŞ VE ÇALIŞMANIN AMACI

Hamamlar, eski tarihlerden beri tüm yerleşimlerde önemli bir yere sahip olup, hamam geleneği Türkler'in sosyal yaşamında gerek dinsel gerek kültürel açıdan önemli rol oynamıştır.

Osmanlı devrinde çoğu eve su verilmemiştir. Bu evlerde yaşayan halk yıkanma ihtiyaçlarını halk hamamı denilen yapılarda sağlamışlardır. Yalı ve Konakların özel suyu olup bunların çoğunun içlerinde sadece evdekilerin yıkanacağı özel hamamlar yapılmıştır. Saraylarda ise hükümdara, annesine ve eşleri için saray hamamları inşa edilmiştir. Özel olarak suyun getirildiği hamamlar dışında, şifalı sıcak kaynak suyunun çıktığı yerlerde de kaplıcalar yapılmıştır. Osmanlı dönemindeki hamamlar genellikle tek başına inşa edilmemiş olup, bu yapılar külliye şeklinde; dini, kültürel ve sosyal yapılarla ilişkilendirmişlerdir.

Günümüzdeki hamamlar ise kişiye özel villalarda, toplu konutların sosyal tesislerinde ve otellerde görülmektedir. Halk hamamları adı altında gelir sağlamak amacıyla yönelik hamamlar günümüzde yapılmamaktadır. Bu süreç geçmişten günümüze sosyal ve kültürel yönden ne kadar çok değiştiğimizi göstermektedir.

Türk hamamlarının mimari planlamasına baktığımızda bir çok denemelerin yapıldığı görülmektedir. Bu denemeler hamam mekanının işlevsel kullanımı ve estetik kaygılar sonucunda hamam iç mekanını en iyi şekilde yorumlamaya yönelik olup bir çok mimari tipolojinin çıkmasına sebep olmuştur. Hamamların iç mekansal öğelerine bakıldığında o çağın mimari unsurlarının gerektirdiği belli başlı malzemeler kullanılmış olduğu görülmektedir. Türk hamamındaki doğal aydınlatma unsuru olan fil gözleri mekanda gün ışığı kullanımını en üst seviye çıkarmış olup, mekana ferahlık vermiştir.

Yüzyıllar boyunca süregelen hamam geleneği içinde, Türk hamamı iç mekanında kullanılan objeler hamam mimari elemanlarıyla bütünlük sağlamıştır.

Türk hamamı tüm bu özellikleriyle, sosyal yaşamımızda eskisi kadar etkili olmasa da; tarihi, estetik ve sanat değerleri ile kültür varlıklarımız arasında önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, Türk hamamların günümüze kadar olan süreçte çeşitli aşamalardan geçmiş olduğu ve mimari plan tipolojisi açısından Osmanlı dönemi sonuna kadar gelişimini sürdürmüş olup günümüzde basit taklitlerinden öteye geçemediğini görmekteyiz.

1.2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmada konu olarak, günümüzde neredeyse unutulmaya başlanmış olan Türk hamamı ve mekansal kurgusu seçilmiştir. Bu araştırmaya daha önce yapılan araştırmaların gözden geçirilmesiyle başlanmış olup, bir sonraki aşamada ise hamamların genel anlatımı dışında, ayrıca İstanbul hamamları adı altında daha derinlemesine inceleme yapılmıştır.

Araştırmalarımda kütüphane araştırmaları, konuyla ilgili yayınlanmış kitaplar, internet ortamındaki konuyla ilgili dökümanlar, hamam sahipleri, işletmecileri ve çalışanları ile yapılan mülakatlar, kişisel gözlemler ve fotoğraf çekimleri, hamam yapımı konusunda ihtisaslaşmış firma sahipleriyle görüşmeler ve veri aktarımı yapılmıştır. Değerli hocalarımın ve arkadaşlarımda yapmış olduğu rölöve çalışmaları, eski tarihlerde konuyla ilgili yapılan tezlerin değerlendirilmesi şeklinde bir yöntem izlenerek bu çalışma ortaya konulmuştur.

2. HAMAM KAVRAMI VE TARİHÇESİ

Günümüzde yıkanma ve temizlik yeni bir düşünce değildir. Tarihte, vücut bakımı ve temizlik fikrinin insanların medeniyet seviyesi yükseldikten sonra geldiği görülmektedir. Bundan önce din kurucuları ve din kin kitaplarının emrettiği temizlik yapıldıktan sonra huzura çıkılabileceği emredilmiştir.

Eskiden suyun, günahları ve kötülükleri giderdiği gizli bir kuvveti olduğuna inanılmaktaydı. Bu sebeple Hintliler Ganj nehrini, Mısırlılar Nil'i, Asurlular Fırat'ı kutsal sayarak, özel günlerde bu nehirlere girerek günahlarından kurtulduklarına inanırlardı.

Medeniyet seviyesi ilerledikçe, yıkanma amacına hizmet eden hamamların yapıldığı bina harabelerinden anlaşılmaktadır. Hintlilerin Kral şehri olan Anaradhapura'da Pokuna adı verilen hamam harabeleri, Asurluların Suriye'de Asarhaddun'un sarayında üç hamam kalıntılarının bulunması, Mısır'da Roma imparatorluğunun geçtiği zamanlarda yapıldığına inanılan Kleopatra hamamının kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır.

İlerleyen zamanlarda hamamların en gelişmiş halleri, yıkanmanın lüks haline geldiği, mimarisinin geliştiğini Roma, Yunan ve Bizans Hamamlarında görülmektedir^[1]

Yunan Hamamı

(M.Ö.) 4. Asırda Yunanistan'da oldukça ilerlemiş birer terbiye ve tedavi kurumu halini almış hamamlar olduğu görülmektedir. Yunan hamamlarının mimarisi hakkında pek az bilgi mevcuttur. Yunan Gymnzo'e'lerinde soğuk ve sıcak

---

[1] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 9-12

hamamların bulunduğu evlerde de banyo tesisatının varlığını ispat eden çeşitli kalıntılar bulunmuştur ^[1]. Örnek: Asos Harebeleri.

Roma Hamamı

İmparatorluk devrinden önce, Roma'da halk için hamam yapıldığına dair bilgi yoktur. M.Ö. 100. yıllarında C. Sergius hava ile merkezi ısıtma sisteminin genel ve özel hamamların gelişip, halka açılmasında büyük rolü olduğu bilinmektedir. İmparatorluk devrinde oldukça görkemli hamamlar inşa edilmiştir. Başlıcaları Caracalla, Titus, Diocletianus ve Constantinus hamamlarıdır. Bu binaların halk için olanlarına Balneum (çarşı hamamı) denilmekteydi. Roma hamamlarının Palaestra ve Atrium adları verilen, ortası açık, çevresi revaklı avlular bulunurdu ^[2].

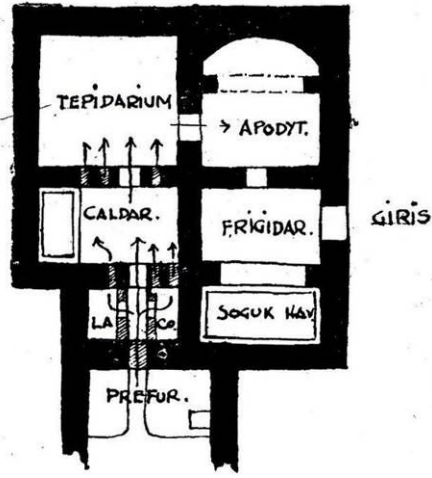
Palaestra oyunlar için, Atrium ise bekleme yeri olarak kullanılıyordu. Apoditerium (soyunma yeri) bir köşede hizmet odası, duvar kenarlarında soyunma sıraları bulunan büyük bir mekandı. Buradan Frigidariuma (soğukluk) geçilirdi. Frigidarium'dan Tepiderium'a (ılıkliğa) geçilirdi. Sıcaklıktan çıkanların birdenbire soğukluğa geçmemeleri için kullanılan geçiş mekanlarıydı. Calderium'un (sıcaklık) duvarları içine yerleştirilmiş künkler ve döşeme altındaki boşluklar Hypocaustum denilen külhan ile birleşiyordu ^[3]. Bazı hamamlarda soğukluk (frigidariumun) bulunmamasına karşın, soyunmalık (apoditerium), ılıklik (tepiderium), sıcaklık (calderium) her hamamda yer alan mekanlardı.

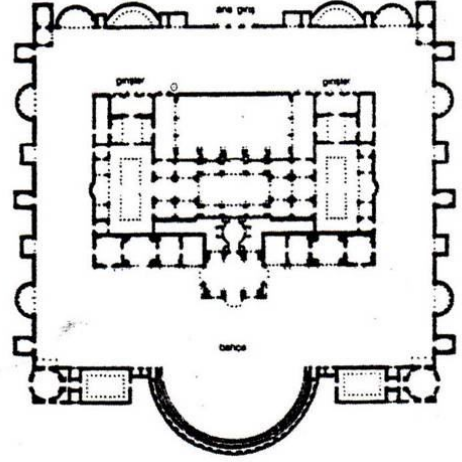
^[1] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 12

^[2] **İslam Ansiklopedisi**, 1977, Hamal - Hamam, 4. Cilt, 174 – 175

^[3] **İslam Ansiklopedisi**, 1977, Hamal - Hamam, 4. Cilt, 174

Resim 2-1- Roma Hamamı
Şeması
(Kemal Ahmet Aru)

Resim 2-2- Roma – Diocletianus
Hamamı
(Orhan Yılmazkaya)

Bizans Hamamı

Bizans hamamları, Yunan ve Roma hamamlarının devamı niteliğindedir. Roma hamamı külhanında esirler ve köleler hizmet ederlerdi. Böyle geniş bir plan üzerine kurulan hamamın Romalı'nın günlük hayatında rolü büyüktü, zengin sınıftan olan Romalılar yıkanmaktan ziyade eğlenmek, dinlenmek için hamama gider orada spor yapar vakit geçirirlerdi. Bizanslılar çağında da hamam bu önemini kaybetmemiş; İstanbul'un meşhur Constantinus, Arkadius ve Zeuxippus hamamları gibi, büyük mimari eserler meydana gelmiştir.

2.1. TÜRK MİMARİSİNDE HAMAMIN YERİ VE GELİŞİMİ

Hamam tarihi, antik dünyaya uzanan köklü bir geçmişe sahiptir. İ.Ö. 4. yüzyılda Yunan hamamları tam anlamıyla birer sağlık kurumu işlevini üstlenmişler ve bu özellikleriyle de imparatorluk dönemi Roma uygarlığı Ortaçağ başlarına kadar bu modeli geliştirerek kurumlaştırmıştır. Mekan organizasyonu açısından birbirini bütünleyen değişik ünitelerin belirgin bir tipoloji oluşturdukları bu modelde üç temel öge, Frigidarium (soğukluk), Tepidarium (ılıkılık), Caldarium (sıcaklık) bölgesel bazı değişiklikler göstermekle beraber bütün bir Ortaçağ boyunca Bizans ve Türk hamamlarında da mimari kompleksin çerçevesini oluşturmuşlardır.

Bütün bir Ortaçağı kaplayan Bizans dönemi de, kökenindeki Romalı özellikleri Doğu kültürüyle besleyerek Anadolu ve Balkanlar'daki hamam geleneğini yaşatmıştır.

Osmanlı döneminde inşa edilen Çukur Hamam'ın eski yerindeki Constantinos Hamam'ı ile Bâb-ı Ali'deki Eudoksia Hamamları da suriçi İstanbul' un Bizans eserleri arasındaydılar. Bu yapılar Osmanlı Dönemi Hamamlarına, mimari işlevselliklileri açısından örnek olmuşlardır.

Anadolu'da ise bu türden örneklerin tarihsel kökeni 8. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Selçuklular'dan itibaren Türk hamamları Beylikler ve Osmanlı Dönemlerini kapsayan tarihsel süreç içinde dini ve ticari yapılarla birlikte şehir hayatının çekirdeğini oluşturmuşlardır.

Türk hamamları tarihsel sürecinde, Selçuklulardan başlayarak Beylikler ve Osmanlı Dönemlerinde de dini ve ticari yapılarla birlikte şehir hayatının önemli yapıları haline gelmiştir. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu şehirlerinin imaret sistemi çerçevesinde şekillenmeleri, hamamların da diğer yapılarla organik bir ilişki kurmasına sebep olmuştur.

Öncelikle toplumsal gelenekler açısından imarete çalışanların sağlık ve temizliği için hamam inşasına öncelik tanımak temel kuraldı.

İkincisi ise imarete gelir sağlamak amacıyla bu yapıların en az çarşılar kadar kazanç sağlamasıydı. Örneğin, Süleymaniye Külliyesi'ne maddi kaynak temini için vakfedilen mülkler arasında Vezneciler Hamam'ı ilk sırada yer almaktadır.

15. ve 16. Yüzyıllar, Türk hamamlarının şehir hayatında belirgin bir rol almaya başladıkları dönemlerdir. Artan nüfusun sağlık ve temizlik ihtiyacını karşılamak amacıyla imaret bünyesinde temelleri atılan bu hamamlar klasik yapı sanatımızın belirgin özelliklerini taşırlar.

Hamamlar, toplumsal bir kültür olarak şehir hayatında değişik kesimler arasında kaçınılmaz bir tabakalaşma doğurmuştur. Bu durum İstanbul Hamamları için Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerle daha net anlaşılmaktadır.

Çelebi'ye göre: Ayasofya Hamamı: Meşâyih-i Kirama (büyük zatlar, veliler),
Bostan Hamamı: Bostancılara,
Cumapazarı Hamamı: Pazarcılara,

Çinili Hamam: Nakkaşlara (ressam),
Yeni Odalarbaşı Hamamı: Yeniçerilere,
Cerrahpaşa Hamamı: Cerrahlara,
Aksaray Hamamı: Saraylılara,
Sultan Beyazıt Hamamı: Velilere,
Sultan Süleyman Hamamı: Şairlere,
Haydarpaşa Hamamı: Dervişlere,
Balat Hamamı: Hanendelere (şarkıcı),
Kadırğa Limanı Hamamı: Gemicilere,
Küçük Ayasofya Hamamı: İmamlara.

İstanbul'da Yapılan ilk Türk Hamamları sırasıyla; Irgat Hamamı, Azablar Hamamı, Vefa Hamamı, Eyüp Hamamı ve Çukur Hamam'dır.

Ana Hatlarıyla 16. ve 19. yüzyıllar arasındaki tipik Türk hamamlarını gözden geçirecek olursa, klasik dönem İstanbul hamamlarında Mimar Sinan'ın imzası görülür. Çifte planlı yapılardan Çinili Hamam klasik döneme damgasını vurmuş önemli bir mimari kompozisyonudur. Diğer bir örnek ise Haseki (Ayasofya) Hamamı'dır.

Mehmet Ağa'nın yaptırdığı Cerrahpaşa Hamam'ı gerek hacim, gerekse iç düzen açısından klasik dönem yapılarından farklılık gösterir. Yüzyılın başında Sultanahmet Külliyesi Hamamı tek planlıdır. Çinili Cami Külliyesi Hamamı ise bu yüzyılın kayda değer yapılarından. 18. Yüzyılın parlak örneği Cağaloğlu Hamamı'dır, çifte planlı bu yapı İstanbul'da yapılan son büyük hamamlara örnektir^[1].

Hamam kültürü en renkli dönemini 19. yüzyılda yaşamakla beraber, bu canlılık yalnızca varolan semt ve çarşı hamamlarında sürdürülen bir çeşit halk eğlencesiyle sınırlı kalmış; gelir sağlamayıp kullanılamaz hale gelmiş hamamlar yıkılarak yeni yollar açılmıştır. Azınlıkların yaşadıkları bölgelerin kesin sınırlarla çizilmesi, cemaat hamamlarının da bu sınırlar içinde faaliyet göstermelerini zorunlu kılıyordu.

---

[1] Işın, E., 1990. Türk hamamları tarihçesi, Dekorasyon Dergisi, Mart, 110

Patrikhane ve Hahambaşılığın desteğiyle kurulan bu azınlık hamamlarının içinde Fener Kapısı Hamamı Rumlar'ın, Cuhud Kapısı Hamamı da Yahudiler'in gittikleri mekanlardı.

Kanuni döneminin ise İstanbul' da yaşattığı göreceli zenginlik üst tabaka yaşantısının mahalle ölçeğinden koparak konak hayatının doğmasına yol açmıştır. Konak hamamlarında suyun hesapsızca kullanılması halk tarafından tepkiyle karşılanınca iktisadi dalgalanmaların yol açtığı fiyat artışında imaret gelirini düşürecek biçimde vakıf hamamlarına olan rağbeti azaltmıştır.

Hamamlarda uygulanan devlet tarafından belirlenen taban fiyatların gündelik hayatın gerçekleriyle uyuşmaması natır (kadın görevli), tellak (erkek görevli), odun hamalları ve külhancıların bağlı bulunduğu esnaf locaları aracılığıyla yeni çeri ayaklanmalarına katılmaları sonucu doğurmuştur. 17. Yüzyılda müşterilerden alınan ücretler çok yüksektir.

Hamamların toplum hayatındaki çalışma düzenlerini sağlayan kurum esnaf loncası ve bu mekanizmayı denetleyenler de muhtesibler'dir (zabıta). Görev ve yetki alanları çok geniş olan muhtesibler hamamlarda ahlaka aykırı davranışları saptarlar ve sorumluları cezalandırırdı. Örneğin, hamam duvarlarına resim asmak, masaj yaptırmak gibi. Bütün bu yasaklamalar uygulanmamış, halk bildiğini okumuştur^[1].

Şehzadebaşı'ndaki "Eski Odalar" adıyla bilinen acem oğlanları kışlası hamamı İstanbul ayaklanmalarını başlatan kıvılcımların ilk parladığı yerlerden biriydi. Adi suçlulara verilen hamam külhanlarında çalışma cezası, zamanla külhanbeyi tipini yaratacak 19. yüzyılın tulumbacı, külhanbeyi vb. sınıflarını oluşturmuştur.

Tanzimat tan sonra mahalle hamamlarına rağbet yeniden artmıştır. Bu dönemin tipik özelliği olan kadının gündelik hayata girmesi konak ile hamamın arasındaki uzaklığı kısaltır. Zengin konaklarının halayık kadrosu geniş hamamlarında yıkanmak yerine, mahalle hamamlarına taşınan üst tabaka, ayrıcalığını bu mekanlarda sergiler. Konak hamamları ise Abdülaziz dönemiyle sönmeye yüz tutan geleneğin son temsilcileridir. Külhanları sürekli yanan bu masraf kapıları 2. Abdülhamit dönemi sonlarına doğru

---

[1] Işın, E., 1990. Türk hamamları tarihçesi, Dekorasyon Dergisi, **Mart**, 111

Avrupa tarzı banyolara dönüştürülür. Odunlu şofbenlerle ısıtılan bu banyolarda göbek taşı keyfi yerine küvet sefası sürmektedir^[1].

Başlangıçta Selçuklu sanatından esinlenen Osmanlı mimarisinde dinsel ve sosyal yapılar daha da önem kazanır. Osmanlılar fethettikleri topraklarda da kültürlerini yaymak ve burada yaşayan toplulukları kendilerine bağlamak için yoğun bir imar faaliyetine girişirler.

Anadolu'daki ilk Türk hamamları, daha önce burada görülen çeşitli hamam üsluplarının etkisi altında kalır. Değişik mimari özelliklerin bir birleşimi şeklinde kendini belli eden bu mimari bir yandan, Anadolu'nun ilk Türk hamamlarına örnek gösterilen Artuklu hamamlarının sıcaklık bölümlerindeki haçvari açılmalı, dört eyvanlı, ortası ve dört köşesi kubbelerle kaplı mimariden; bir yandan, 18. yüzyılda Roma ve Bizans yapı tarzına dayanan yani sıcaklık kısımları yıldız biçimi açılma gösteren hamam planlarından; diğer yandan Konya, Kayseri gibi kentlerdeki az sayıda Selçuklu Hamamının, haçvari, dört eyvanlı sıcaklık bölümünün şemasından bir yandan da üç eyvanlı soyunmalıklarıyla Suriye evlerinin yapı mimarisinden etkilenilmiştir.

Türkler ayrıca Bizans'tan ele geçirdikleri topraklardaki hamamları da bir takım değişiklikler yaparak kullanırlar. Ancak özellikle İstanbul' da Bizans hamamları tarzında yapılmış planları, dış görünüşleri ve inşa biçimleriyle bu hamamlara benzeyen Türk hamamları görülmektedir.

Müslümanlıkta temizlik için mutlak akarsu kullanmak zorunluluğu vardır. Bu yüzden banyo tekneleri ile yıkanma havuzlarına ihtiyaç yoktur. Bizanslılar'dan kalma hamamları olduğu gibi kullanmamışlardır.

Osmanlılar'da hamamlar; halk ya da çarşı hamamları, saray hamamları ve kaplıcalar olmak üzere üçe ayrılabilir. Bunlar açısından hamamların yapısı ve kullanımı hakkında en ayrıntılı bilgilerin edilebileceği hamam türü halk hamamlarıdır^[2].

---

[1] **Işın, E.**, 1990. Türk hamamları tarihçesi, Dekorasyon Dergisi, Mart, 111

[2] **Meriç, A.M.**, 1990, Türk Hamamları Tarihçesi, Dekorasyon Dergisi, Mart, 112

2.1.1. ANADOLU ÖNCESİ HAMAM MİMARİSİ

İslam dininin Arabistan dışında ilk önce Roma ve Bizans medeniyetlerinin tesiri altında kalan Suriye’de yayılıp yerleşmiş bulunması sebeplerinden dolayı, Müslüman memleketlerinde özellikle imparatorluk devrinde, Doğu Roma topraklarına tamamıyla varis olan Türkiye’de hamamlara ayrı bir önem verilmiştir. İlkel olmakla beraber ilk hamam örneklerine Mısır’da Tell al-Amarnah ve Anadolu’da Zincirli kazılarında bulunan saray ve evlerde rastlanmıştır^[1].

Anadolu’ya gelmeden önce Türkler’in buldukları ülkelerde inşa ettikleri ve tarihi kaynaklarda adı geçen saray, tekke, han ve çarşı hamamları gibi özel ve genel hamamlar hakkında yeterli bilgi yoktur. İran’da Kirman’ın güneyinde Nigar’da bulunan Büyük Selçuklulardan kalma hamam, kısmen Suriye’deki Memluk hamamlarını hatırlatan fakat özellikle sıcaklığın mimari kompozisyonu ile Anadolu Türk hamamlarına yakın benzerlik gösteren plana sahiptir^[2].

Suriye’de 12.-13. yüzyıllarda inşa edilmiş Buzûriye, El Afif, Sıtkı Abhra, Eş-Şafi hamamları gibi halk hamamları da, genellikle dört eyvanlı soyunma mahalleri, merkezi mekanlar etrafında radyal tertipli nişleri ve halvetleri içeren geniş ılıklikları, Roma hamamlarını hatırlatan sıcaklıkları ve çift kazanlı sıcak su depoları ile Anadolu Türk hamamlarından ayrı özellikler gösterirler^[3].

2.1.2. ARTUKLULAR DÖNEMİ HAMAM MİMARİSİ

Anadolu’da bilinen Selçuklu hamamları dışında, erken devir yapıları olmaları yanında Artuklu hamamlarının ortak plan özellikleri, gerek sıcaklık ve soyunmalık mekanlarının, gerekse ilk giriş yerlerinin dolaylı şekilde birbirine bağlı olmalarıdır^[4]. Bu özelliklere örnek olarak Mardin Ulu Cami hamamı ve Mardin Raddiye Hamamını verilebilir.

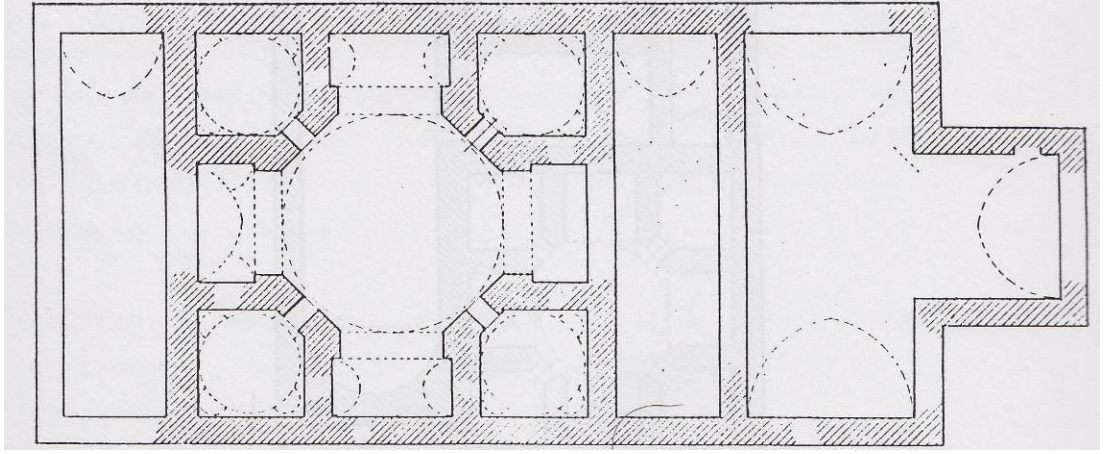
---

[1] **İslam Ansiklopedisi**, 1977, Hamal - Hamam, 4. Cilt, 174

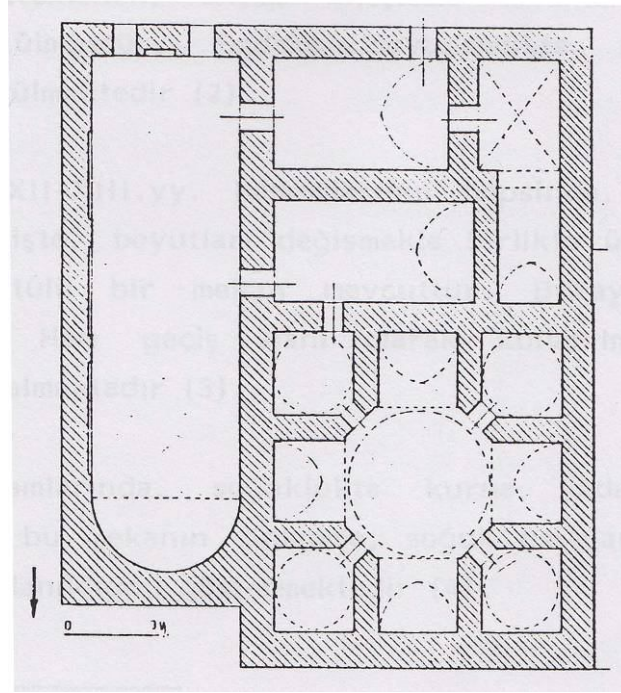
[2] **Muazhipzade, C.**, 1986, Eski İstanbul Yaşayışı, 1. Ank, 13

[3] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 403

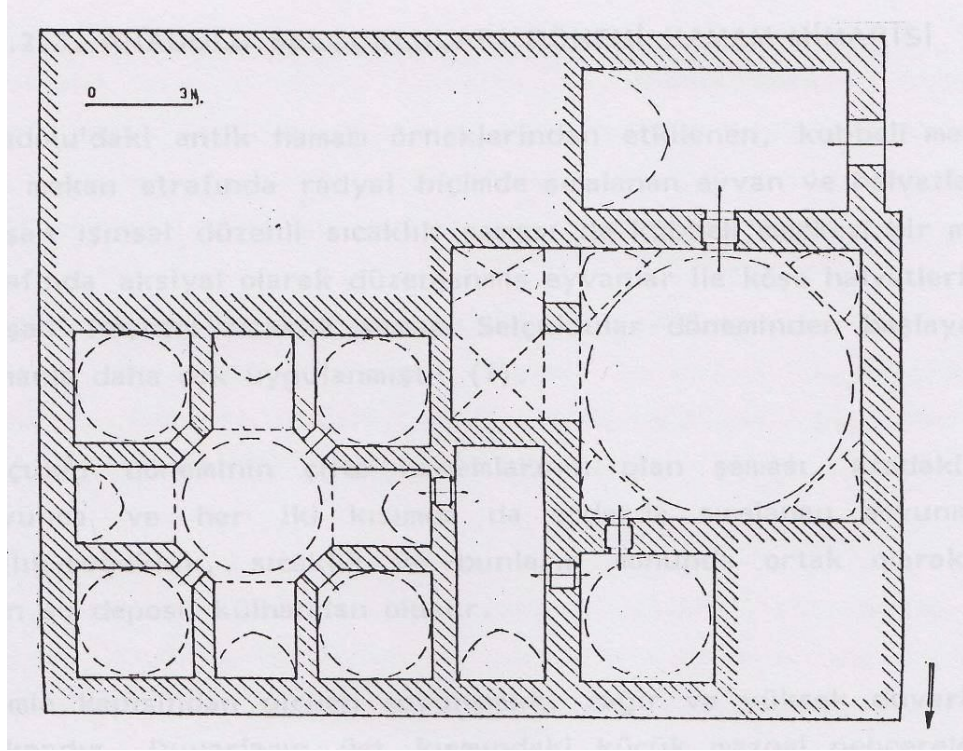
[4] **Altun, A.**, Mardin’ de Türk Devri Mimarisi, 137 - 141

Resim 2.1.2-1- Mardin - Yenikapı Hamamı (Ara Altun)

Resim 2.1.2-2- Mardin – Raddiye Hamamı (Ara Altun)

Resim 2.1.2-3- Mardin – Ulu Camii Hamamı (Ara Altun)

2.1.3. ANADOLU SELÇUKLULAR DÖNEMİ HAMAM MİMARİSİ

Selçuklu döneminden başlayarak haçvari sıcaklık şeması zamanla daha çok uygulanmıştır^[1]. Selçuklu döneminin çifte hamamlarının plan şeması aradaki aks boyunca ve her iki kısımda ard arda sıralanan soyunmalık, aralık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhandan oluşturmaktadır.

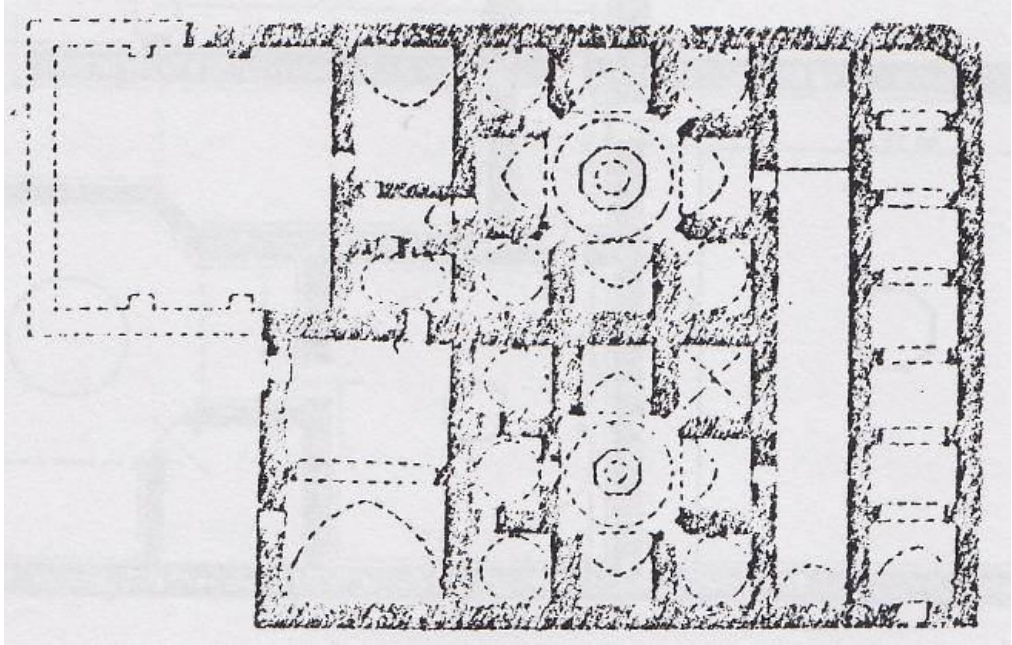
Cümle kapısından girilen soyunmalık, sağır ve yüksek duvarlı bir mekandır. Duvarların üst kısmındaki küçük mazgal pencereler ve tavan örtüsünün ortasında yer alan ışıklar ya da fenerler ile aydınlatılmıştır^[2].

[1] Önge, Y., 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 409

[2] Önge, Y., 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 409

Anadolu'daki 17.-18. yüzyıl hamamlarının hepsinde, soyunmalıktan, soğukluğa geçişte boyutları değişmekle birlikte tonoz ya da kubbe ile örtülü bir mekan mevcuttur. Buraya "aralık" adı verilmektedir^[1].

Selçuklu hamamlarında, soğuklukta kurna ya da musluk izine rastlanmaması, bu mekanın dinlenme, soğuk havalarda da soyunma yeri olarak kullanıldığını göstermektedir^[2]. Örneğin; Kayseri Huand Hatun Hamamı (18. yy) çifte hamam olup haçvari sıcaklık şemasına sahiptir. Konya Sultan Hamamı çifte hamamdır, Konya Keçeciler Hamamı, Konya; Beyşehir Süleyman Bey Hamamı, Bu tarz hamamlara örnektir.

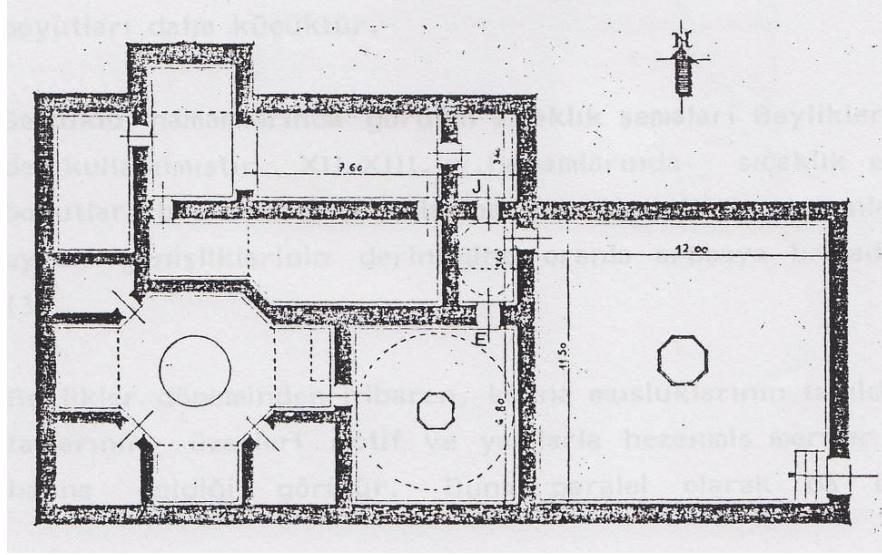

Resim 2.1.3-1- Kayseri – Huand Hatun Hamamı (Ayla Ödekan)

^[1] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 408

^[2] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 409

Resim 2.1.3-2- Konya – Keçeciler Hamamı (Cela! Esad Arseven)

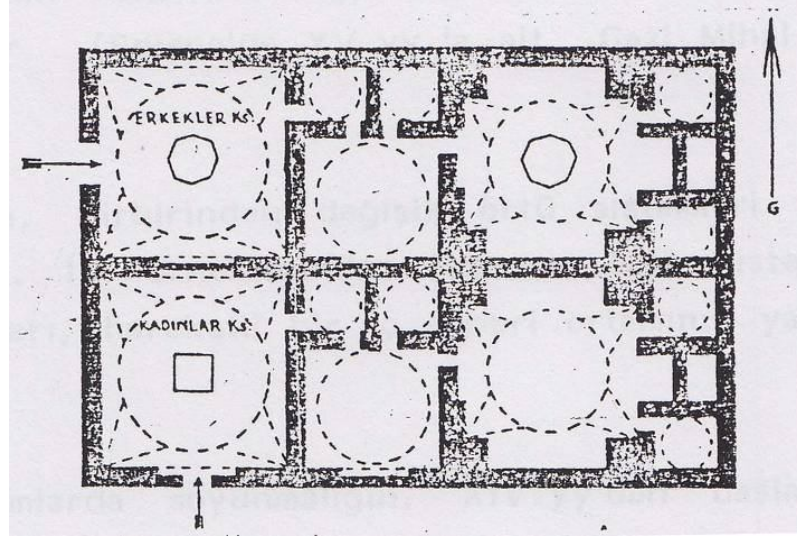
2.1.4. BEYLİKLER DÖNEMİ HAMAM MİMARİSİ

Selçuklu dönemi çifte hamamlarının plan düzeni 15. ve 16. yüzyılda da tekrarlanmıştır. Selçuklu hamamlarında görülen aralık mekanı, sıcaklık şemaları Beylikler döneminde de kullanılmıştır. Beylikler döneminden itibaren, kurna musluklarının takıldığı bağlantı taşlarının üzerleri motif ve yazılarla bezenmiş mermer ayna taşlar haline geldiği görülür. Bazı hamamlarda kurnalara hem soğuk hem de sıcak su akıtmaya başlanmıştır.

Bu dönem hamamlarının tonoz ve kubbe örtülerinde sıva ile yapılmış mukarnaslı süsleme, çini kaplamalar, kalem işi süslemeler görülmektedir. Örneğin; Konya Meram Hamamı^[1].

---

[1] Atlı, S., 1990, Mimar Sinan Dönemi Hamamları Konusunda Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, M.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Ana Bilim Dalı, İstanbul, 16

Resim 2.1.4-1- Konya – Meram Hamamı (Celal Esad Arseven)

2.2. OSMANLI DÖNEMİ HAMAM MİMARİSİ

2.2.1. ERKEN DÖNEM (1299–1453)

Her türlü hava şartlarında, biri rahatlıkla soyunup giyinmeyi, diğeri tabii sıcak sulu havuzda yıkanmayı sağlamak amacıyla yapılmış yan yana iki hacimden yapılmış ilk kaplıca örneklerinin ısıtılmış su ile çalışan hamamların mimari kompozisyonlarına ilham kaynağı olduğu düşünülebilir. Hatta Anadolu'nun 12.-13. yüzyıl Türk hamamlarında özellikle sıcaklık kurnalarına sadece sıcak su akıtılmış bulunması da bununla açıklanabilir. Su ve su ısıtma tesisatı bakımından antik örneklerden faydalanan, fakat islami hükümlere uygun olarak ve genellikle sadece temizlik için yapılmış bulunan Anadolu Türk hamamlarında, daha önce ev, camii, medrese, tekke gibi yapılarda rastlanılan, aksiyel eyvanlı, köşe halvetli merkezi mekan şemasının uygulaması, Türk hamamlarının başlıca plan özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır^[1].

Çifte hamamlarda genellikle erkekler kısmı kadınlarinkinden büyük ölçüde tutulmuş ve bunların cümle kapıları bir meydana veya ana yola açılırken kadınlarinki tali bir

---

[1] Önge, Y., 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 404

yola açılmıştır. Anadolu'da bilinen en eski çifte hamamlar Kayseri Külük ve Sultan Hamamlarıdır.

Selçuklu döneminin çifte hamamlarının planı müşterek duvar boyunca ve her iki kısımda sıralanan soyunma, aralık, soğukluk ve sıcak su deposu sıcaklık mahalleriyle bunların nihayetinde yer alan sıcaklık ve külhanda ibarettir. Bu şema 15. ve 16. yüzyıllarda tekrarlanmakta; ancak, bazı farklı düzenlemelerle denenmektedir. Örneğin sıcaklıkların müşterek bir duvardan itibaren her iki kısımdaki mahallerin aynı doğrultuda fakat birbirine zıt istikametlerde sıralanmasıdır. Bu düzenlemeyle sıcak su deposu ve külhan bir yana alınmıştır^[1].

14. Yüzyıldan başlayarak soyunmalık büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Anadolu'daki ilk hamam örneklerinde eyvanların örtüsü genellikle sivri tonoz, yuvarlak tonoz, çapraz tonoz iken 14. yüzyıldan itibaren aynalı tekke tonoz, mukarnaslı tonoz, kubbe gibi daha değişik örtü biçimleri kullanılmaya başlanmıştır^[2].

Genel hamamlarda soyunmalığın 14. yüzyıldan başlayarak büyük bir kubbe ile örtülmeye başlandığı söylenebilir. Erken dönem Osmanlı hamamları kubbelerin zengin süslemesi ile özellik kazanmıştır^[3].

---

^[1] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 404

^[2] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 404-405

^[3] **Kuban, D.**, 100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi, 198

2.2.2. KLASİK DÖNEM (1453–1603)

17.- 18. Yüzyılların hamam mimarisinde kubbeli bir merkezi mekana göre aksiyel eyvanlı ve köşe halvetli haçvari sıcaklık şeması uygulanmaktaydı^[1]. Bu şema Türk hamamlarının başlıca plan özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken dönem hamamlarının boyutları küçük ve planları asimetriktir. Klasik dönemde ise, tamamen simetrik ve çifte hamamlar yoğunluk kazanır^[2].

Bazı hamamların erkekler kısmında cümle kapısı önüne zarif sütunların ve kemerlerin taşıdığı kubbeli veya tonozlu kagir revaklar eklenmiştir ve Mimar Sinan'ın buluşu olarak düşünülür. İstanbul'da Ayasofya, Süleymaniye hamamları bunlara örnek gösterilebilir. Erken devir hamamlarının özelliklerinden biri olan aralık mekanı, giderek küçülmüş ve 16. yüzyılda yerini tamamen soğukluğa bırakmıştır^[3].

Soyunma bölümlerinin duvarlarına, alttakiler dikdörtgen, üsttekiler kemerli olmak üzere iki üç sıra pencere açılması 16. yüzyıl hamamı özelliklerindedir. Bu bölüm duvar kenarları boyunca çepeçevre dolanan, yüksek soyunma şekilleri ile tam ortada yer alan şadırvanı da bünyesinde barındırır^[4].

Klasik devir soğukluk bölümleri giderek üstü küçük kubbe veya tonozlarla örtülmüş bir koridor halini almış çoğu zaman bunun bir tarafına “tırışlık”, diğer tarafına “hela” bölmeleri yerleştirilmiştir.

Anadolu'da antik hamamların kompozisyonlarından alınan ilham veya mevcut hamamların kalıntılarından istifade ile kubbeli merkezi bir mekan etrafında radyal bir

---

[1] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 409

[2] **Kuban, D.**, 100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi, 198

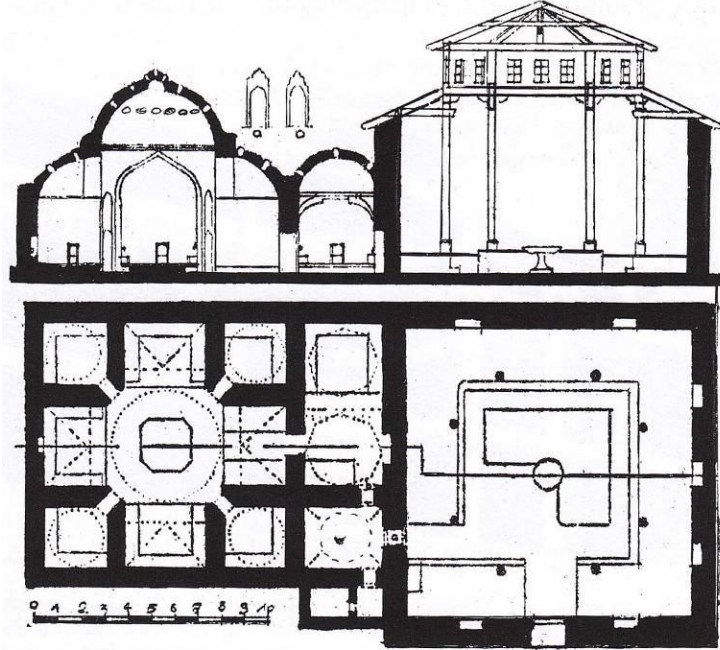
[3] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 408

[4] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 408

biçimde sıralanan eyvan ve halvetlerden ibaret bir başka şema görülür. Klasik devir Osmanlı hamamlarının örneklerinde çifte hamamların erkek kısmında bu şema tercih edilmiştir ^[1].

2.2.2.1. Ağa Hamamı (1462-1471)

Fatih'in İstanbul'da yaptırdığı ilk hamamdır. Büyük boyutlu hamamların ilk örneklerinden birisidir. Samatya'da bulunan bu hamamın soyunmalığı ahşap bir çatı ile örtülüdür. Duvarların etrafını çeviren şekiller üzerinde sekiz ahşap sütun çatıya kadar yükselir. Orta yerinde fiskiyeli havuz yerleşmiştir. Sıcaklık dört eyvan ve dört halvetle tertip edilmiş, ortasında göbek vardır. Eyvanlar yarım kubbe ile örtülmüş, halvetlerin üzerinde küçük tam kubbeler bulunmaktadır^[2].

Resim 2.2.2.1-1- İstanbul- Samatya – Ağa Hamamı (M. Nermi Haskan)

[1] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 409

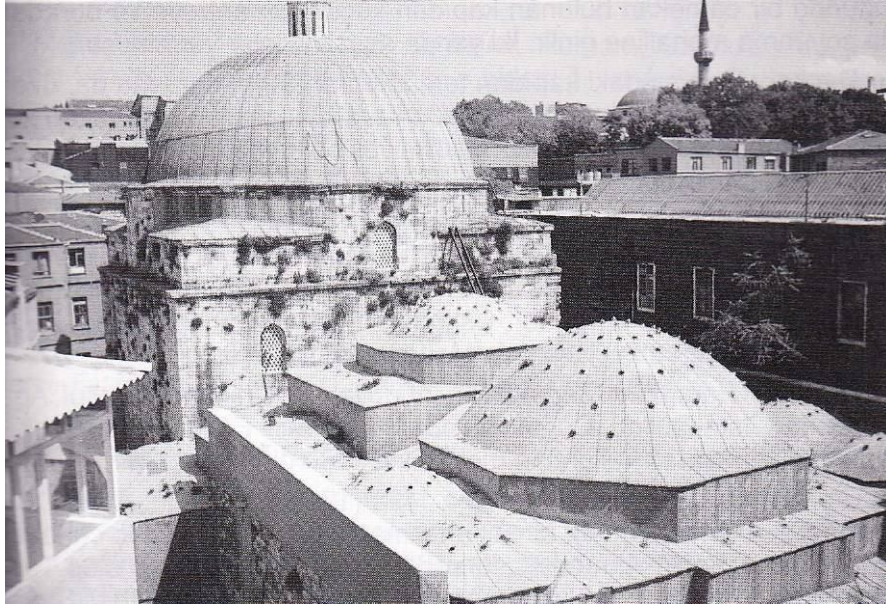
[2] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 58 - 68

2.2.2.2. Mahmut Paşa Hamamı (1466)

Mahmut Paşa tarafından inşa edilmiştir. Büyük giriş kapısı bir sivri kemerle ve mukarnas sıraları ile çevrelenmiş ve yan taraflarda yarım daire şeklinde hücreler birleştirilmiştir. Sağ ve sol taraflara iki sıra soyunmalık sedirleri yerleştirilmiştir. Üç cepheden ikişer sıra pencere ile bu mahal aydınlanır. Solundaki köşede soğukluktan bir halvet hücresi alarak kahve ocağı haline getirilmiştir. Esas giriş mihverine üzerine soğukluk kapısı açılmıştır.

Orta yerinde sekiz köşeli bir göbek taşı vardır. Sağ ve solundan ikişer halvete geçilir. Orta kısmındaki beş eyvan umumi yıkanma yerlerini oluşturur. Yanlardaki dört halvete de birer kurna konulmuştur ^[1].

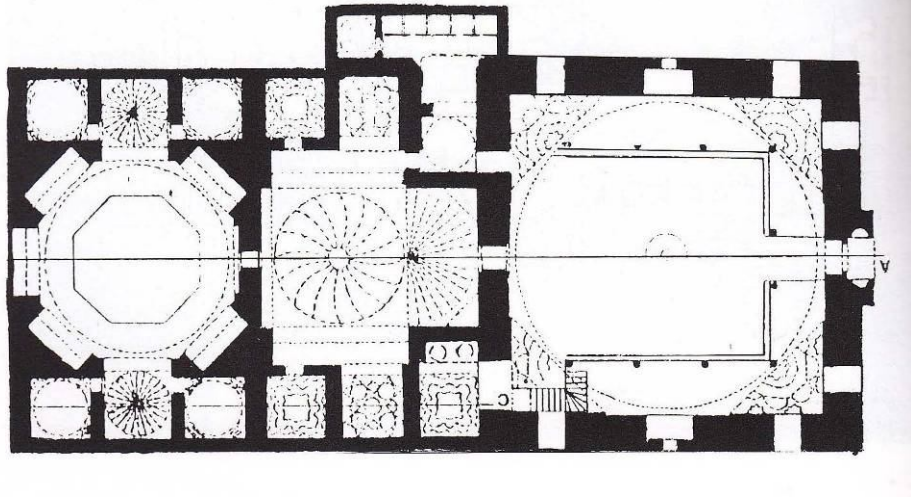
Türk sanat tarihi bakımından var olan hamamların içinde 871 / 1466–1467 tarihli kitabesine göre en eski hamam Mahmut Paşa Hamamıdır. Kagir kubbeli, anıtsal bir camekan kısmı ve buna girişi sağlayan kitabeli cümle kapısı bu hamama olağanüstü bir görkem ve güzellik vermektedir.

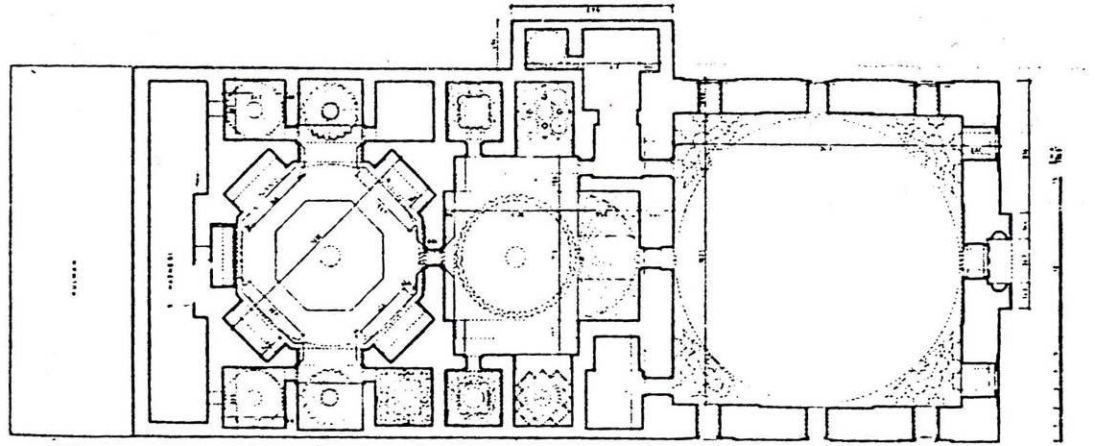
Resim 2.2.2.2-1- İstanbul - Mahmut Paşa Hamamı (M. Nermi Haskan)

---

^[1] Haskan, M.N., 1995, İstanbul Hamamları, 236

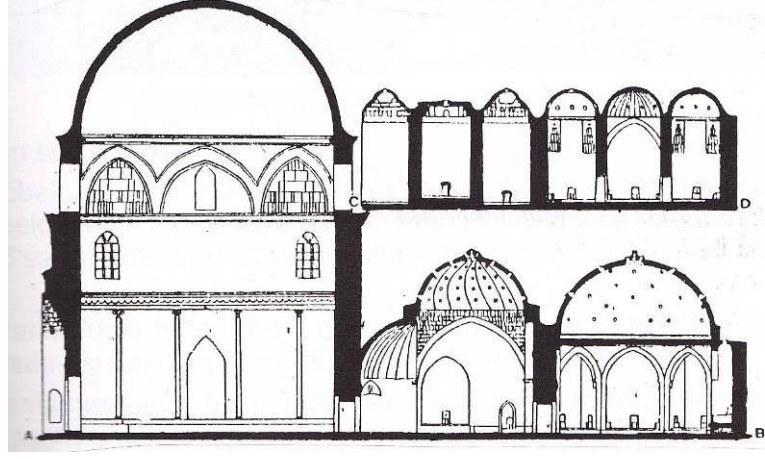

Resim 2.2.2.2-2- İstanbul - Mahmut Paşa Hamamı (M. Nermi Haskan)

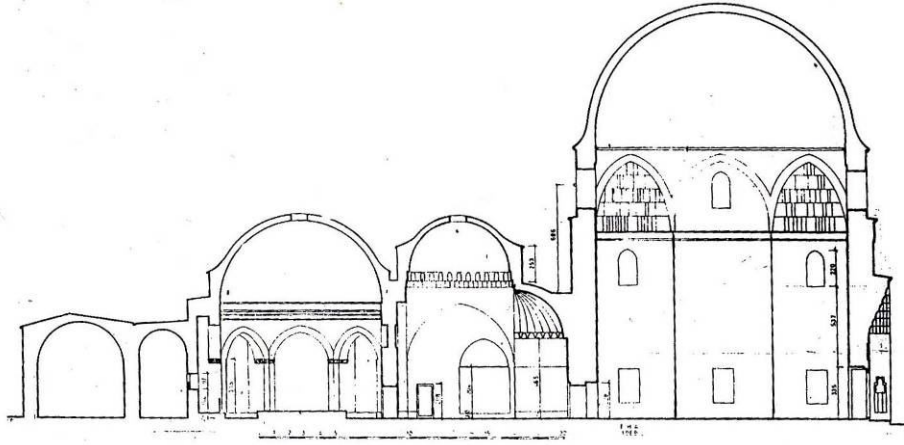

Resim 2.2.2.2-3- İstanbul - Mahmut Paşa Hamamı
(M. Nermi Haskan)

Resim 2.2.2.2-4- İstanbul - Mahmut Paşa Hamamı (M. Nermi Haskan)

Resim 2.2.2.2-5- İstanbul - Mahmut Paşa Hamamı (M. Nermi Haskan)

2.2.2.3. Çukur Hamam (1463–1471)

Fatih'in İstanbul'da inşa ettirdiği beşinci hamamdır (1463–1471). Bu hamam büyük Fatih yangınında tamamıyla yanmıştır. Kadın ve erkek olarak ayrılmıştır. Soğukluk kısmına sıcaklık kadar önem verilmiştir. Erkekler kısmında soğukluk ve sıcaklık birbirinden bir kapı ile ayrılmış, kadınlar kısmında birleştirilmiştir. Kubbe doğrudan doğruya sekiz köşenin üzerine oturmaktadır ^[1].

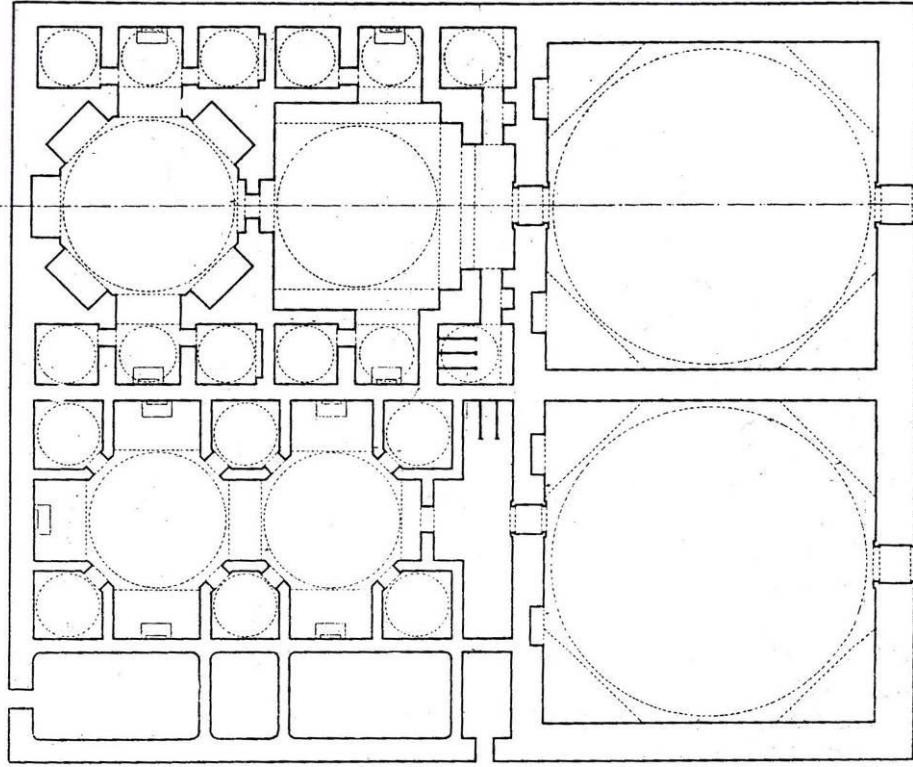
Soyunmalık kubbelerine büyük bir tepe camı yerleştirilmiştir. Bu mahalde bu tepe camından başka duvarların üst kısmına pencereler açılmıştır. Fakat enteresan olan birinci kubbenin çatı fenerli, ikincisinin ise fanuslu olmasıdır^[2].

Türk hamam mimarisinde ayrı yeri olan Çukur Hamamının çok değişik planı vardır. Büyük ve yüksek kubbesi tromplu olup 8 yüzlü kasnağı oturtulmuştur. Çatı feneri altında mermer zarif bir fiske bulunmaktaydı. İstanbul'un en büyük hamamı olan Çukur Hamam, korunması gereken önemli eserlerden biriydi. Fakat, Fatih yangınından sonra günümüze kadar ulaşamamıştır.

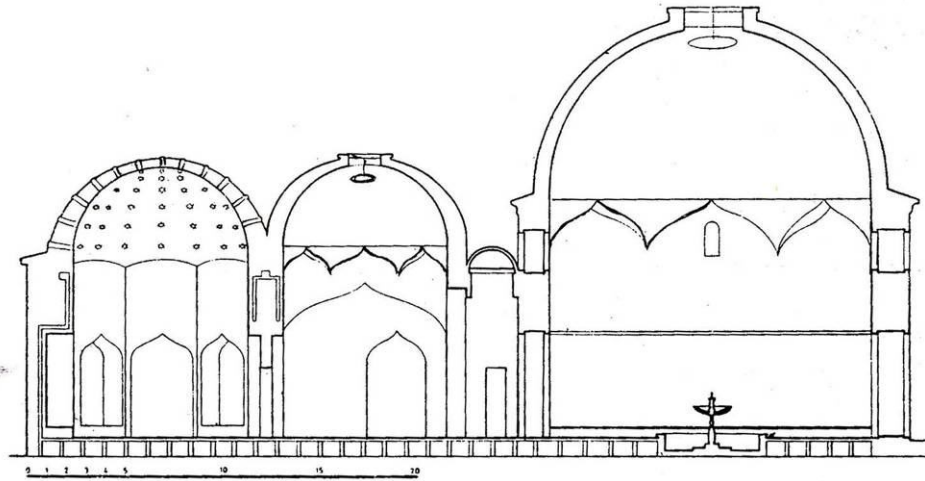
[1] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 59 – 61

[2] **Haskan, M.N.**, 1995, İstanbul Hamamları, 124

Resim 2.2.2.3-1- İstanbul - Çukur Hamamı (M. Nermi Haskan)

(Texier' den Alıntı)

Resim 2.2.2.3-2- İstanbul - Çukur Hamamı (M. Nermi Haskan)

(Texier' den Alıntı)

2.2.2.4. Gedik Paşa Hamamı (1474)

Hamam Beyazıt civarında (1474) senesinde, çifte olarak Gedik Ahmet Paşa'nın Afyon'daki cami ve medresesine vakıf olarak yaptırılmıştır. Hamam İstanbul'un en büyük ve en güzel hamamlarından biridir.

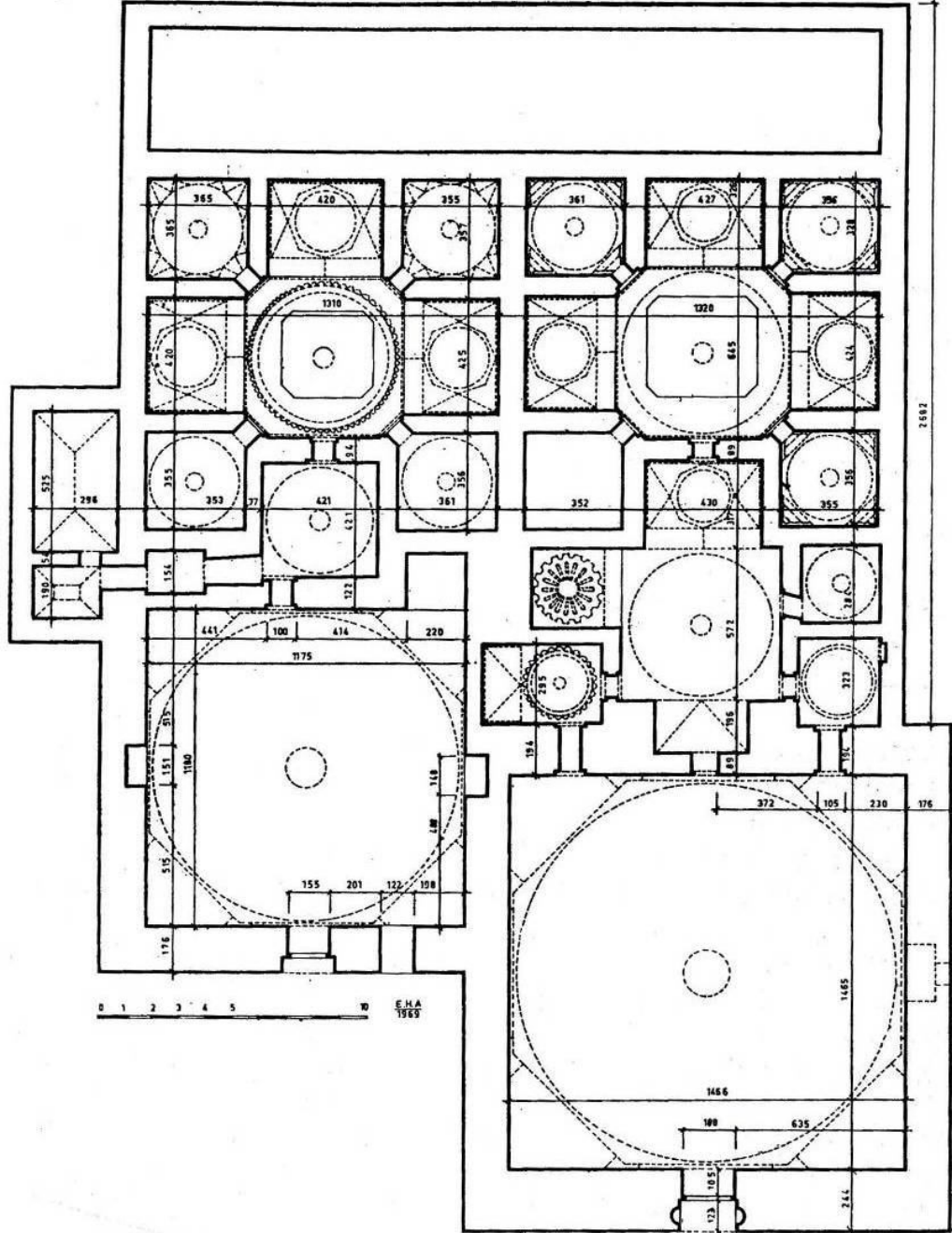
Hamamın camekanı çok büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Buraya on iki basamakla inilir, ön avludan geçilerek girilir. Sağdaki kubbeli bir aralıktan uzunca bir koridora girilir. Bu koridorun sonunda iki göz "hela" vardır. Bu kubbeli aralığın yanında yine kubbeli tıraşlık bölümü mevcuttur. Ilıklığın solunda ve de bir eyvan kemer içinde de iki göz tuvalet bulunur. Ilıklık kapısı karşısında, üzeri kubbeli eyvan bir kemerin altındaki kapıdan harareye girilir.

Hararede büyük bir kubbe altında, dört yüzlü bir göbek taşı, dört köşesinde kubbeli birer halvet ve bunların arasında kubbeli üç sofa vardır. Erkekler kısmında 27, kadınlarda ise 21 kurna vardır.

Hamamın kubbelerine çeşitli şekiller tatbik edilmiştir. Kadınlar kısmının ılıklığı tek kubbelidir, üzerleri beşik çatı ile örülmüştür. Hararede dört kubbeli halvet ve üç eyvanlı sofa vardır. Kadınlar kısmının camekanı, erkekler kısmından on metre geridedir^[1]

---

^[1] **Haskan, M.N.**, 1995, İstanbul Hamamları, 150

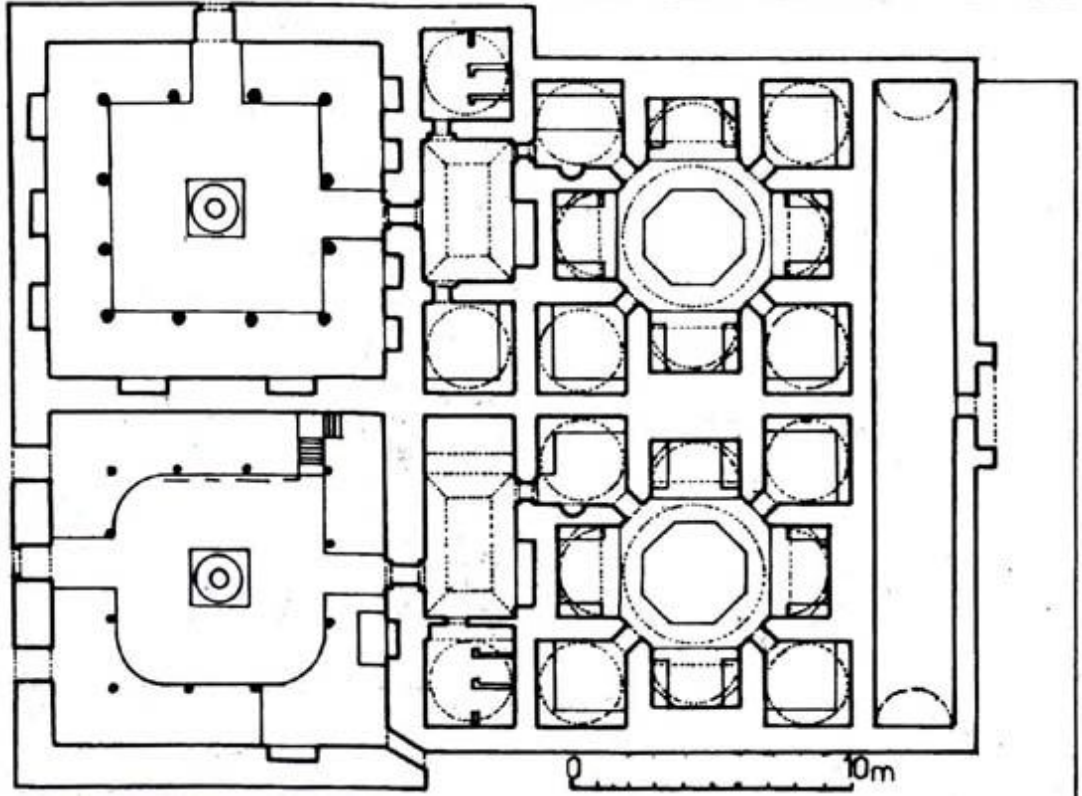

Resim 2.2.2.4-1- İstanbul – Gedik Paşa Hamamı (M. Nermi Haskan)

2.2.2.5. Edirnekapı Hamamı

Dört eyvanlı ve köşelerde hücreleri olan tipe örnektir. Bunda bazen hücre sayısı üçe, ikiye hatta bire indirilir.

Erkekler tarafının soyunmalık hacmi kadınlar tarafında daha yüksek olarak yapılmıştır. Yaklaşık beş metre yükseklikte bir silme binayı kuşaklamış, bu on iki köşeli tambur üzerine büyük kubbeler oturmuştur^[1].

Resim 2.2.2.5-1- İstanbul – Edirnekapı Hamamı (İstanbul Ansiklopedisi)

[1] Eyice, S., 1994, İstanbul Ansiklopedisi Düünden Bugüne, Kültür Bakanlığı – Tarih Vakfı Ortak, Cilt 3, 539

2.2.2.7. Küçük Ayasofya Hamamı (1503) (Çardaklı Hamam)

Hamam, Küçük Ayasofya Camii vakfindan olup Küçük Ayasofya Camii Sokağı ile Kaleci Sokağının birleştiği yerde ve ikinci sokağın sağ köşesindedir. Kapı Ağası Hüseyin Bey tarafından yapılmıştır.

Hamamın kitabeli kapısı örülmüş ve giriş yan cepheye açılan yeni kapı ile sağlamıştır. Eski kapı S. Eyice'ye göre bir Bizans eseridir.

Erkekler kısmı camekanı büyük bir kubbe ile örülmüştür. Kubbe Osmanlı Türkler'ine has üçgen şekilli tromplara, dıştan ise sekiz yüzlü bir kasmağa oturtulmuştur. Camekandan ılıklığa geçilir. Sağ tarafta kubbeli hela, sol tarafta ise eyvanlı taşlık vardır. Buradan harareye geçilir. Sağ ve solda kubbeli halvetler vardır.

Soldaki halvetle, ılıklik ile harare arasında, 165 cm kalınlığında duvar içine 55 cm genişliğinde bir merdiven yapılmıştır. Bu merdivenle halvetin üzerindeki balkona (çardağa) çıkılmaktadır. Hamama çardaklı denmesinin sebebi budur.

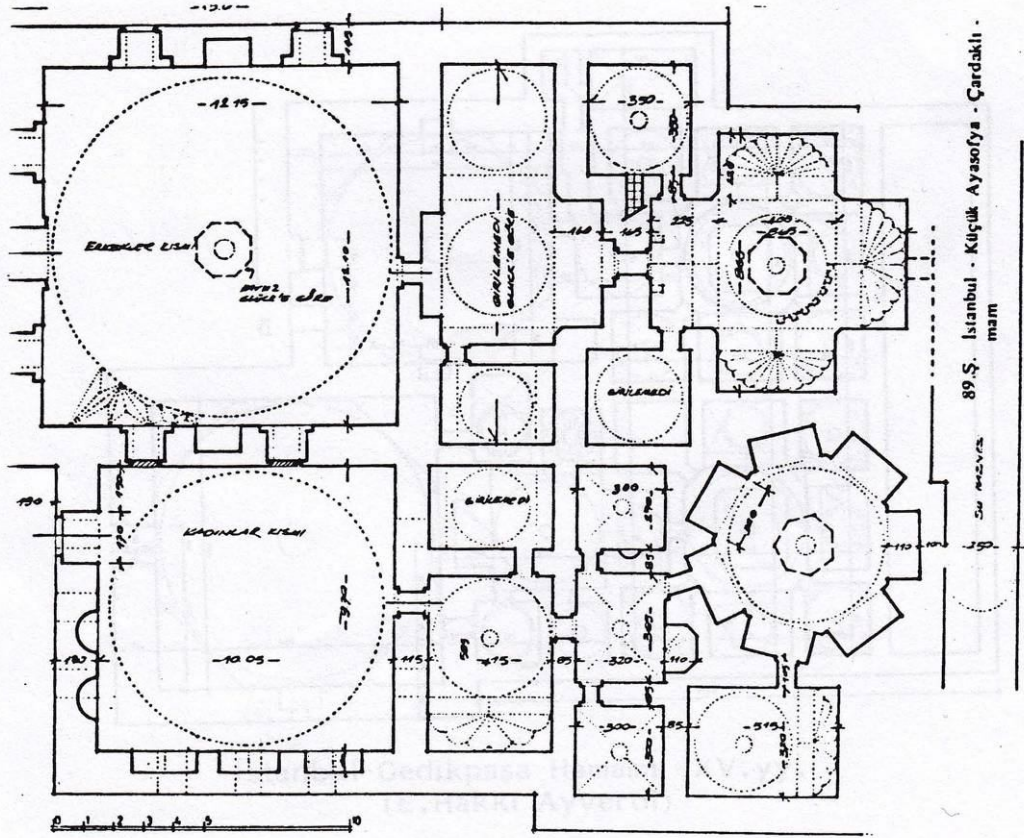
Halvetle giriş tarafı hariç üç eyvanlı sofa vardır. Ortadaki büyük kubbenin altında bir göbek taşı bulunmaktadır.

Kadınlar kısmı camekanı erkeklere göre biraz daha küçüktür. Camekandan sonra adeta arka arkaya yapılmış iki ılıklik vardır. Harare daire şeklinde olup bu dairenin etrafında yedi sofa dizilmiştir. Sağ taraftaki sofadan üzeri kubbe ve yarım kubbe ile örtülü halvete geçilir. Kadınlar kısmının camekanı mevcut değildir ^[1].

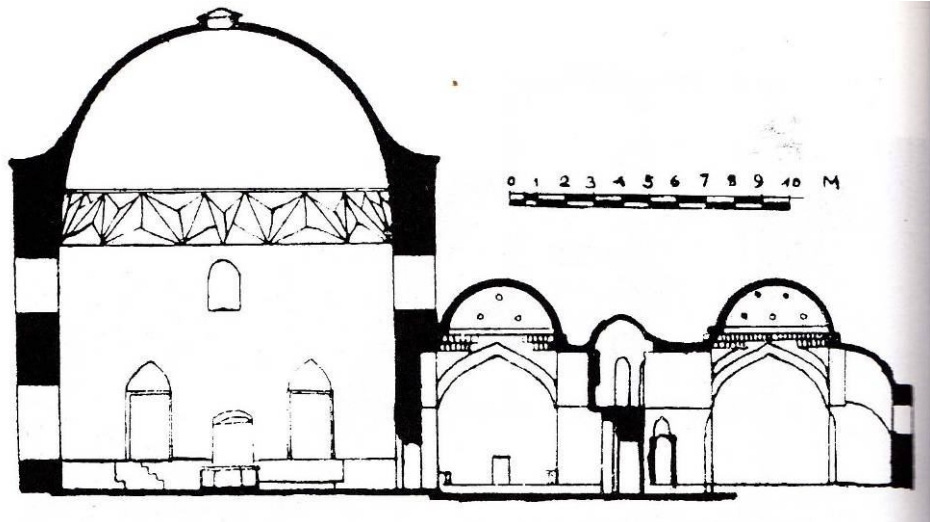
---

[1] **Haskan, M.N.**, 1995, İstanbul Hamamları, 224-226

Resim 2.2.2.7-1- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (Heinrich Glück)

Resim 2.2.2.7-2- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (Heinrich Glück)

Resim 2.2.2.7-3- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.2.7-4- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.2.7-5- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.2.7-6- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.2.7-7- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.2.7-8- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.2.7-9- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman)

2.2.2.8. Ayasofya Hamamı (1553) (Haseki Hürrem Sultan Hamamı)

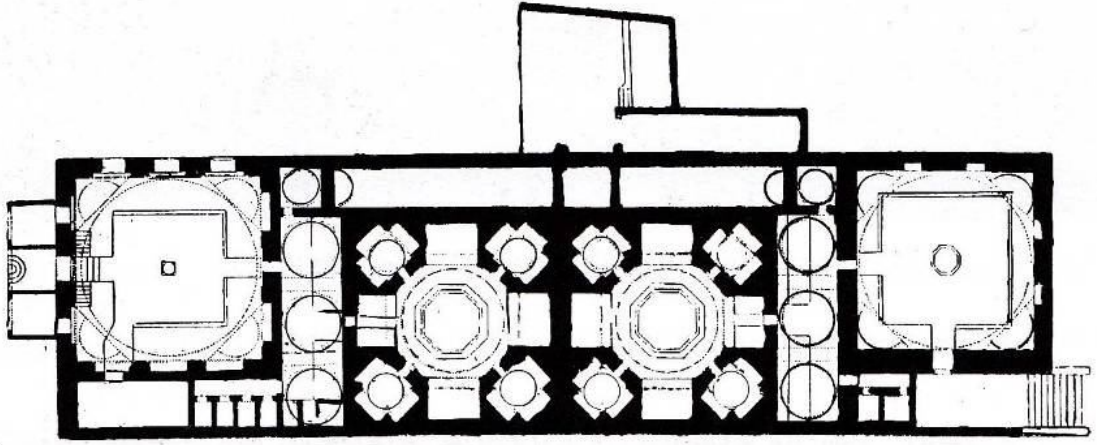
Ayasofya Camii'nin karşısında meydanın deniz tarafındaki çifte hamamdır. 1553 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Yarısı erkeklere yarısı kadınlara açık olan genellikle birbirinin eşi olan mimariyle inşa edilmiş çifte hamamdır. Kapıları ayrı sokaklara açılır kadın ve erkeklerin birbirini görmeleri engellenmiştir^[1].

Soyunmalık mahalleri kubbe yüksekliği 22 m yi bulmaktadır. Bu kısımların dört tarafı yüksek şekillerle çevrilmiş ve üzeri ahşap sedirlerle döşenmiştir. Erkekler soyunmalığı sol duvarı üzerinde alt sırada geniş pencereler açılmış, bunların karşısındaki duvara da aynı unsurlar tekrar edilmiştir. Giriş kapısı karşısındaki üzeri daavlumbazlı bir kapıdan soğukluğa geçilir. Burası üç küçük kubbelidir.

---

[1] Haskan, M.N., 1995, İstanbul Hamamları, 172

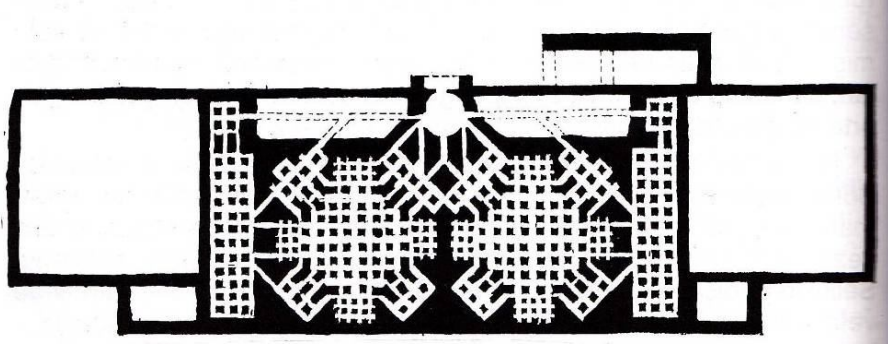
Bu hamamda halvetler diğer örneklere göre değişiklik göstermekte; 45 derece kıvrılarak köşelerdeki kapılardan giriş yapılmaktadır. Ortada, sekiz köşeli göbek taşı vardır. Kadınların soyunmalık mahali, planda daha küçük, sedirleri daha dardır. Bina taş ve tuğla karışık olarak işlenmiş, kemerleri tuğladır [2].

Resim 2.2.2.8-1- İstanbul – Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamı Planı
(Heinrich Glück)

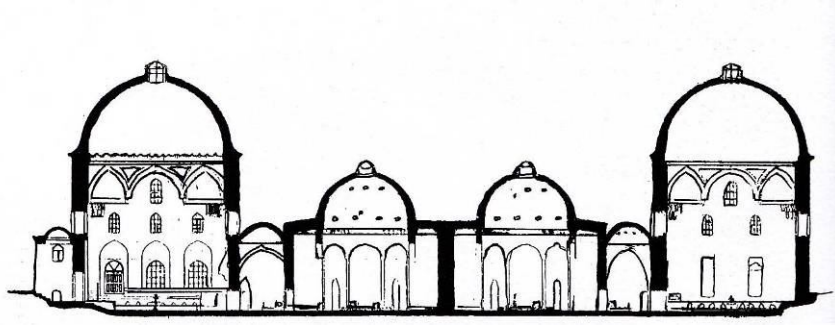
---

[2] Eyice, S., 1994, İstanbul Ansiklopedisi Düünden Bugüne, Kültür Bakanlığı – Tarih Vakfı Ortak, Cilt 3, 540

Resim 2.2.2.8-2- İstanbul – Ayasofya Hamamı Cehennemlik Planı

(Heinrich Glück)

Resim 2.2.2.8-3- İstanbul – Ayasofya Hamamı Boyuna Kesiti

(Orhan Yılmazkaya)

Resim 2.2.2.8-4- İstanbul – Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.2.8-5- İstanbul – Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.2.8-6- İstanbul – Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman)

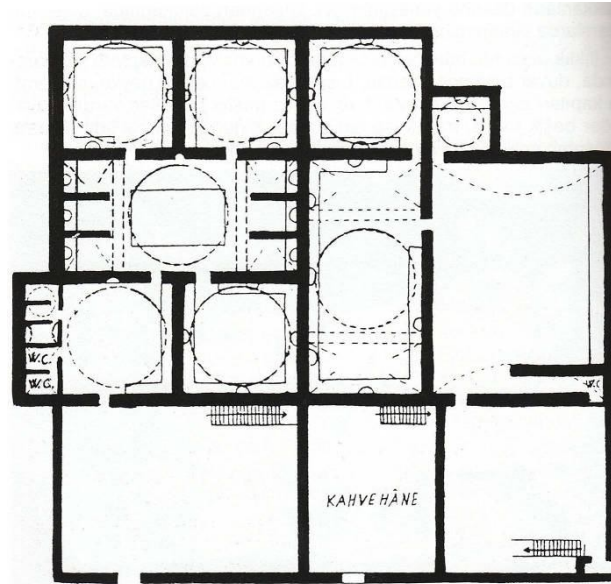
2.2.2.9. Eyüp Türbe Hamamı (1451–1481)

Fatih (1451–1481) tarafından yaptırılan Eyüp Türbe Hamamı, daha sonra Mimar Sinan'a (1588) şimdiki şekli ile yeniden yaptırılmıştır.

Kendine has bir planı olan hamama dar bir kapıdan girilir. Geniş olan camekan kısmının sağ ve soluna dükkanlar yapılarak küçültülmüştür. Ilıklık üzerinde büyük bir kubbe bulunmaktadır. Kapının sağ tarafında, duvar boyunca uzanan "L" şeklinde mermer bir peyke, sol tarafta kapıları ayrı iki göz tuvalet ve iki göz tıraşlık hücreleri vardır. Harare kapısının solunda da bir çeşmecik bulunmaktadır.

Harare dikdörtgen şeklindedir. Sağ ve solda birer kurnalı, birbirinden ayrılmış, üçer sofacık mevcuttur. Orta yerde bir göbek taşı vardır. Bunun üzerindeki kubbe, ana duvarlara ve iki yandaki bu kemerlere bindirilmiştir. Harare kapısı karşısında da aynı şekilde iki halvet daha vardır.

Kadınlar kısmının kapısı, Eyüp Hamam sokağı üzerindedir. Camekandan girilen ılıkık, çok büyük olup üzeri tonoz çatı ile örtülmüştür. Karşısında üzeri kubbeli, tek kurnalı bir soğuk halvet vardır^[1].

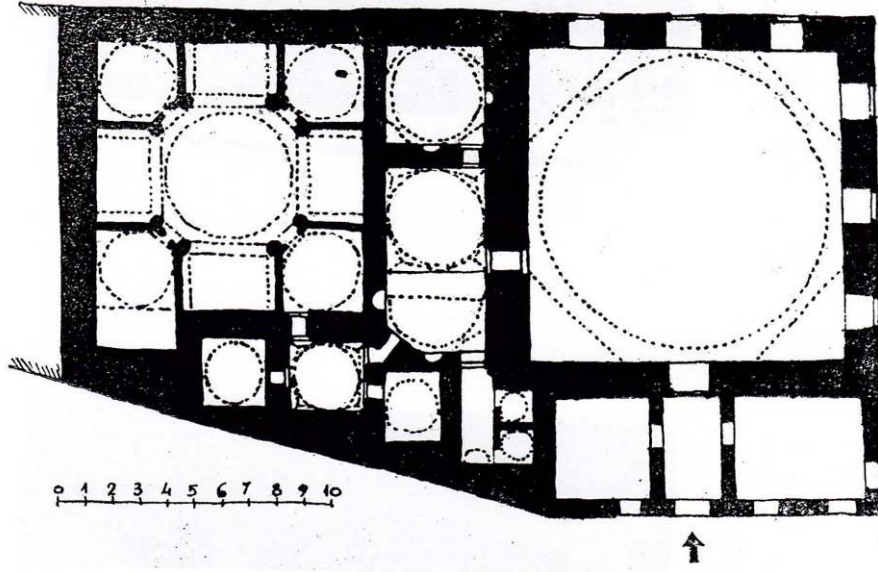
Resim 2.2.2.9-1- İstanbul – Eyüp Türbe Hamamı (M. Nermi Haskan)

^[1] Haskan, M.N., 1995, İstanbul Hamamları, 139

2.2.2.10. Süleymaniye Hamamı (1556-1566)

Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1556–1566 seneleri arasında inşa edilmiştir. Mimarı Mimar Sinan'dır. Hamamın camiiye bakan cephesi üzerinde küçük bir rüzgarlıktan geçilerek soyunmalık kısmına girilir. Köşe kemerleriyle sekiz köşeye geçilerek üzeri kubbe ile örülmüştür. Girişin sağ ve karşı cephelerinde sedirlikler üzerinde taş lento ile örtülmüş birer, üçer pencere, orta pencerelerin üzerinde de bir sivri kemerle örtülmüş pencere daha açılmıştır.

Sol duvarın üzerinde bir çift kapıdan soğukluğa geçilir. Halvetler ince duvarla bölünmüş köşelerine yuvarlak ayaklar konmuştur. Soyunmalık duvarları kesme taş ve tuğlalarla örülmüştür. Kubbe oniki köşeli bir tambur üzerine oturmaktadır. Üzeri kurşunla örtülmüştür. Bina sade ve özellikle soyunmalık cephesi tuğla ve taş sıralarıyla oranlı ve güzel yapılmıştır ^[1].

Resim 2.2.2.10-1- İstanbul – Süleymaniye Hamamı (Kemal Ahmet Aru)

^[1] Aru, K.A., 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 54

Resim 2.2.2.10-2- İstanbul – Süleymaniye Hamamı (T. Cem Yaman)

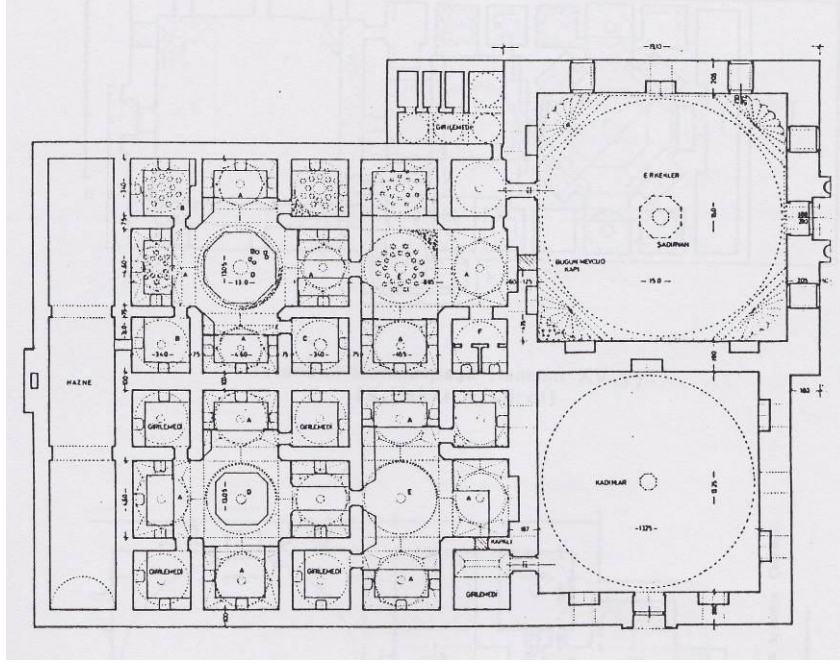
2.2.2.11. Bayezid Hamamı

Bu önemli yapının erkekler hamamının kapısı cadde, kadınlar kapısı ise Kimyager Derviş Paşa sokağı üzerindedir. Erkekler hamamının kapısının iki yanında dinlenme nişleri bulunmaktadır.

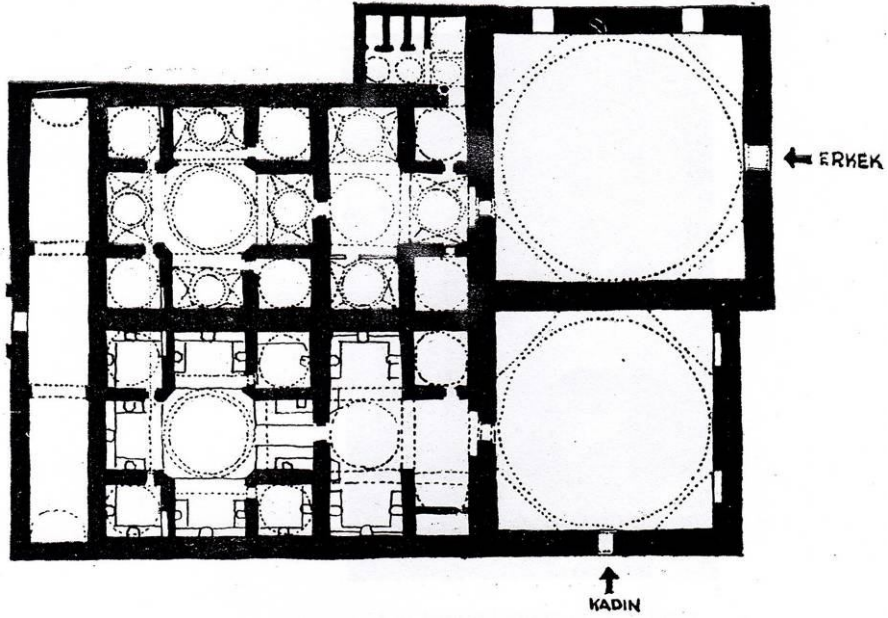
Kapıdan üzeri büyük bir kubbe ile örtülü camekan kısmına girilir. Kubbe sekiz yüzlü bir kasağa oturtulmuştur. Köşe trompları tavus kuyruğu şeklindedir. Camekan alt üst pencerelerden ışık alır.

Dış kapı karşısına gelen kapıdan üzeri küçük bir kubbe ile örtülü bir bölüme girilir. Sağ tarafta dört küçük kubbeli hela kısmı yer almıştır. Sol taraftaki kapıdan da ılıklığın antresine geçilir. ılıklığın sağ ve solunda kubbeleri kemerlere oturtulmuş sofalar vardır. Buralarda üçer kurna olduğu sanılmaktadır. Harare kısmının dört köşesinde, üzeri kubbeli halvetler ve girişin sağ ve solu ile tam karşısında sofalar bulunmaktadır. Kadınlar hamamının planı da hemen hemen aynıdır. Hamamların suyu hazne arkasındaki büyük kuyudan dolap ile çekilerek sağlanmaktaydı^[1].

^[1] Haskan, M.N., 1995, İstanbul Hamamları, 56 - 60

Resim 2.2.2.11-1- İstanbul – Beyazid Hamamı XVI. y.y. (E. Hakkı Ayverdi)

Resim 2.2.2.11-2- İstanbul – Beyazid Hamamı XVI. y.y. (Kemal Ahmet Aru)

Resim 2.2.2.11-3- İstanbul – Beyazid Hamamı (T. Cem Yaman)

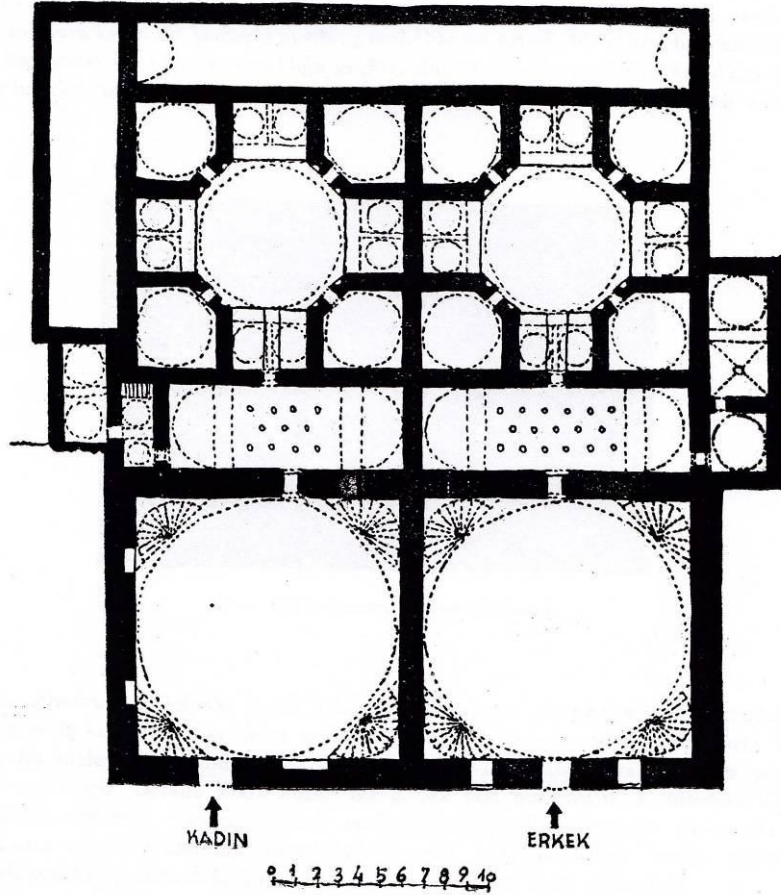
Resim 2.2.2.11-4- İstanbul – Beyazid Hamamı (T. Cem Yaman)

2.2.2.12. Çinili Hamam - Barbaros Hayrettin Paşa Hamamı (1534-1546)

Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa tarafından İstanbul Zeyrek’de yaptırılmıştır. Yan yana düzenlenmiş simetrik çifte hamamdır. Kubbeli bir soyunmalık, biri diğerinden büyük tonozlu bir soğukluk ve haçvari planlı sıcaklıktan oluşur. Dikdörtgen eyvanlar ayna tonoz, bir köşeleri kırık kare planlı halvetler tromplu kubbe, sekizgen göbek taşının yer aldığı orta mekan ise kubbe ile örtülmüştür.

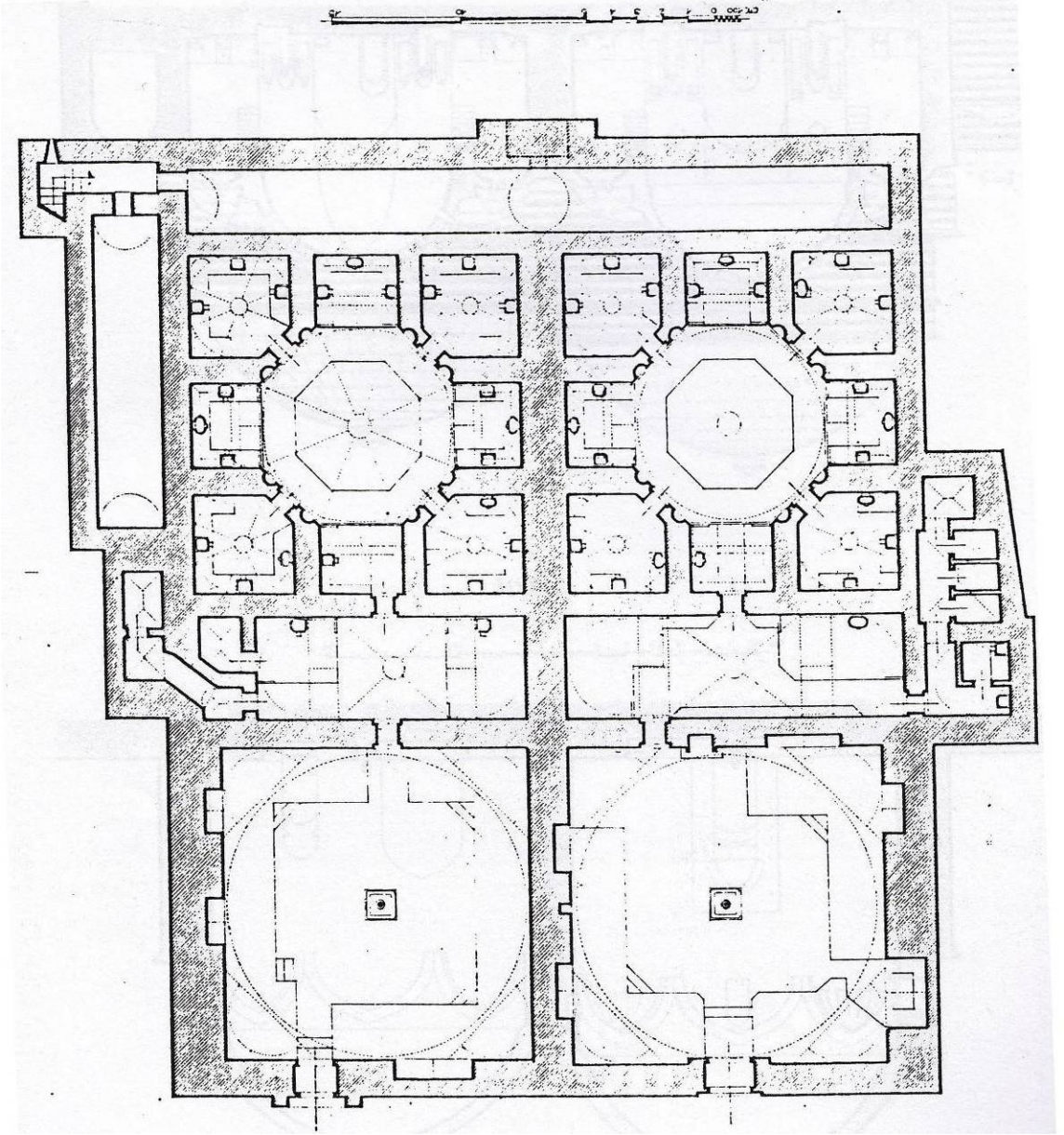
14. Yüzyıla ait İznik çinilerinden dolayı, Çinili Hamam diye tanınır. Erkekler bölümündeki halvet kapılarının ve onların iki yanındaki nişlerin üzerinde yer alan çinilerde mavi zemine beyaz hatla yazılmış beyitler vardır^[1].

Günümüzde çifte hamam olarak kullanılmakla birlikte, bakımsız durumdadır.

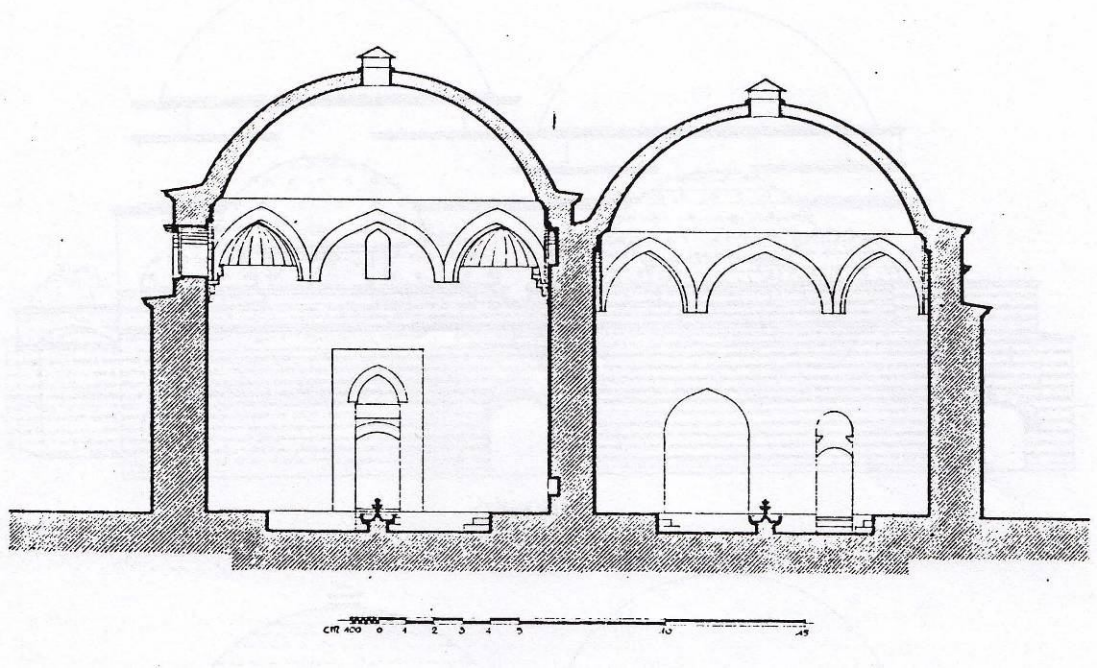

Resim 2.2.2.12-1- İstanbul – Çinili Hamam (Heinrich Glück)

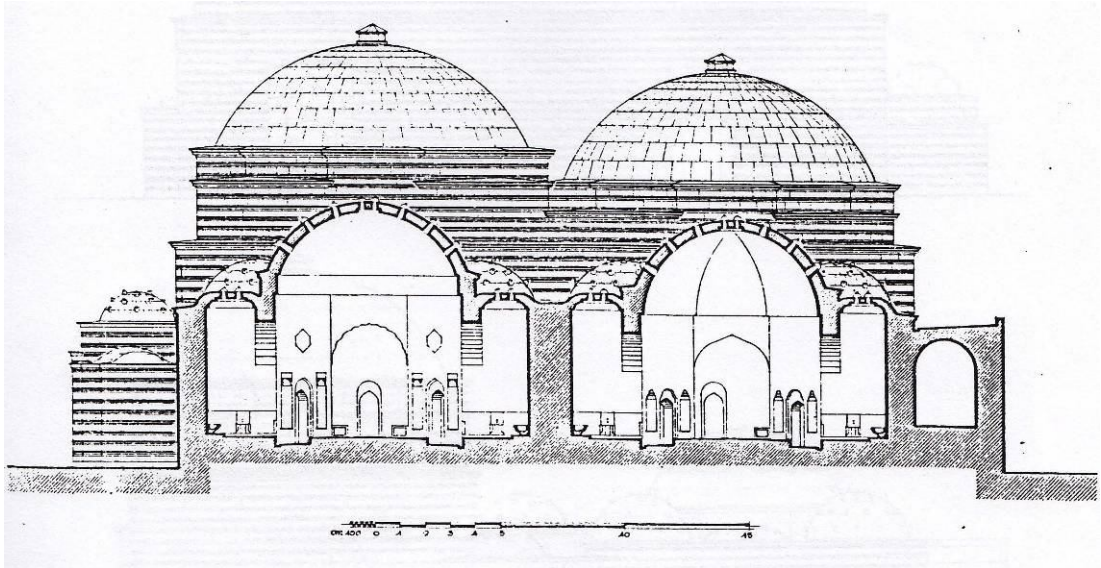
[1] Kuran, A., 1988, Mimar Sinan İstanbul, 389

Resim 2.2.2.12-2- İstanbul – Çinili Hamam (A. Saim Ülgen)

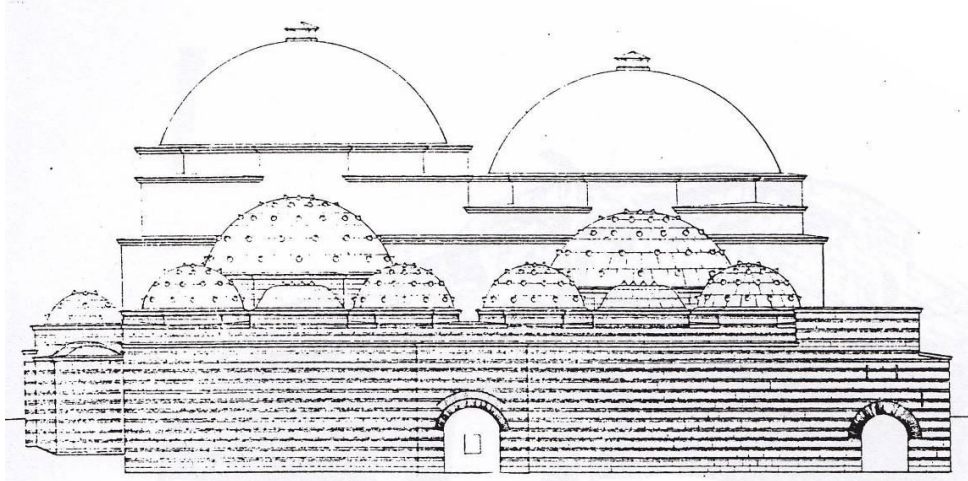

Resim 2.2.2.12-3- İstanbul – Çinili Hamam Kesit (Süheyla Atlı)

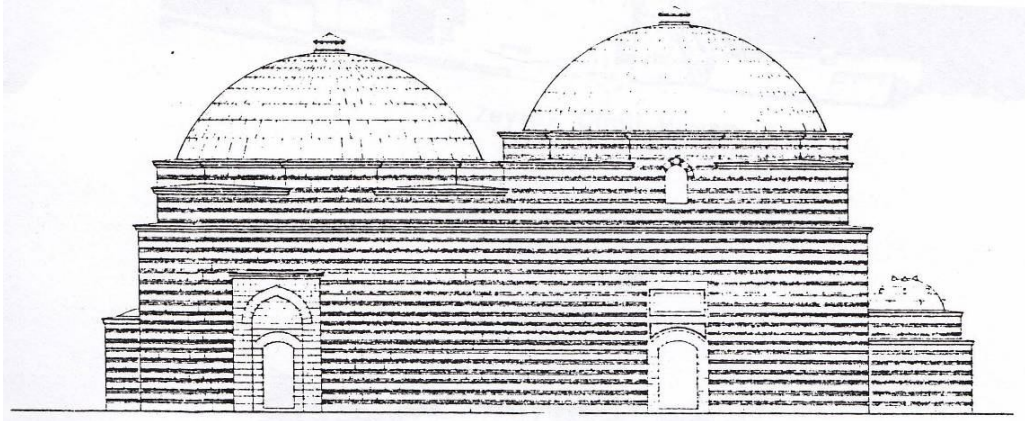

Resim 2.2.2.12-4- İstanbul – Çinili Hamam Kesit (Süheyla Atlı)

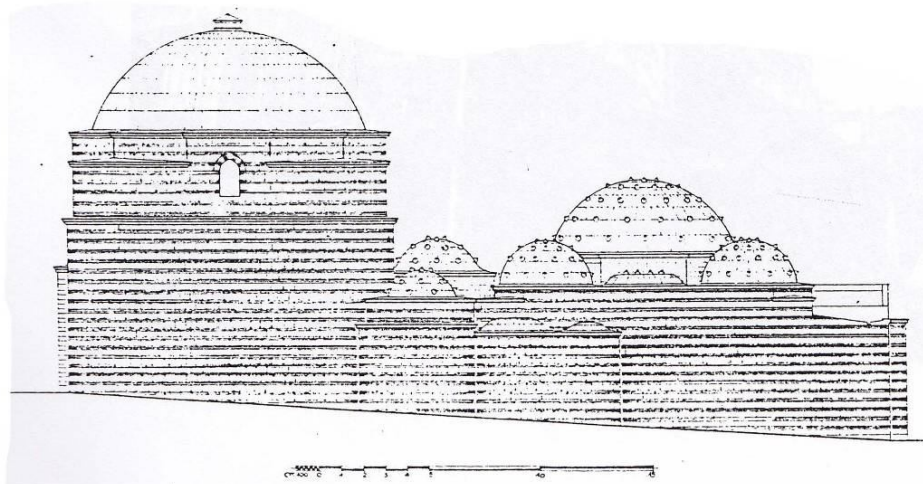

Resim 2.2.2.12-5- İstanbul – Çinili Hamam Görünüş (Süheyla Atlı)

Resim 2.2.2.12-6- İstanbul – Çinili Hamam Görünüş (Süheyla Atlı)

Resim 2.2.2.12-7- İstanbul – Çinili Hamam Görünüş (Süheyla Atlı)

Resim 2.2.2.12-8- İstanbul – Çinili Hamam Görünüş (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.2.12-9- İstanbul – Çinili Hamam Görünüş (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.2.12-10- İstanbul – Çinili Hamam (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.2.12-11- İstanbul – Çinili Hamam (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.2.12-12- İstanbul – Çinili Hamam (T. Cem Yaman)

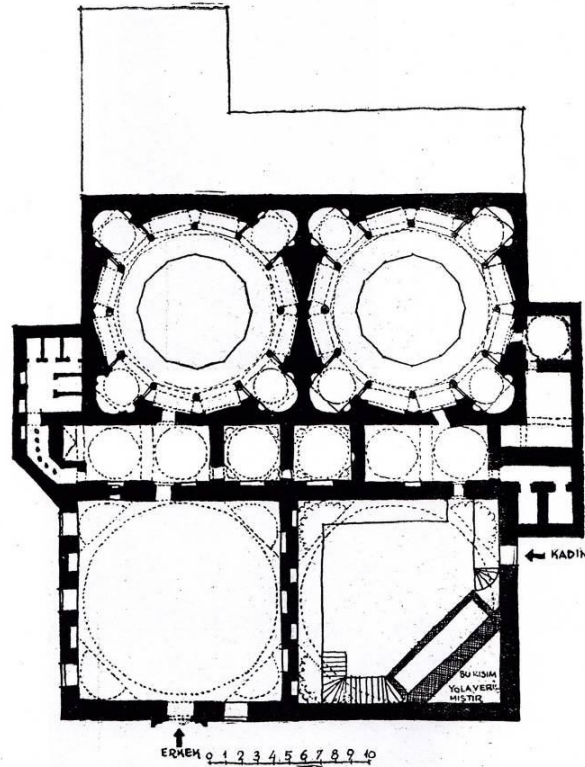
Resim 2.2.2.12-13- İstanbul – Çinili Hamam (T. Cem Yaman)

2.2.3. YENİLEME DÖNEMİ (1603–1702)

2.2.3.1. Çemberli Taş Hamamı

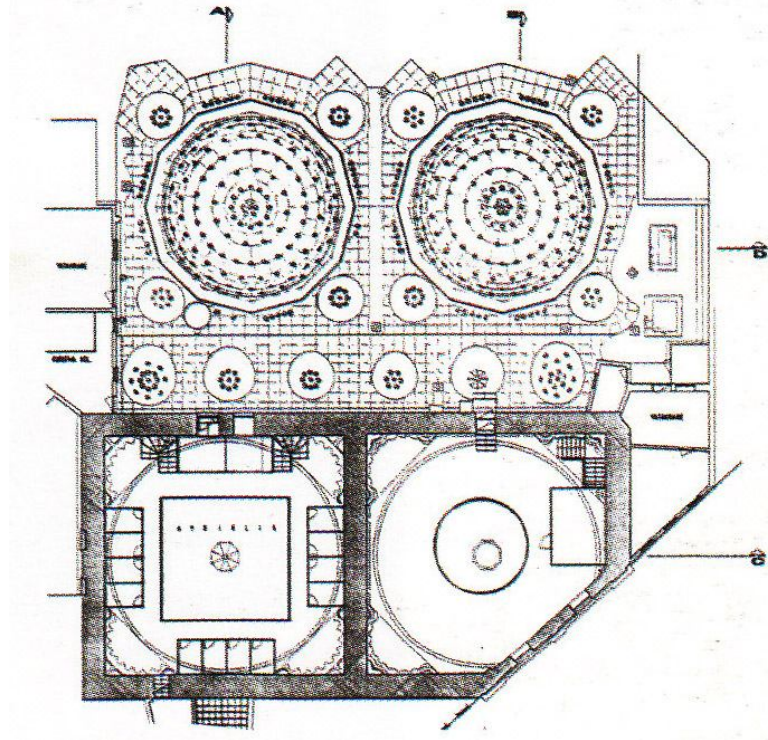
Mimar Sinan yapısıdır. Hamamın camekan kısmı büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Orta kubbe altındaki kapıdan harare denilen asıl hamama girilir. Burada, sağ ve sol tarafta ve kapı karşısında yan yana yapılmış ikişer sofa bulunur. Hararenin dört köşesinde de birer halvet bulunur. Üzerleri bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye takviye olarak sofa ve halvetlerin iki yanına on iki mermer sütun yerleştirilmiştir. Göbek taşı büyüktür.

Halvetlerin önüne mermer kafesler (şebeke) yerleştirilmiştir. Bu şebekelerin üzeri lale şeklindedir. Bu biçim halvet hiçbir hamamda yoktur. Halvetlerin üzerine kitabeler yazılmıştır^[1].

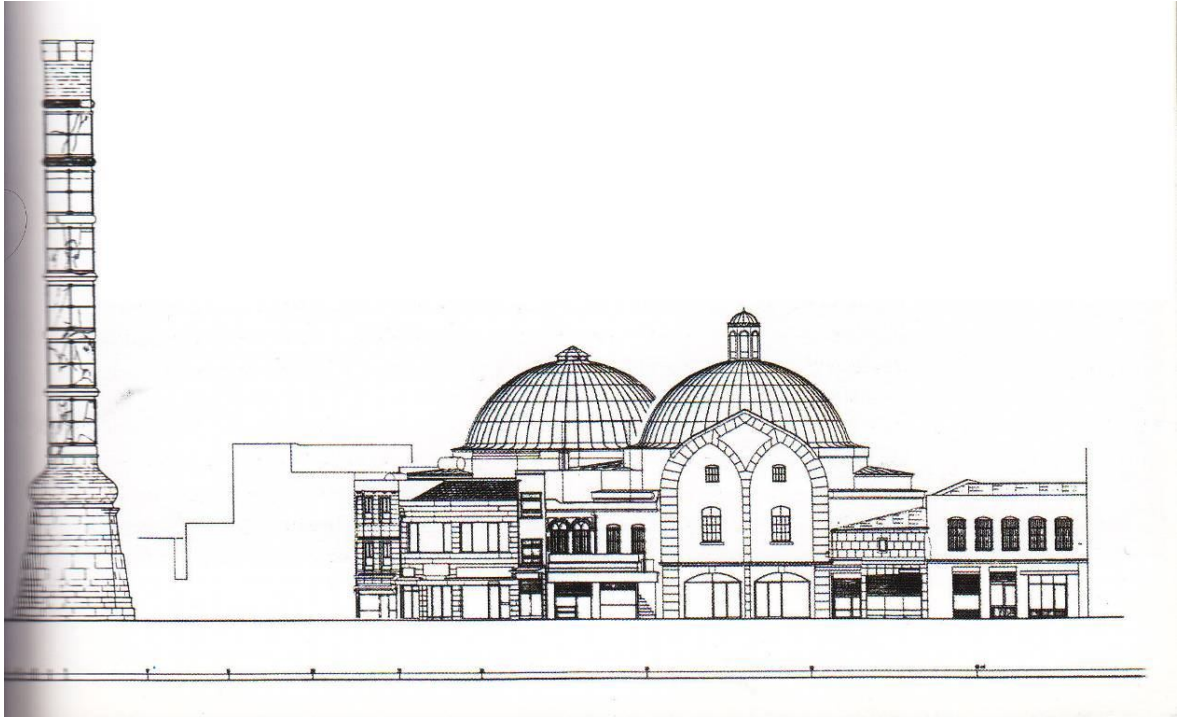

Resim 2.2.3.1-1- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (Kemal Ahmet Aru)

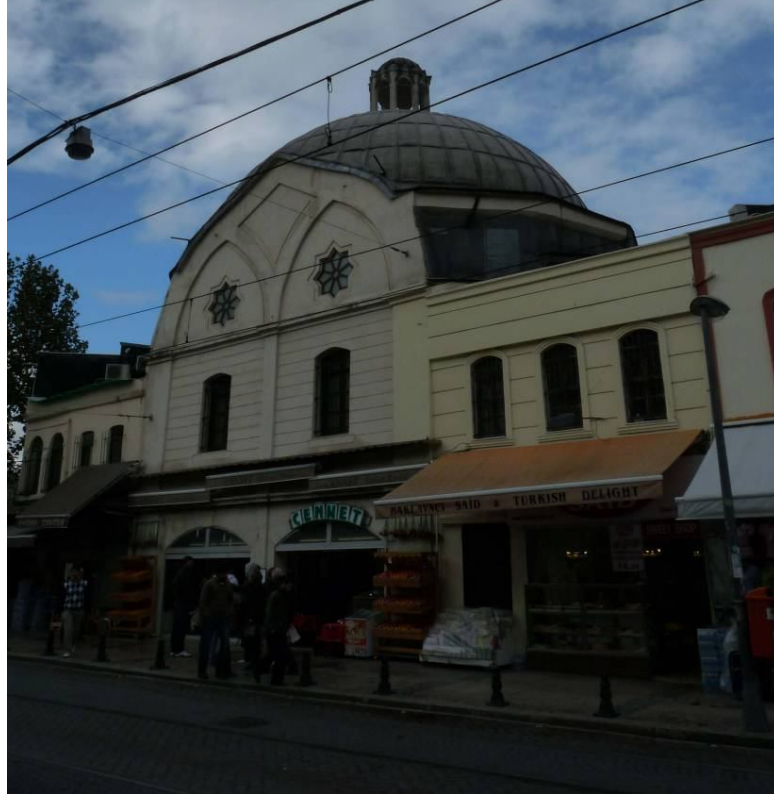
[1] Akbay, M., A., 1965, İstanbul Ansiklopedisi, Gezi Notu, İstanbul, Cilt 7, 3817

Resim 2.2.3.1-2- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (Y. Mimar Halil Onur)

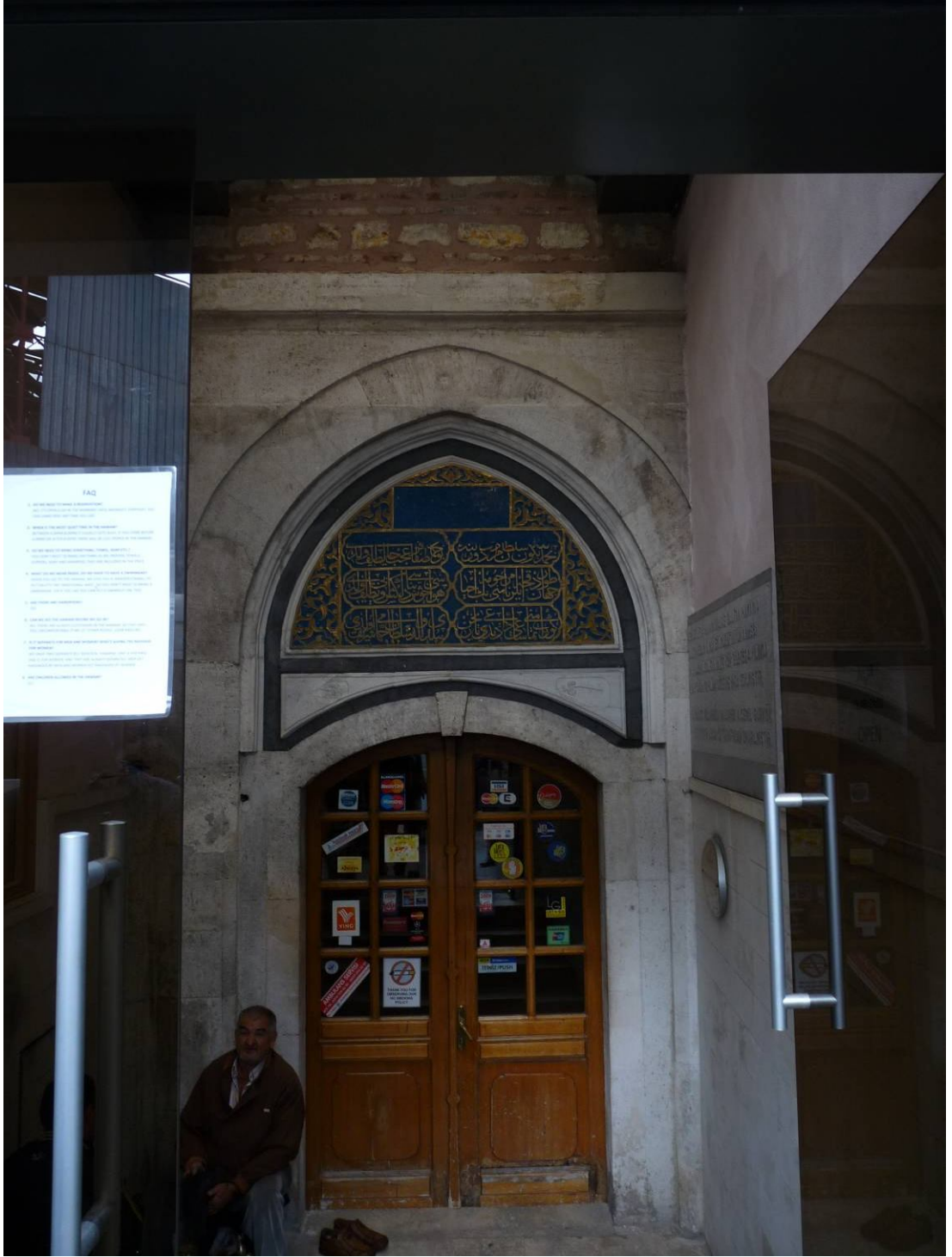
Resim 2.2.3.1-3- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (Y. Mimar Halil Onur)

Resim 2.2.3.1-4- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.3.1-5- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.3.1-6- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.3.1-7- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Cemekeanı
(T. Cem Yaman)

Resim 2.2.3.1-8- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Cemekeanı
(T. Cem Yaman)

Resim 2.2.3.1-9- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Yaşmaklı Ilıklık Kapısı
(T. Cem Yaman)

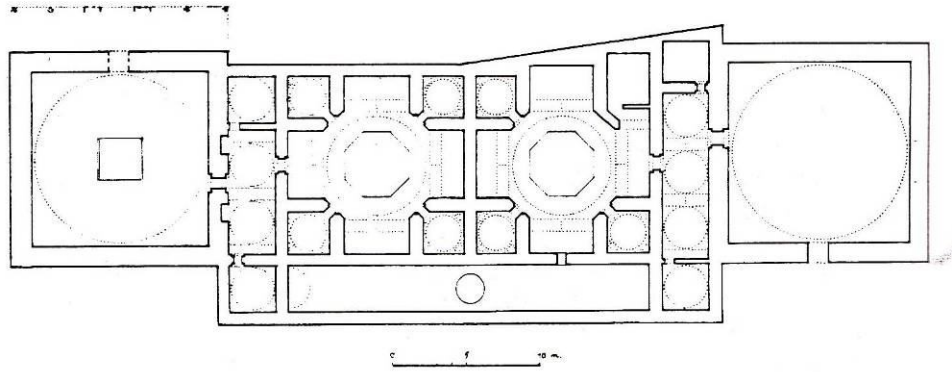
2.2.3.2. Kızlar Ağası Hamamı

Haseki Hürrem Sultan'ın benzeri bir hamamdır. Erkekler kısmının kapısı önünde, dördü mermer sütun, ikisi dört köşe ayak olmak üzere altı sütunlu bir revak vardı.

Camekan büyük bir kubbe ile örtülmüş bulunuyordu. Kubbe tromplara bindirildiğinden, dıştan sekiz yüzlü bir kasağa oturtulmuştu. Burası alt ve üst pencerelerden ve fenerden ışık alıyordu. Ortada da fiskiye vardı.

Halvetler kubbeli, sofalar eyvan görünümünde idi. Büyük kubbenin altında da sekiz yüzlü bir göbek taşı vardı.

Bu önemli hamam 29 Temmuz 1911 de Aksaray yangınında yanmıştır. Tamamen yanmamasına rağmen yola engel olduğu gerekçesiyle 1923 de tamamen yıkılmıştır^[1].

Resim 2.2.3.2-1- İstanbul – Kızlarağası Hamamı (M. Nermi Haskan)

[1] Haskan, M.N., 1995, İstanbul Hamamları, 56 - 60

2.2.4. KLASİK DÖNEM SONRASI (1703–1922)

17. Yüzyıldan sonra, hamamlarda daha az sayıda örnek verilmiştir. Hamam mimarisinin en iyi örnekleri, klasik dönemde görülmektedir. Mimar Sinan döneminden sonra yapılan örnekler, Sinan'ın eserlerinin taklididir. Rokoko, Barok ve Ampir üsluplarının etkisi görülmektedir.

2.2.4.1. Cağaloğlu Hamamı (1741–1742)

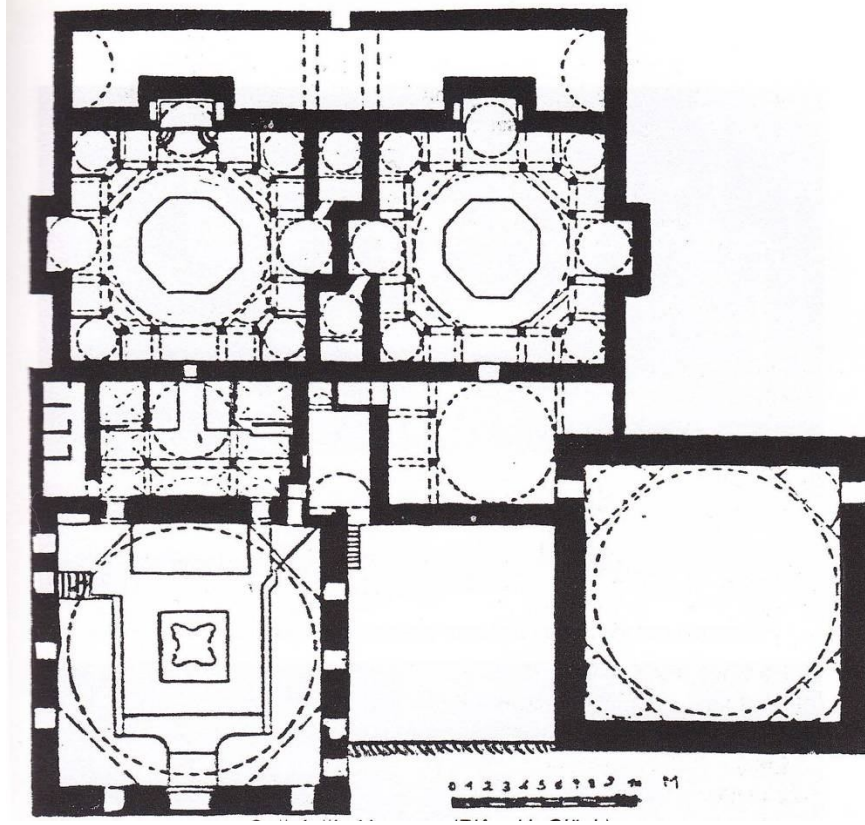
Osmanlı hamamları içinde en son anıtsal örnek Cağaloğlu Hamamıdır. Hamam kesme taştan, tuğla hatıllı olarak yapılmıştır. Caddeye açılan kapısının iki yanına klasik, stalaktitler başlıklı birer mermer sütun yerleştirilmiştir. Buradan on basamaklı mermer merdivenle camekan kısmına geçilir.

On sekizinci yüzyıl Türk yapı sanatının şaheseri olan hamamın camekanını yüksek ve geniş bir kubbe örtmektedir. Kubbe, dilimli köşe tromplarına oturtulmuştur. Camekan, tromplar arasındaki üç pencereden ışık almaktadır. Orta yerde yekpare mermerden, kenarları dilimli büyük bir havuzu vardır.

İki kapı ile camekandan ılıklığa geçilir. Burada dört mermer sütuna bindirilmiş bir kubbe ile yedi beşik kubbe çatı görevi yapmaktadır. Büyük sekiz yüzlü bir göbek taşının etrafına dört köşe halvet ve bu halvetler arasında üç şahane sofa bulunmaktadır. Kubbe, dıştan sekiz yüzlü olup dört köşe bir kasnağa oturtulmuştur. 1. Mahmut Tarafından 1741 de yaptırılmıştır^[1].

---

[1] **Haskan, M.N.**, 1995, İstanbul Hamamları, 88 - 89

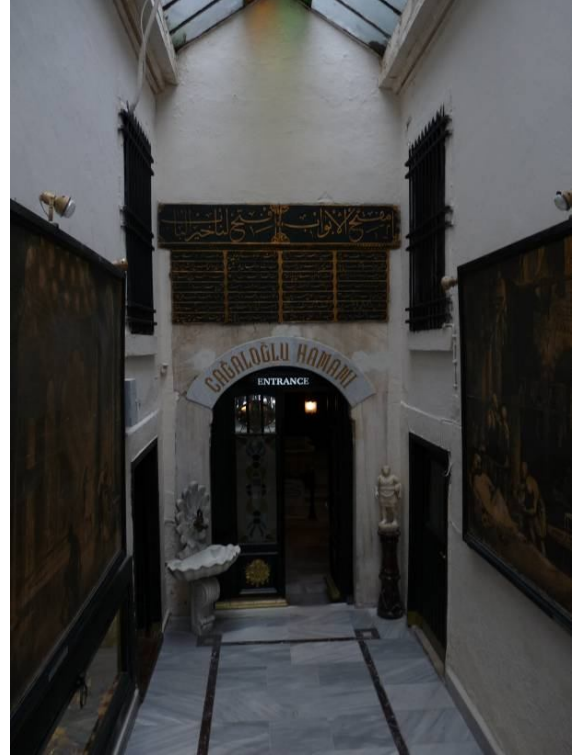
Resim 2.2.4.1-1- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (H. Glück)

Resim 2.2.4.1-2- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.4.1-3-İstanbul – Cağaloğlu
Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.4.1-4- İstanbul – Cağaloğlu
Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.4.1-5- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.4.1-6- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.4.1-7- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.4.1-8- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.4.1-9- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.4.1-10- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.4.1-11- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.4.1-12- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.4.1-13- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 2.2.4.1-14- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (www.istanbul.com)

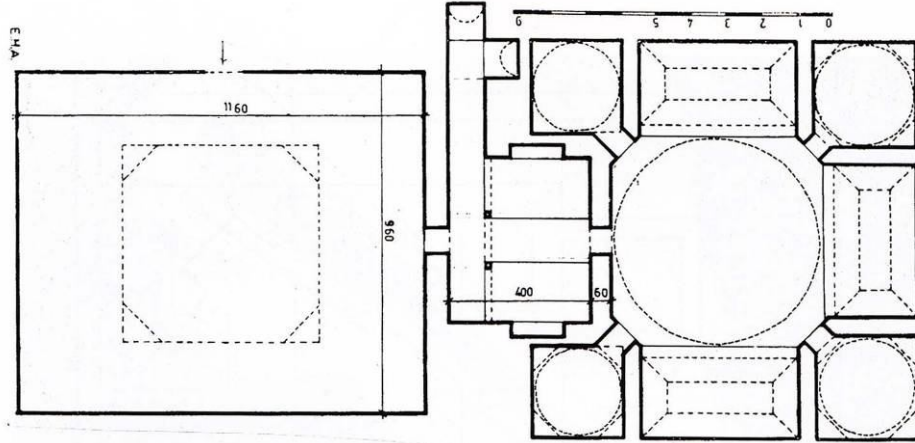

Resim 2.2.4.1-15- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)

2.2.4.2. Tahta Minare Hamamı (1762)

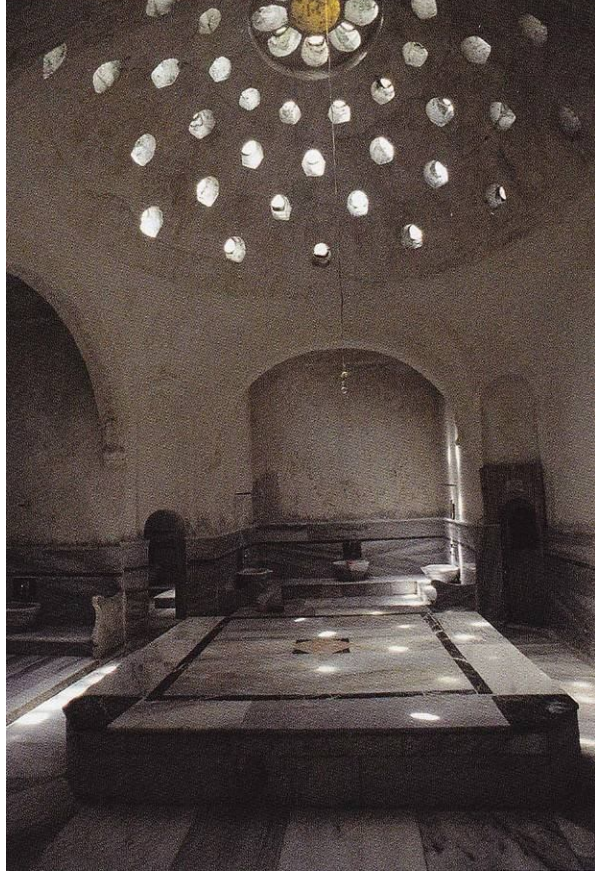
Sadrazam Koca Ragıp Paşa tarafından Koska'daki kütüphaneye gelir için yaptırılmıştır. Dikdörtgen şeklindeki camekanın üç tarafı soyunma odaları ile çevrilmiştir. Bir merdivenle üst kat soyunma mahalline çıkılır. On ahşap sütun zeminden başlamak üzere üst kat balkonunu ve ahşap çatı fenerini taşımaktadır. Sütunlar orijinal olup balta yontmasıdır. Dikdörtgen fenerde on pencere bulunmaktadır. Harareye açılan kapının yanında ayna taşı oymalı bir çeşme vardır.

Solda ılıklığa girilir. Sağda kullanılmayan bir sofa vardır. Burada bulunan ve sonradan örülen bir kapı ile vaktiyle külhana girildiği belirtilmektedir. Tıraşlıkların üzeri biri beşik, diğeri kubbeyle örtülüdür. Camekanı harareye bağlayan yolun üzeri de beşik kubbe ile örtülmüştür. Kapı karşısında sofanın iki yanında üçer kurnalı ve kubbeli birer halvet vardır ^[1].

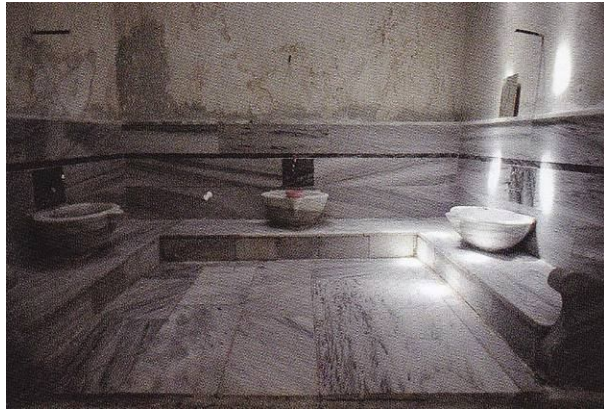

Resim 2.2.4.2-1- İstanbul - Tahta Minare Hamamı (M. Nermi Haskan)

^[1] Haskan, M.N., 1995, İstanbul Hamamları, 278 - 279

Resim 2.2.4.2-2- İstanbul - Tahta Minare Hamamı (Orhan Yılmazkaya)

Resim 2.2.4.2-3- İstanbul - Tahta Minare Hamamı (Orhan Yılmazkaya)

Resim 2.2.4.2-4- İstanbul - Tahta Minare Hamamı Ahşap Aydınlık Feneri
(Orhan Yılmazkaya)

2.3. GÜNÜMÜZ HAMAMLARI

20. y.y. ikinci yarısından sonra teknolojinin ilerlemesiyle her eve şebeke suyu getirilmiş, bu suyu ısıtmak için de çeşitli cihazların icad edilmesiyle birlikte hamam kültürü yerini günümüz banyolarına bırakmıştır. Bu banyolarda duş, küvet, jakuzi gibi donanımlar kullanılmaktadır.

Günümüzde hamamlar, özel mülkler ya da büyük otellerde isteğe bağlı olarak inşa edilmektedir. Bunun yanı sıra hamamlarla birlikte, sauna, spa gibi mekanlar da inşa edilmeye başlanmıştır.

Günümüz hamamların da, mermer ya da seramik kurnalar, mozaikler, göbek taşı, ışık gözlü kubbeler gibi öğeler kullanılarak geleneksel hamam mimarisi ve malzemeleri terk edilmemiştir. Eski hamamlardan farklı olarak ısıtma, duvar içlerine, döşeme altlarına gizlenen elektrikli ısıtma kabloları yada esneme kabiliyeti olan içinden sıcak su geçen borularla sağlanmaktadır.

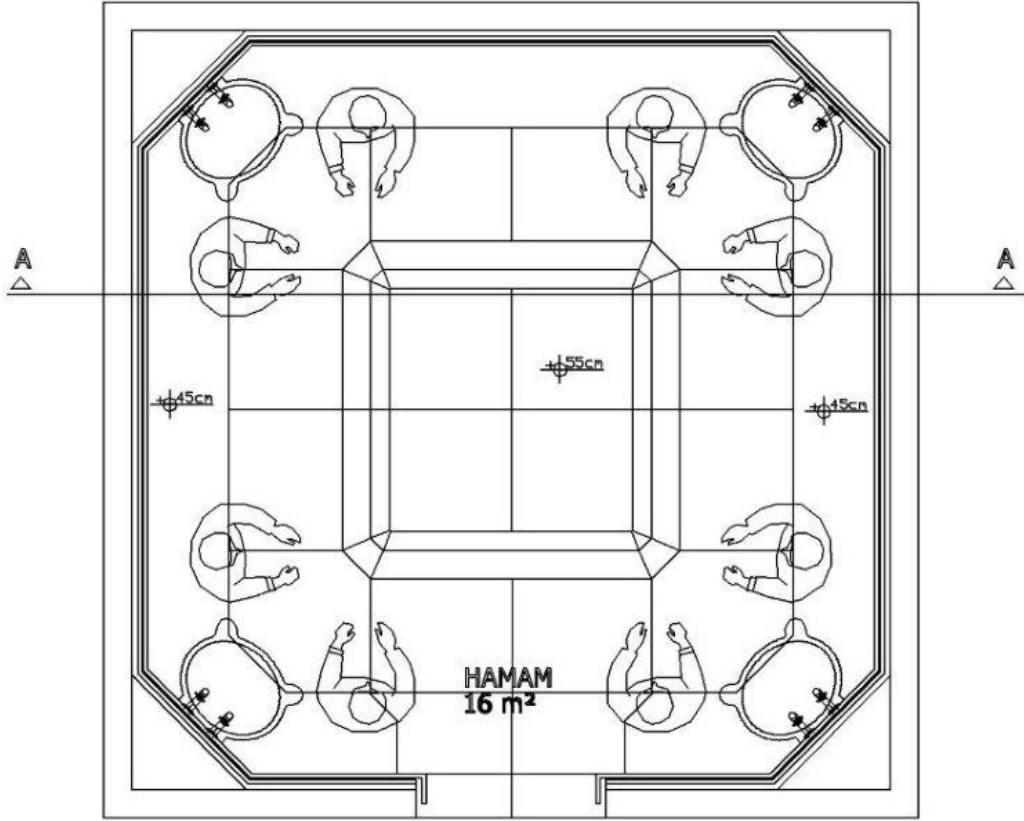
2.3.1. SARIYER – ARIKÖY SOSYAL TESİSLERİ HAMAMI

Hamamın duvarları kara sıva ile sıvandıktan sonra duvarlar, göbek taşı ve zemin 3 cm strafor ile kaplanmış. Daha sonra sıcak ve soğuk su tesisatıyla beraber pis su gider boruları ve oksijen bariyerli ısıtma boruları hamamın tüm duvarlarına ve zeminlerine döşenmiştir. Tüm bu tesisatın üstüne sıvanın tutunacağı bir zemin hazırlamak için çelik kafes tel yapılarak zemin şaplanır ve duvarlar sıvanmıştır.

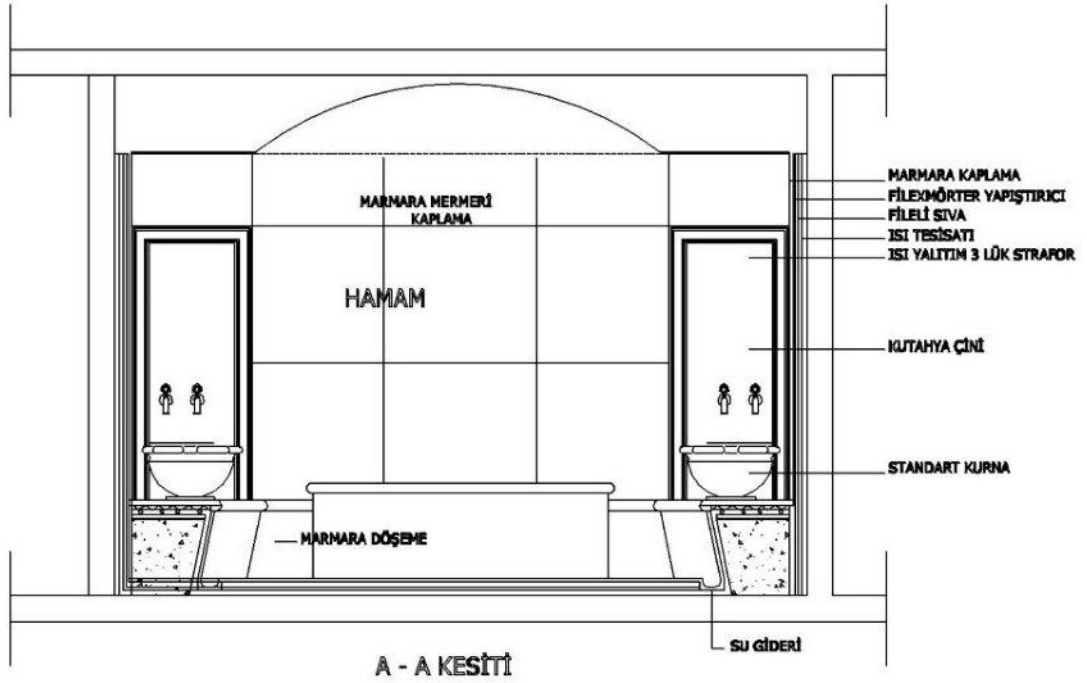
Tavan ve kubbe karkası 20 x 40 çelik profilden oluşturulduktan sonra karkas ceopan ile kaplanır üzerine m²/125 gr donatı filesi ve ultra fleks macunlaması uygulanarak düzgün bir yüzey elde edilmiştir. En son olarakta ısı ve buhara dayanıklı epoksi boya uygulaması yapılmıştır. Aydınlatma ve havalandırma tavandan yapılmıştır. Zemin, oturmalıklar ve göbek taşı yks 306 çift kompenantlı su izolasyonu yapılarak üstüne mermer kaplanmış ve son aşama olarak da kurnalar ve musluklar yerleştirilmiştir^[1].

---

[1] **Tavukçuoğlu, E.**, 2010, E.T.C. İnşaat, 8 Ocak, Kişisel görüşme.

Resim 2.3.1-1- Özel Bir Hamam Planı (E.T.C. İnşaat)

Resim 2.3.1-2- Özel Bir Hamamın A-A Kesiti (E.T.C. İnşaat)

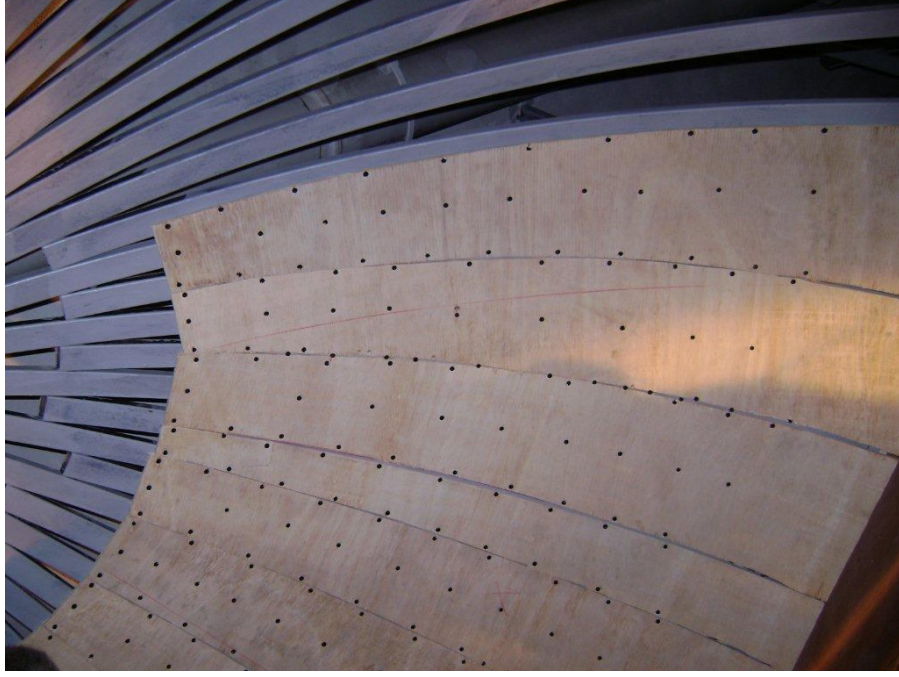

Resim 2.3.1-5- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Çelik Karkas Tavan Yapımı (E.T.C. İnşaat)

Resim 2.3.1-6- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Tavanının Ceopan İle Kaplanması (E.T.C. İnşaat)

Resim 2.3.1-7- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Kubbesinin Ceopan İle Kaplanması (E.T.C. İnşaat)

Resim 2.3.1-8- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Mermer Kaplanması (E.T.C. İnşaat)

Resim 2.3.1-9- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Son Hali (E.T.C. İnşaat)

Resim 2.3.1-10- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Son Hali (E.T.C. İnşaat)

Resim 2.3.1-11- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Bekleme Salonu
(E.T.C. İnşaat)

Resim 2.3.1-12- Yeni İnşa Edilen Bir Hamam (E.T.C. İnşaat)

3. TÜRK HAMAMI ÇEŞİTLERİ

3.1. HALK HAMAMLARI

Halk hamamları, Kemal Ahmet Aru tarafından dört ayrı dönem olarak incelenmiştir. Bunlar, Bursa dönemi (1325–1453), Eski Kaplıca, Girçık Hamamı. Klasik Dönem (1453–1603) Ağa Hamamı, Mahmut Paşa Hamamı. Yenileme Dönemi (1603–1702), Çemberlitaş ve Kızlarağası Hamamı ve Barok Dönemi (1730–1808), Cağaloğlu hamamı olarak örneklendirilmiştir^[1].

3.1.1. GİRÇİK HAMAMI

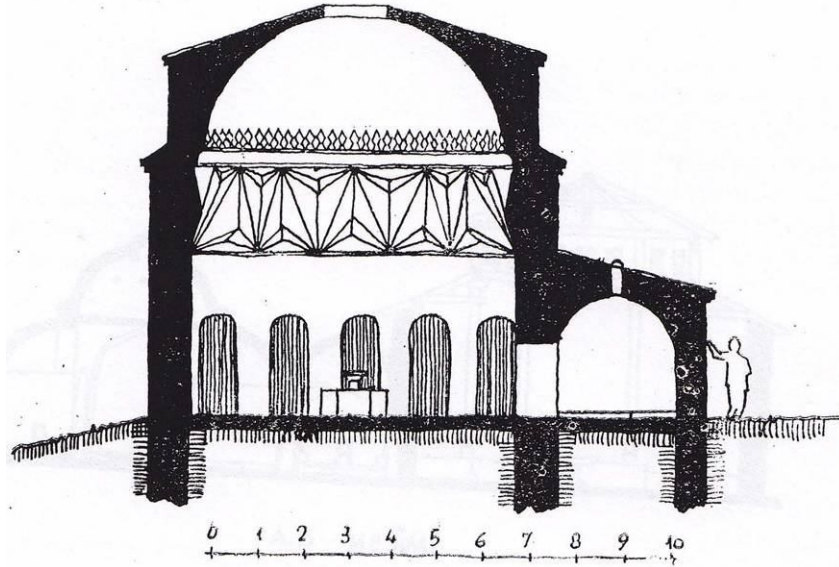
Bu hamam tesisi Bursa’ da Çekirge de Murat Hüdavendigâr Camii nin yanında bulunmaktadır. 14. Yüzyılın ikinci yarısında yanındaki camii ile beraber inşa edildiği sanılmaktadır.

Batı kısmında tonozlarla örtülmüş alçak ve dar iki hamam mevcuttur. Her ikisinde de ılıcanın sıcak suyu akmaktadır. Kapıları açık ve kemerlidir. Ortasında havuzlu bir çeşme vardır. Kubbenin tam ortasında tek bir pencere helaları ve esas mekanı aydınlatır. Kubbenin yüksekliği 170 cm dir. Yıkınma kısmının ve helaların çatısı tek meyille kubbeyi örten kısma dayanır. Sıcak su kaynağı bulunduğundan ısıtma tesisatı yoktur^[2].

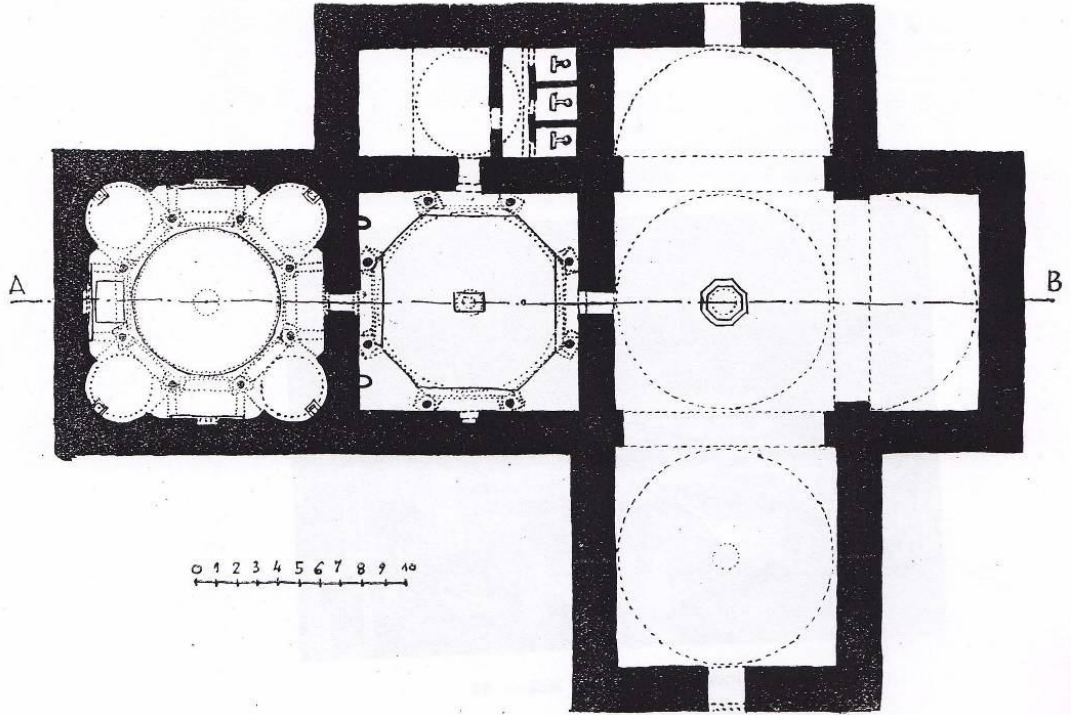
---

^[1] Işın, E., 1990. Türk hamamları tarihçesi, Dekorasyon Dergisi, Mart, 115

^[2] Aru, K.A., 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 56 - 59

Resim 3.1.1-1- Bursa – Girçik Hamamı A-B Kesiti (Kemal Ahmet Aru)

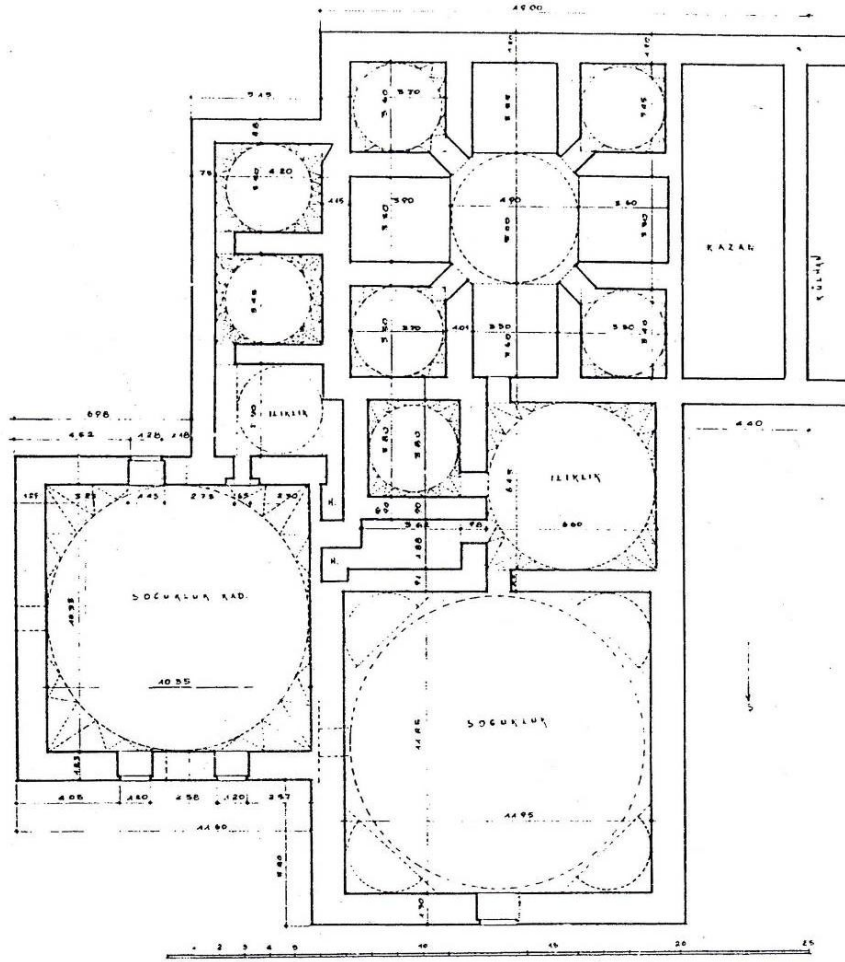
Resim 3.1.1-2- Bursa – Girçik Hamamı (Kemal Ahmet Aru)

3.1.2. BURSA - ORHANGAZI HAMAMI

Bursa Koza Hanı yanında yer alan bu hamam Orhan Gazi 1339 yılında Hallaçlar, Bıçakçılar, Aynalı Çarşı Hamamları ismi ile tanınmaktadır.

Osmanlı mimarisinde çifte hamam plan düzeninde yapılmış olan bu hamamın 12*12 m ölçüsünde bir soyunma ve ılıklik bölümleri vardır. Dört eyvanlıdır. Kadınlar bölümünde ona bitişik olarak 10*10 m ölçüsündedir.

Hamamın duvarları kesme taştan üzerini örten kubbelerin konakları üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştan yapılmıştır. Mimari özellikleri ile hamam mimarisinin gelecekteki ana değerlerini ortaya koyar.

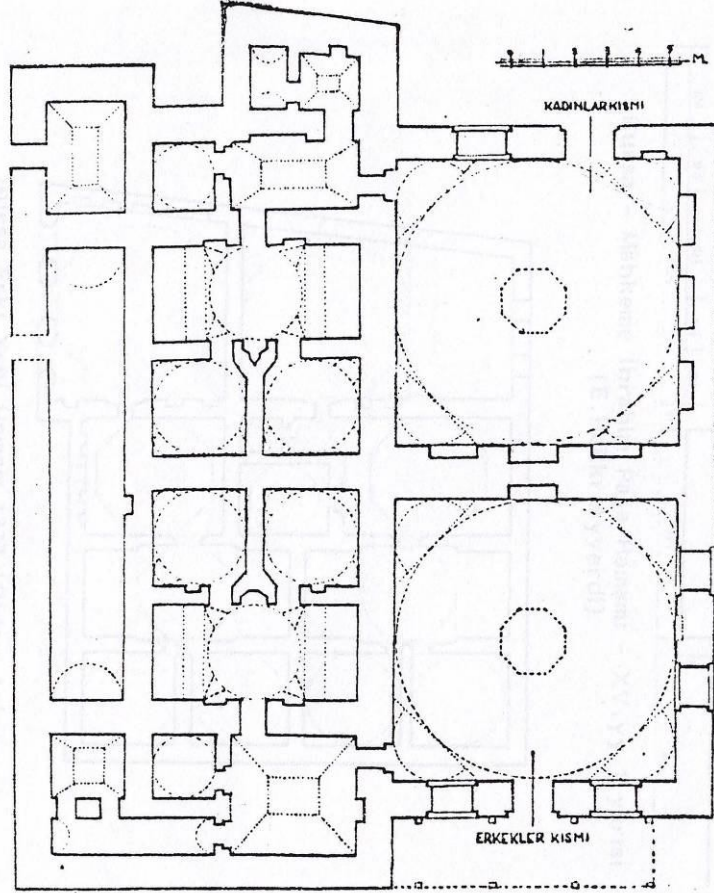
Resim 3.1.2-1- Bursa – Orhangazi Hamamı (E. Hakkı Ayverdi)

3.1.3. İZNİK - BÜYÜK HAMAM (1. MURAT HAMAMI)

Hamamın Kitabesinin olmayışı nedeniyle ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Atatürk caddesindedir. 14.-15. yüzyıllarda başlangıcında yapıldığı tahmin edilmektedir.

Dikdörtgen planlı doğu-batı uzantısındaki hamamın batı cephesinde üç sivri kemerin sınırladığı bölümün ortasında dikdörtgen silmeli, yuvarlak kemerli giriş kapısı bulunmaktadır. Bu kapıdan 9*9 m ölçüsünde kare planlı trompların taşıdığı sekiz köşeli kasnak üzerine oturmuş soğukluk kısmına girilmektedir. Sıcaklığın doğu duvarı ortasında beş cepheli bir niş, bunun iki yanında kare planlı tromplu kubbeli iki halvete açılan kapılar bulunmaktadır.

Resim 3.1.3-1- İznik – Büyük Hamam (Semavi Eyice)

Resim 3.1.3-2- İznik – Büyük Hamam
(www.trekearth.com)

Resim 3.1.3-3- İznik – Büyük Hamam
(www.trekearth.com)

Resim 3.1.3-4- İznik – Büyük Hamam (www.trekearth.com)

Resim 3.1.3-5- İznik – Büyük Hamam (www.lifeinbursa.com)

3.2. SARAY HAMAMLARI

3.2.1. TOPKAPI SARAYI – HAREM DAİRESİ HAMAMLARI

Kubbeli sofanın köşesindeki basık kemerli mermer söveli kapı, hamam yoluna açılır. Kapının kitabeliğinde kalın ve karmaşık bir istifle işlenmiş bir beyit bulunmaktadır.

Bu beyitle kapı ilişkilendirildiğinde " Isınmış ve hizmete hazır hamamın, yeryüzünün padişahını beklediği"^[1] sonucuna varılır. "Valide Sultan Dairesi diye adlandırılan bölümün, aslında 4. Mehmet için yapılmış Hünkar Dairesi olduğunu bu dizeler kanıtlamaktadır. Harem sistemi ve planı açısından da sırası ile haremağalarının, cariyelerin, hasekilerin, koğuş ve dairelerinden sonra hünkar dairesinin, bunun yanında da hamamın yer almış olması doğru ve doğal bir yerleşim düzenidir"^[2].

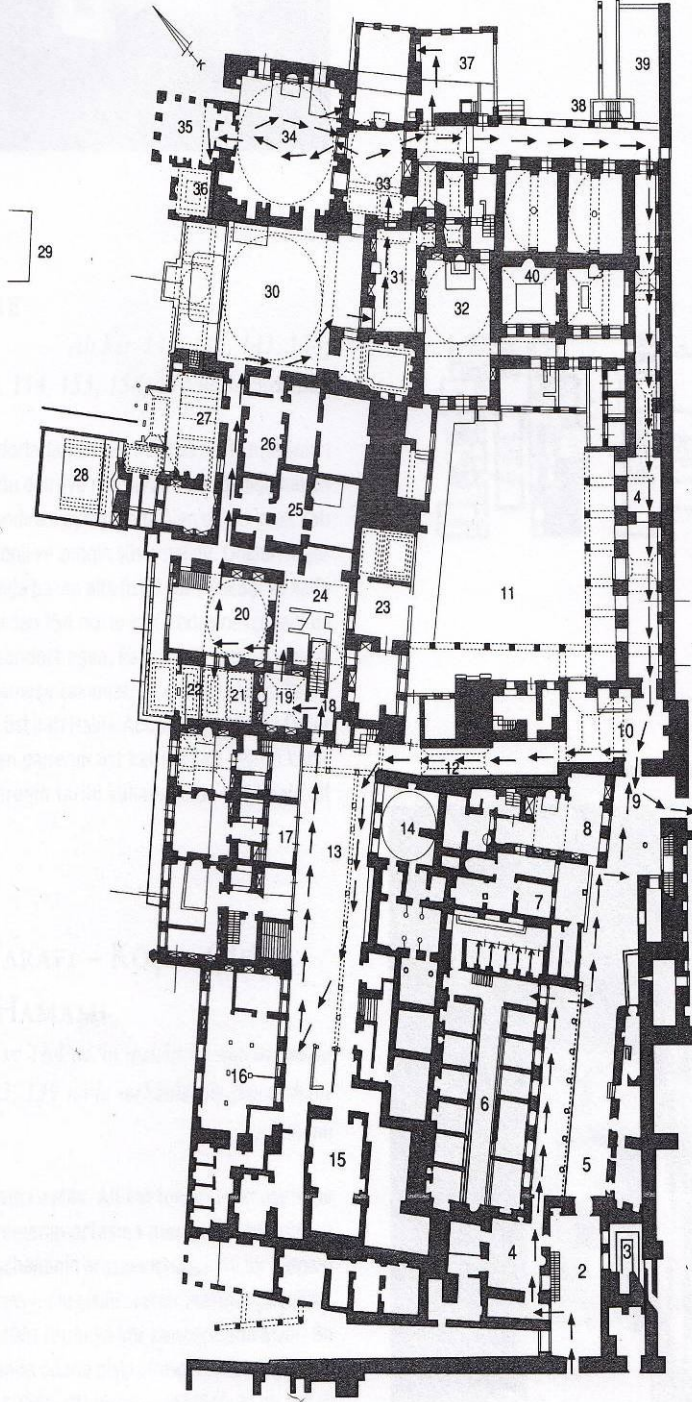
---

^[1] **Sakaoğlu, N.**, 2002, Tarihi Mekanlar, Kitabeleri ve Anıları İle Sarayı Hümayun: Topkapı Sarayı, Denizbank Creative Yayıncılık ve Tanıtım, 353

^[2] **Sakaoğlu, N.**, 2002, Tarihi Mekanlar, Kitabeleri ve Anıları İle Sarayı Hümayun: Topkapı Sarayı, Denizbank Creative Yayıncılık ve Tanıtım, 353

Topkapı Sarayı Harem Planı

- 1 Harem Kapısı (Arabalar Kapısı)
- 2 Şadırvanlı Sofa
- 3 Adalat Kulesi
- 4 Haremoğlanlar Mescidi
- 5 Haremoğlanlar Taşlığı
- 6 Haremoğlanlar Koğuşu
- 7 Şehzadeler Mektebi
- 8 Daüssaade - Kızlarağası Dairesi
- 9 Cümle Kapısı
- 10 Nobet Yeri
- 11 Valide Taşlığı
- 12 Cariye Koridoru
- 13 Kadınefendiler Taşlığı
- 14 Cariye Hamamı
- 15 Mutfak
- 16 Cariye - Gözde Koğuşu
- 17 Kadınefendi Daireleri
- 18 Valide Sultan Dairesi Girişi
- 19 Valide Sultan Dairesi Girişi
- 20 Valide Sofası
- 21 Valide Hasodası
- 22 Dua Odası
- 23 Valide Sultan Dairesi Girişi
- 24 Valide Dairesi Holü
- 25 Valide Hamamı
- 26 Hünkâr Hamamı
- 27 I. Abdülhamid odası
- 28 III. Selim Hasodası
- 29 III. Osman Köşkü ve Terası
- 30 Hünkâr Sofası
- 31 Çeşmeli Sofa
- 32 Ocaklı Sofa
- 33 III. Murad Hasodası Holü
- 34 III. Murad Hasodası
- 35 I. Ahmed Hasodası
- 36 III. Ahmed Hasodası - Yemiş Odası
- 37 Çifte Kasırlar
- 38 Mabeyn - İkballer Taşlığı
- 39 İkballer Dairesi
- 40 Başhaseki Dairesi
- 41 Altinyol

Resim 3.2.1-1- İstanbul – Topkapı Sarayı Harem Planı (N. Sakaoğlu)

3.2.1.1. Hünkar ve Valide Hamamları

Aslında tek mekan olan Harem Hamamının "Hamam-ı Sultani" ve "Valide Hamamı" olarak bölünmüştür. 3. Osman Harem Dairesinin Cariyelere mahsus bölümünden uzak kalmak için hamam yolunu kesmiştir. Eski Hünkar hamamını tadil ettirip bir bölümünü annesine ve cariyelere özel yıkanma bölümleri yaptırılmıştır. Harem hamamı Mimar Sinan'ın eseridir. Daha sonra kubbesi çöktüğü için onarılmış ve çifte hamama dönüştürülmüştür. Ferah ve rasyonel konumlandırılmış olan hamamın soyunma, soğukluk ve halvet bölümleri çinilerle kaplı iken çinilerin yerine duvarların mermerlerle kaplandığı anlaşılmaktadır^[1].

Harem Hamamı, Hünkar ve Valide bölümlerindeki, ara duvar başlıkları ve yan yüzlerinde görülen sütunlar hamamın sonradan bölündüğü gösterir. Bu tadilat ustalıkla yapılmış ve her iki taraf için soyunma, soğukluk bölümleri yapılmıştır^[2].

"Her iki bölümün büyüklü küçüklü kubbeleri, beşik tonozları klasik Osmanlı Mimarisinin çizgilerini yansıtır. Taşıyıcı sütunların ise bazıları klasik üslupta, bir kaç da avrupalı başlıklıdır. Hünkar Hamamının, biri hamam yoluna diğeri soyunma odasından Hünkar Sofasına iki kapısı bulunmaktadır"^[3].

"Vaktiyle ipek şilteler değerli perdelerle, gümüş kandillerle aydınlatılan hamamın soyunma odaları bomboştur. Sekili ılık bölümlerinde merkezi kubbe, sütunlara, aynalı tonozlara ve köşelerdeki küçük kubbelere oturmuştur. İnce sütunlar, kubbe ve tonozlarda ki fil gözü denilen şişe pencerelerden akseden bol ışık altın yaldızlı musluklar, mermer kurnalar, mermer tekneler (küvet) oturma şekilleri bronz

---

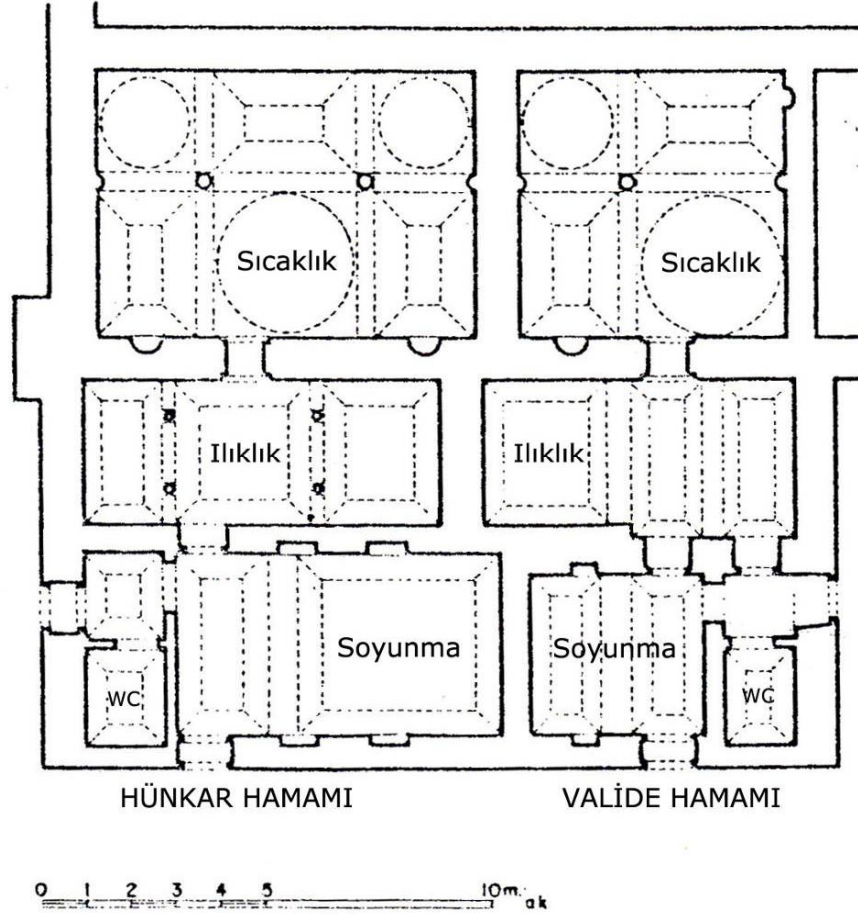
[1] **Sakaoğlu, N.**, 2002, Tarihi Mekanlar, Kitabeleri ve Anıları İle Sarayı Hümayun: Topkapı Sarayı, Denizbank Creative Yayıncılık ve Tanıtım, 355

[2] **Sakaoğlu, N.**, 2002, Tarihi Mekanlar, Kitabeleri ve Anıları İle Sarayı Hümayun: Topkapı Sarayı, Denizbank Creative Yayıncılık ve Tanıtım, 355-356

[3] **Sakaoğlu, N.**, 2002, Tarihi Mekanlar, Kitabeleri ve Anıları İle Sarayı Hümayun: Topkapı Sarayı, Denizbank Creative Yayıncılık ve Tanıtım, 356

şebekelerle korumaya alınmış özel kurna saraya özgü hamam üslubunun geleneklerinin günümüze uzanmış şeklidir"^[1].

Klasik saray hamamı için, İstanbul'da günümüze kadar ilk yapımında ki özelliğini kaybetmeden gelmiş tek örnektir^[2].

Resim 3.2.1.1-1- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar ve Valide Hamamları
(Abdullah Kuran)

^[1] Sakaoğlu, N., 2002, Tarihi Mekanlar, Kitabeleri ve Anıları İle Sarayı Hümayun: Topkapı Sarayı, Denizbank Creative Yayıncılık ve Tanıtım, 357

^[2] Sakaoğlu, N., 2002, Tarihi Mekanlar, Kitabeleri ve Anıları İle Sarayı Hümayun: Topkapı Sarayı, Denizbank Creative Yayıncılık ve Tanıtım, 357

Resim 3.2.1.1-2- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.1.1-3- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Şebekesi
(T. Cem Yaman)

Resim 3.2.1.1-4- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Şebekesi
(T. Cem Yaman)

Resim 3.2.1.1-5- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.1.1-6- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.1.1-7- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.1.1-8- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.1.1-9- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Küçük Nişi
(T. Cem Yaman)

Resim 3.2.1.1-10- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.1.1-11- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.1.1-12- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.1.1-13- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)

3.2.1.2. Gözdeler Hamamı

"Üst katta Gözdelere ayrılan dairelerin nihayetinde iç içe tonozlu iki oda şeklindedir. Bunlar ılıklik, sıcaklık kısımlarıdır. Sıcaklıkta ampir üsluplu bir kurna yer alır. Girişte bir koridor ve ufak bir tuvaleti bulunur"^[1].

3.2.1.3. Cariyeler Hamamı

"Cariyeler taşlığı üzerindedir. Bugünkü yapının 4. Mehmet zamanında çıkan yangından sonraya ait olduğu tahmin edilmektedir (1655). Tam teşekküllü oldukça büyük bir hamamdır". "Soyunmalık kubbeli, diğer kısım ise tonozludur. Fanuslu tepe camları hamamın bol ışık almasını sağlar"^[2].

Resim 3.2.1.3-1- İstanbul – Topkapı Sarayı Cariyeler Hamamı (T. Cem Yaman)

---

[1] **Tezcan, H.**, 1977, Topkapı Sarayı Müzesi Harem Dairesi Hamamları, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat, Sayı 5, 39

[2] **Tezcan, H.**, 1977, Topkapı Sarayı Müzesi Harem Dairesi Hamamları, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat, Sayı 5, 39-40

3.2.1.4. Cariyeler Hastanesi Hamamı

"Üç bölümlüdür. Soğukluk zemini altıgen tuğladır. Duvarlarda geç devir fresk kalıntıları görülür. Koridor ılıklik ve sıcaklik kapıları aynı eksen üzerindedir. Sıcaklıkta üç kurna vardır"^[1].

3.2.1.5. III. Murat Hamamı

"III. Murat sofası üzerindedir. Bir kapısı da veliaht dairesi karşısına açılır. Yapının bünyesinde çok değişiklik olmuştur. İki bölüm halindedir. İlk odada bir külhan vardır. İkinci oda sıcaklıktır. Külhanın yanına isabet eden hücre bugün tuvaletlerdir. Fakat karşılıklı iki kurna yerinde evvelce küçük halvet hücresi olduğu anlaşılmıştır"^[2].

3.2.1.6. Kızlar Ağası (Meşkhane) Hamamı (1669)

"Kızlarağası köşkü denilen ve zeminden oldukça yükseltilmiş dairenin bir bölümünü oluşturmaktadır. Külhan kısmı yukarı da ve merdivenle inilen, zeminde geniş bir bölümedir. Tam teşekküllü bir hamamdır. Ilıklık kısmın üzeri kubbe ve tonozla örtülüdür. Tonozun altına isabet eden kısımda derin, mermer bir gömme havuz vardır. Sıcaklık kısmı kubbe olup burada orijinal oturma taşı vardır"^[3].

Duvarların bazı bölümlerinde hala çini kalıntıları görülmektedir. Kızlarağası haremın en büyük amiri olduğundan hamam da makamına yakışık şekilde süslenmiştir^[4].

---

^[1] **Tezcan, H.**, 1977, Topkapı Sarayı Müzesi Harem Dairesi Hamamları, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat, Sayı 5, 40

^[2] **Tezcan, H.**, 1977, Topkapı Sarayı Müzesi Harem Dairesi Hamamları, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat, Sayı 5, 40

^[3] **Tezcan, H.**, 1977, Topkapı Sarayı Müzesi Harem Dairesi Hamamları, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat, Sayı 5, 40

^[4] **Tezcan, H.**, 1977, Topkapı Sarayı Müzesi Harem Dairesi Hamamları, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat, Sayı 5, 40

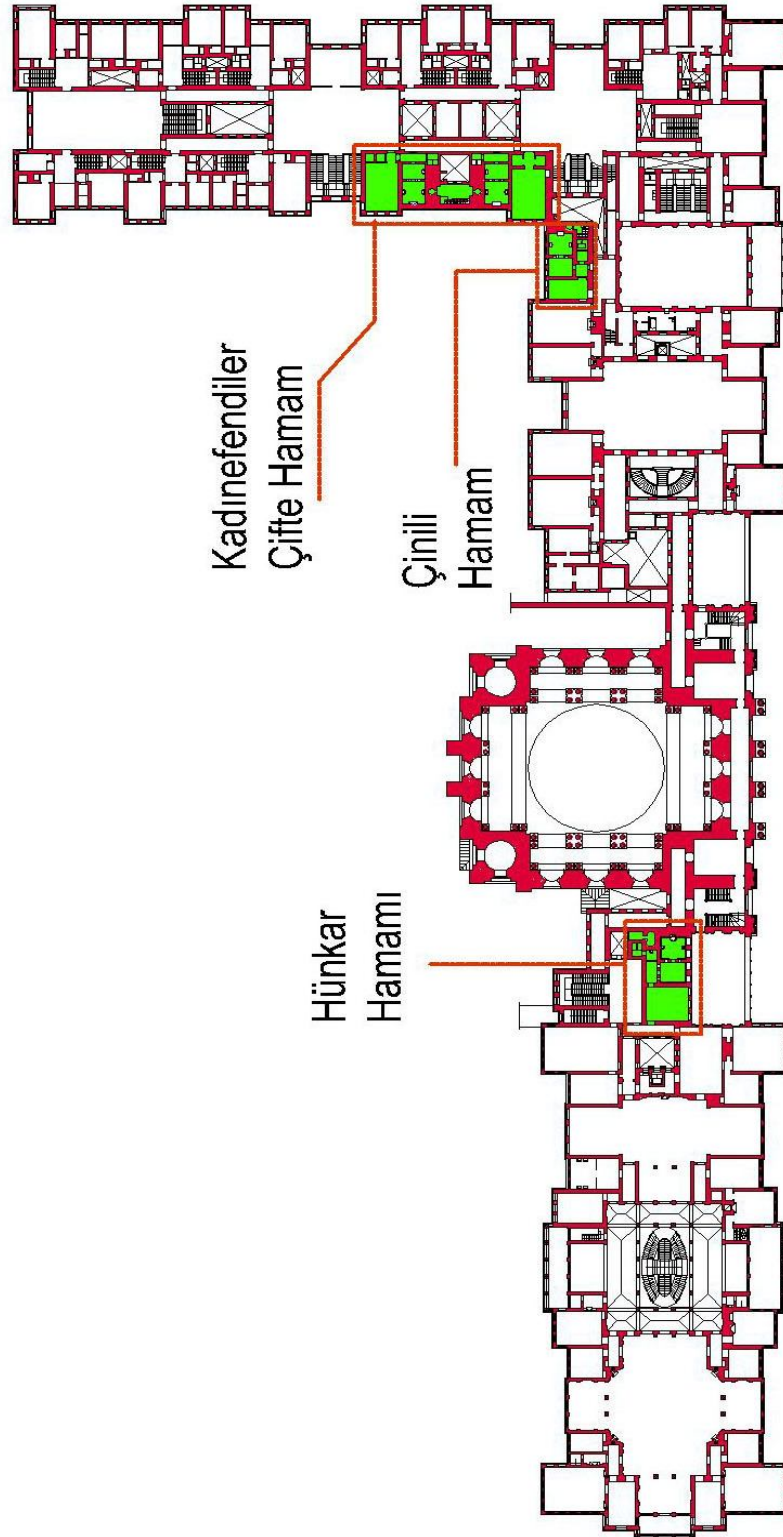
3.2.1.7. Karaağalar Hamamı

Darrüssaade ağılığı dairesi içindedir. Üç bölümlü oldukça süslü duvarları çini ile kaplı bir hamamdır. Sıcaklık kısmında bir küçük gömme banyosu vardır. Daireye giriş kapısı karşısına Külhan kısmı ayrı bir oda olarak yapılmıştır^[1].

---

^[1] **Tezcan, H.**, 1977, Topkapı Sarayı Müzesi Harem Dairesi Hamamları, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat, Sayı 5, 40

3.2.2. DOLMABAHÇE SARAYI HAMAMLARI

Resim 3.2.2-1- Dolmabahçe Sarayı Planı (Dolmabahçe Sarayı Mimari Ofis)

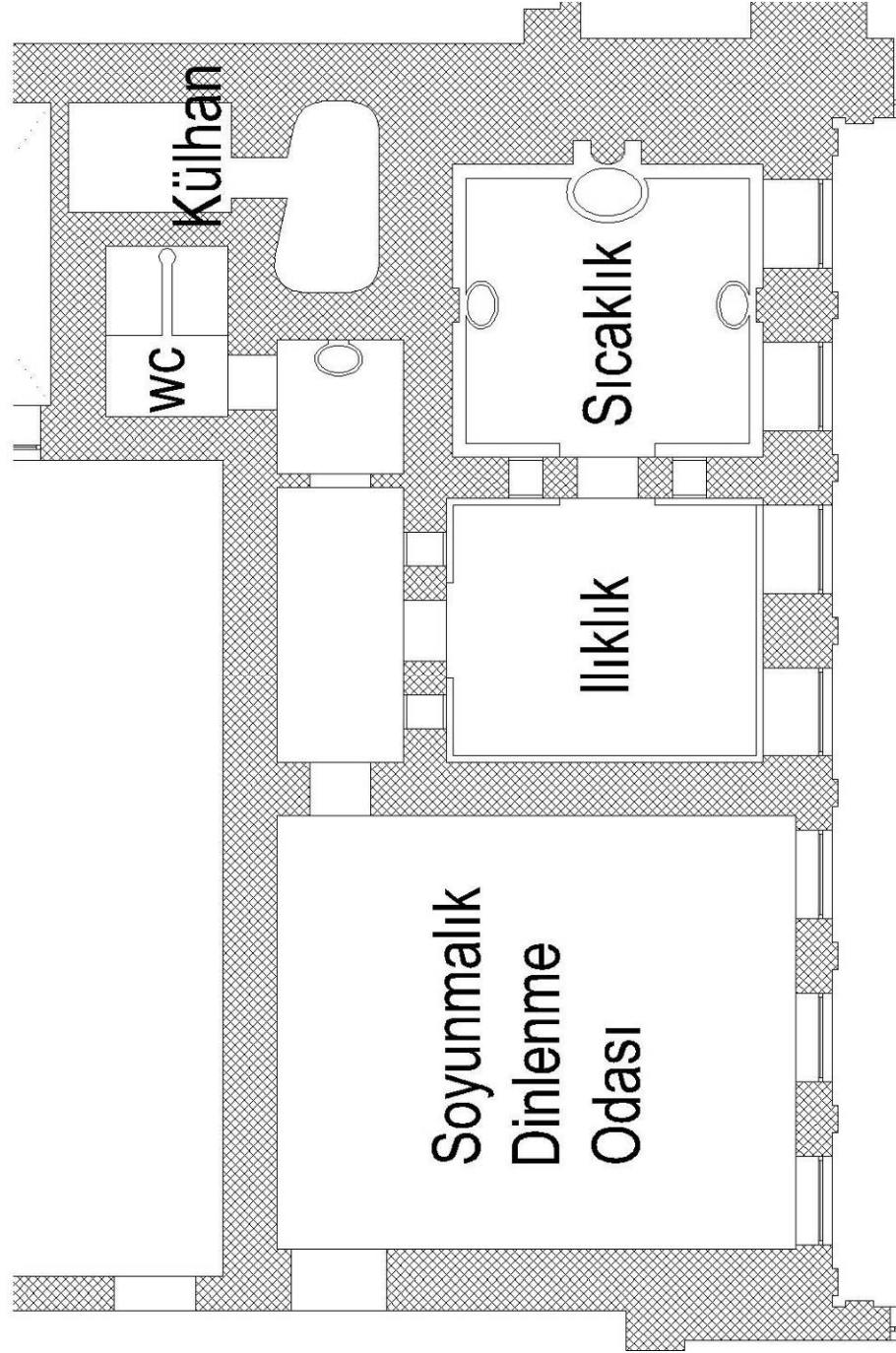
3.2.2.1. Hünkar Hamamı

Harem ve Camlı Köşk koridorlarının açıldığı Hatıralar Salonu, Sultan'ın iç mabeyin mekanlarına geçebildiği girişlerdir. Tavanı zengin süslemeli, yıldızlı lambri kaplı küçük bir sofa oluşturulmuştur. Bu giriş mekanını, ön bölümden Hünkar Hamamı ayırmaktadır. İç mabeyin koridorundan geçilen hamama, dekorlu tekne tonozlu büyük bir soyunmalık ile girişin tam karşısında koridorun sonuna tuvalet, ılıklik ve sıcaklık bölümlerinden oluşmaktadır. Ilıklık ve sıcaklığın önüne hünkar terası yapılmış ve tüm boğaz manzarasına hakim olması sağlanmıştır. Hamamın duvarları damarlı ve pembemsi Mısır mermeriyle kaplanmıştır. Üç kurnalı halvet bölümünün demir konstrüksiyonlu ve camlı tonozu, dönemin özelliklerini taşımaktadır. Saraydaki en zengin tavan süslemelerinden biride Hünkar hamamında uygulanmıştır, tekne tonozlu soğukluk örtüsündeki görülen süslemelerden anlaşılmalıdır.

Arap üslubunda, baştanbaşa Mısır'ın damarlı mermeriyle kaplanmış olan hamam, genişçe başlıklı sütuncukları, yürek biçimindeki kemerleri, kristal gözler gibi parlayan fanuslu kubbesiyle oldukça lüks ve görkemli yapılmıştır^[1].

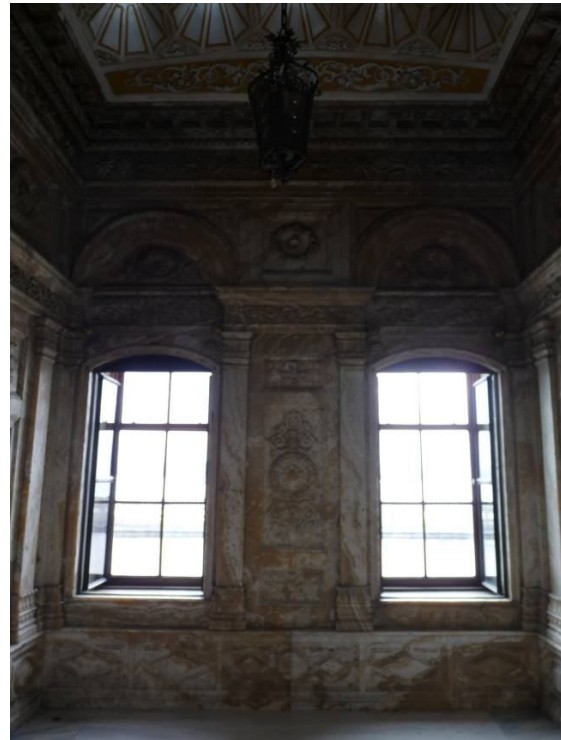
[1] **Esemenli, D.**, 2002, Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe, İstanbul Homer Kitapevi, 165-166

Resim 3.2.2.1-1- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Planı
(Dolmabahçe Sarayı Mimari Ofis)

Resim 3.2.2.1-2- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklığa Geçiş Kapısı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.1-3- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklık (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.1-4- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklık
(T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.1-5- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklık
(T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.1-6- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklıktan Sıcaklığa Geçiş (T. Cem Yaman)

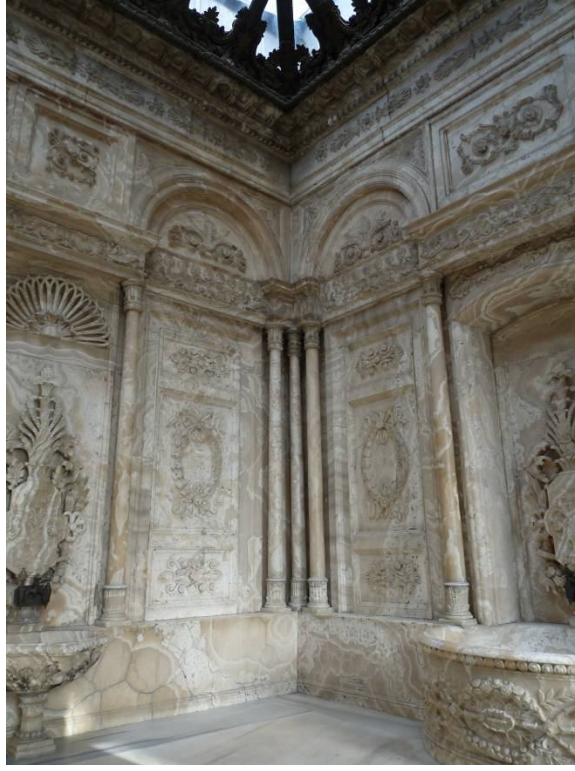
Resim 3.2.2.1-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman)

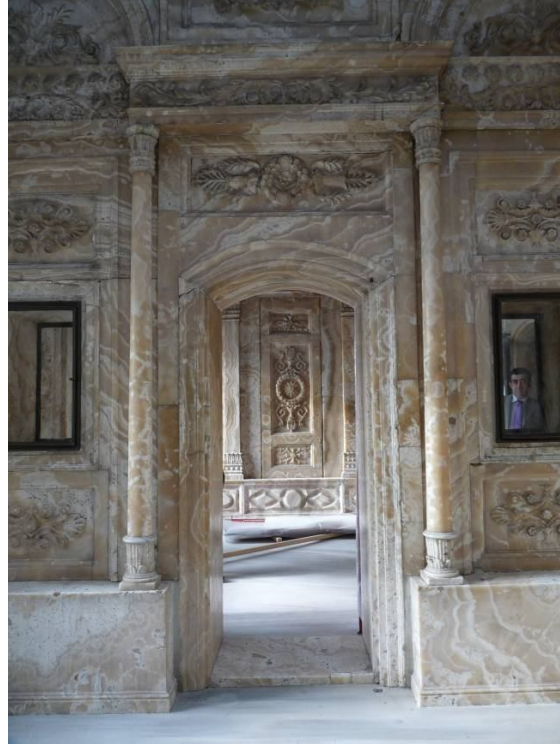
Resim 3.2.2.1-8- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklığı
(T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.1-9- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklığı
(T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.1-10- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklığı
(T. Cem Yaman)

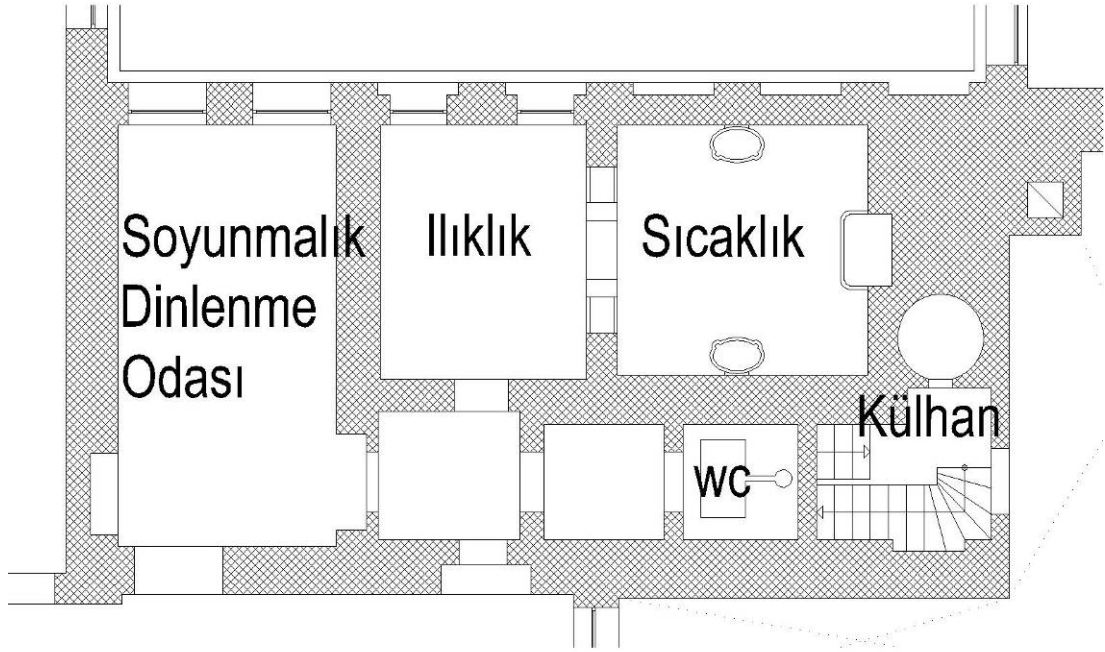

Resim 3.2.2.1-11- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklıktan
Ilıklığa Geçiş (T. Cem Yaman)

3.2.2.2. Çinili Hamam

Koridorun Çinili Hamamın önüne rastlayan bölümü zengin süslemeli bir tavana sahiptir. Soyunmalık, ılıklik ve sıcaklıktan oluşan Çinili Hamam'ın pencerelerindeki kenet deliklerinden dolayı demir şebekeli olduğu düşünülmektedir ve mabeyindeki Hünkar Hamamının aksine Harem bahçesine bakar. Sıcaklık duvarları kör nişlidir. Kuğu kabartmalı üç kurnaya sahip olan hamamın fayansları Art-nouveau üsluplu desenlerle yenilenmiştir. Tavanı fanuslarla kaplı hamamın tuvaletinin aydınlığında külhanı vardır.

"Hamamdaki Kütahya çinili masa ve soyunma odasındaki soba Kalust Posbıyıkyan imzalıdır"^[1].

Resim 3.2.2.2-1- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Planı
(Dolmabahçe Sarayı Mimari Ofis)

^[1] Esemeli, D., 2002, Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe, İstanbul Homer Kitapevi, 104-105

Resim 3.2.2.2-2- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamama Giriş
(T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.2-3- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamın Ilıklığı
(T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.2-4- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamının Ilıklıktaki Kalust Posbıyıkyan İmzalı Kütahya Çinili Masa (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.2-5- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Ilıklıktan Sıcaklığa Geçiş (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.2-6- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Sıcaklığı
(T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.2-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Sıcaklığı
(T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.2-8- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamın Hela Önündeki Odacıktaki Kurna (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.2-9- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Helası (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.2-10- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Soyunmalık Dinlenme Odası (T. Cem Yaman)

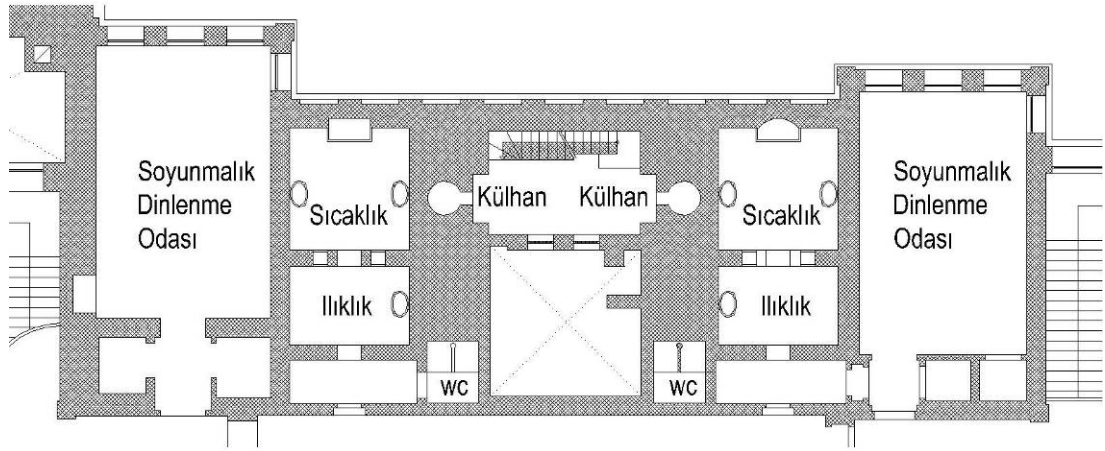

Resim 3.2.2.2-11- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Soyunmalık Dinlenme Odası Kalust Posbıyıkyan İmzalı Kütahya Çinili Soba (T. Cem Yaman)

3.2.2.3. *Kadınefendiler Çifte Hamamı*

Bu kısım, üst katta çifte hamam olarak yapılmıştır. Alt kat tonozlu çamaşırhane olarak değerlendirilmiş, düzenlemenin ortasına merdivenli bir külhan yapılmıştır. Bu tonozlu iki çamaşırhanenin arasına iki bölümlü bir hamam yapılmıştır. Üçer kurnalı hamamlar ve külhanları cepheye kör pencerelere açılır^[1].

Üst katta bir külhan ve aydınlıkta bitişen Kadınefendi hamamları iki bölümlü ve tuvaletlidir. Hamamların diğer girişleri dar bir dehlizle soyunma odası ve ütü odası denilen odalara bağlanır. Fanuslu tonozlarla aydınlanan hamamlar tek kurnalıdır. Hamamların iç kapıları demirdendir. Girişi sofadan sağlanan ve lambri kapılı yüklüklü çift girişli soyunma odasında 1924 sayımında standart oturma odası takımları vs. bulunmuştur. Bu ve karşısındaki oda, hamamların ılıklik, soyunmalık bölümüdür^[2].

Resim 3.2.2.3-1- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Kadınefendiler Çifte Hamamı
(Dolmabahçe Sarayı Mimari Ofis)

^[1] Esemeli, D., 2002, Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe, İstanbul Homer Kitapevi, 89

^[2] Esemeli, D., 2002, Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe, İstanbul Homer Kitapevi, 90

Resim 3.2.2.3-2- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Çifte Hamamının Girişi (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-3- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Çifte Hamamının Ilıklığı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-4- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Ilıklık Kurnası (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-5- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-6- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-8- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Helası (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-9- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-10- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Soyunmalık Koridoru (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-11- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Soyunmalık (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-12- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraftaki Kadınefendiler
Çifte Hamamının Girişi (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-13- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraftaki Kadınefendiler
Çifte Hamamın Helası (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-14- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraftaki Kadınefendiler Çifte Hamamının Ilıklığı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-15- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamının Ilıklığı Kurnası (T. Cem Yaman)

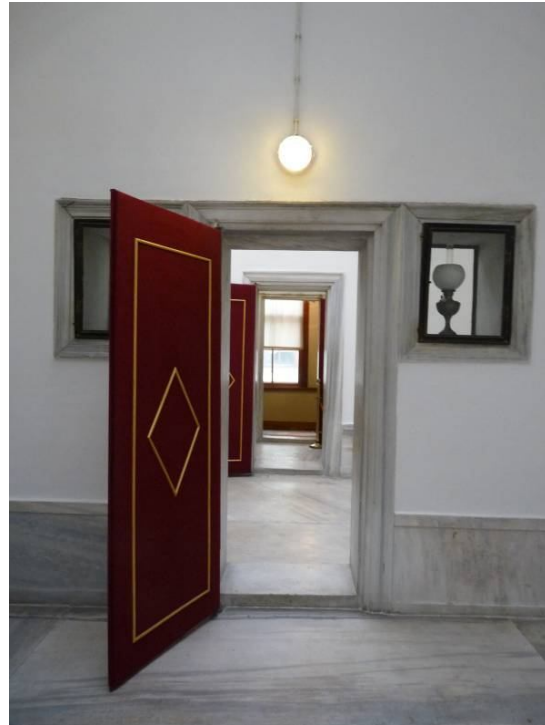
Resim 3.2.2.3-16- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler
Çifte Hamamının Sıcaklığı (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-17- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler
Çifte Hamamının Sıcaklık Küveti (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-18- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamı Sıcaklık Kurnası (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-19- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamı Sıcaktan Ilıklığa Geçişi (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-20- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamı Soyunmalığa Geçişi (T. Cem Yaman)

Resim 3.2.2.3-21- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamı Soyunmalık (T. Cem Yaman)

3.3. YALI – KONAK HAMAMLARI

3.3.1. ZARİF MUSTAFA PAŞA YALISI (18. YÜZYIL BAŞI)

Selamlık kısmında bulunan hamam, süslemeleri bakımından önemlidir. Ayrıca, yalının kahve ocağı önündeki üç ayrı panolu barok devri mermer bir su haznesinin var olduğu bilinmektedir.

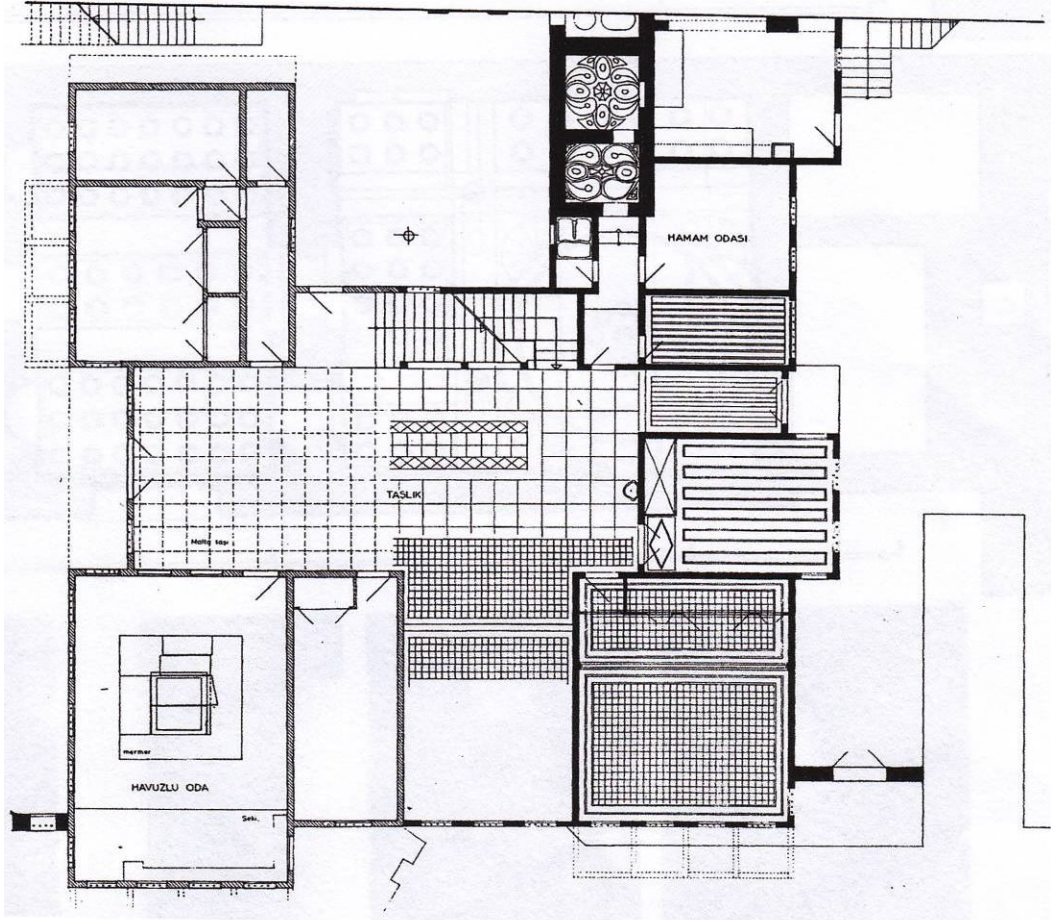
"Hamam plan ve kesitinden de anlaşılacağı gibi umumi hamamlardaki esastan ayrılarak biri soğukluk "camekan" ve diğeri "yıkama yeri" olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. Bir de abdesthanesi vardır. Soğukluk kısmında karşılıklı iki mermer set mevcuttur. Vaktiyle burada kerevet üzerine döşekler konulur, bohçalar içinde hamam takımları, silecekler, havlular getirilir, burada soyunulurdu"^[2].

Resim 3.3.1-1- İstanbul – Zarf Mustafapaşa Yalı (www.denizce.com)

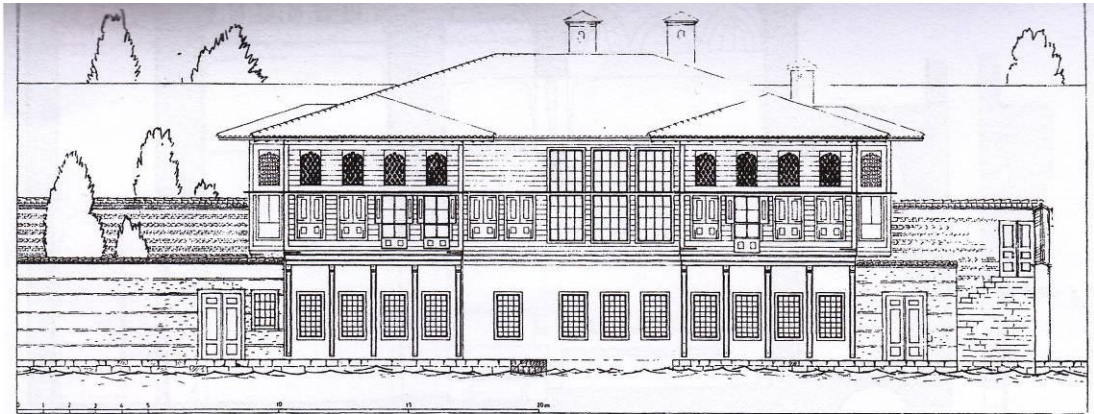
---

^[2] URL-1 www.denizce.com/zarifmustafapasa.asp, 25 Kasım 2009

Resim 3.3.1-2 - İstanbul – Zarif Mustafa Paşa Yalısı Planı

(Sedat Hakkı Eldem)

Resim 3.3.1-3- İstanbul – Zarif Mustafa Paşa Yalısı (Sedat Hakkı Eldem)

3.4. KAPLICALAR

Kaplıca diğerk adıyla ılıcaların sözlük anlamı, yerin derin katmanlarından gelen sıcak, içinde sağlığa yararlı erimiş mineraller ve gazlar bulunan suların çıktığı kaynaklardır. Türkler çeşitli hastalıkları tedavi etmek amacıyla bu suların çıktığı yerlere hamamlar yapmışlardır.

Bu hamamlar yıkanma amaçlı değil, tamamen tedavi amaçlı olup içlerinde Türk tipi kurnalı yıkanma yerleri yanında irili ufaklı havuzları bulunan yapılardır. Havuzlara girmeden önce bu kurnalarda temizlenmek gerekir. Sıcak sular bu havuzlara bir menfezden girerek, başka menfezden çıkıp bir vadiye akıtılır^[1].

3.4.1. ESKİ KAPLICA (1389)

Birinci Murat tarafında Bizanslı bir mimar olan Chistodulos ve Rum ustalara yaptırılmıştır. Yapıda Bizans etkisi açıkça belli olur. Haç şeklinde konmuş kubbelerden ve yarım kubbelerden oluşan mekanların kenarları yaklaşık 10 metredir. Kubbe ve yarım kubbelerle birbirine bağlanmıştır.

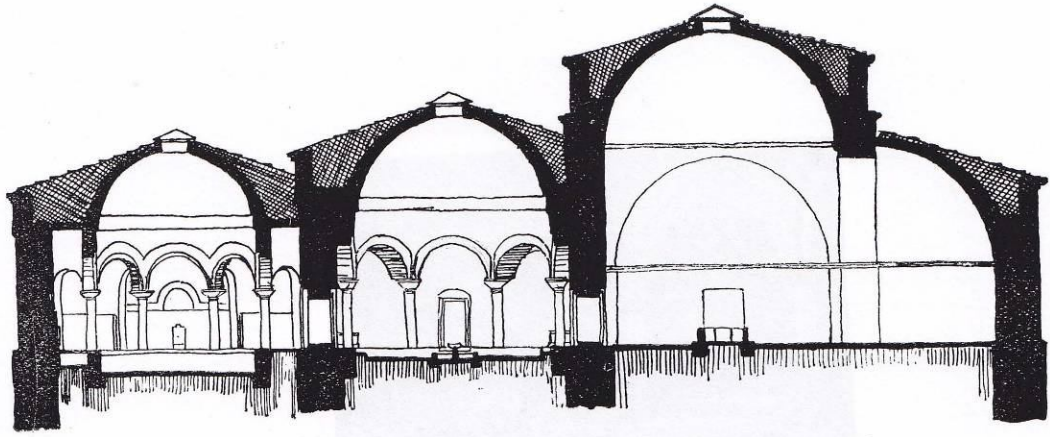
Giriş holünün kenarları 29x17 m uzunluğundadır. Ortaya bir şadırvan yerleştirilmiştir. Soğukluğun ortasında fiskiyeli bir havuz vardır. Soğukluk ve sıcaklık bölümlerinde sekiz köşeden kubbeye geçilir ve bu sekiz köşe sekiz Bizans başlıklı sütundan oluşur.

Sıcaklık bölümünün ortasında 5 m çapında bir havuz bulunur. Tabanı dörtgen olan bu mekanın her köşesine yarım daire planlı ve yarım kubbeli nişler yerleştirilmiştir. Her niş, sütunlar ve dış duvar arasındaki kemerlerle birbirinden ayrılmıştır. Bu havuzlu bölüm yapının en alçak kütesidir. Mekan kompozisyonu ve bölümler arasındaki oranlar diğer hamamlarla kıyaslandığında oldukça bozuktur^[2].

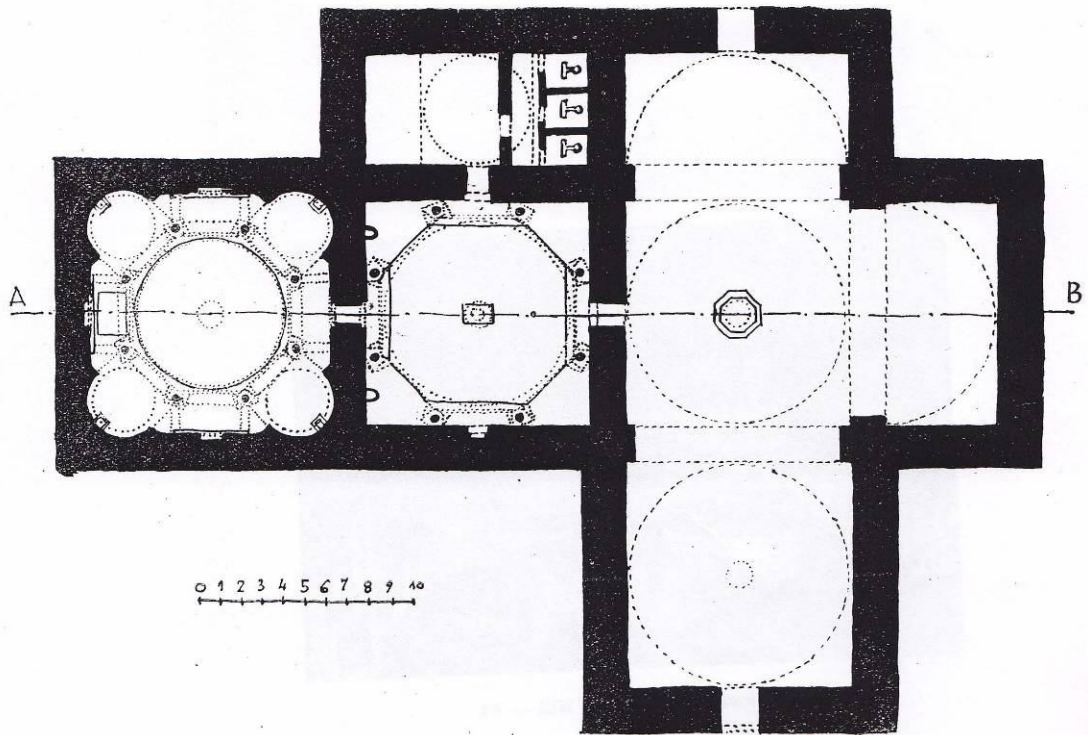
---

[1] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 31

[2] **Işın, E.**, 1990. Türk hamamları tarihçesi, Dekorasyon Dergisi, Mart, 115

Resim 3.4.1-1- Bursa – Eski Kaplica A-B Kesiti (Kemal Ahmet Aru)

Resim 3.4.1-2- Bursa – Eski Kaplica Planı (Kemal Ahmet Aru)

Resim 3.4.1-3- Bursa – Eski Kaplica (www.lifeinbursa.com)

Resim 3.4.1-4- Bursa – Eski Kaplica (www.lifeinbursa.com)

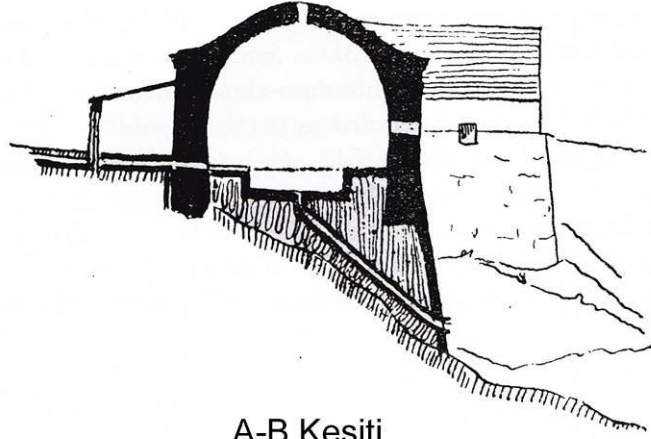
3.4.2. IFTEHAN ILICASI

Niğde'ye 75 km mesafe de, Ulukışla Adana yolu üzerinde Toroslar'ın ortasına bir yamaca yapılmış, doğayla ahenk içindedir. Deri hastalıklarını tedavi edildiği bir kaplıcadır. Buraya kaplıca suyu kuzey duvarından havuza alınır ve vadi tarafından çakıt suyuna akıtılır.

Erkekler ve kadınlar kısmı olarak yapılmıştır. Duvarları büyük taşlarla yapılmış kaba sıva ile sıvanmıştır. Süsleme özelliği yoktur. Erkekler kısmının girişine ayrı bir bölüm inşa edilip buraya tuvaletler yerleştirilmiştir. Erkekler kısmının yıkanma bölümünde kuzey duvarında üç kemerli niş yapılarak burası soyunma yeri haline getirilmiştir. Ayrı bir soyunmalık bölümü yoktur. Vadiyle bütünleştirilmiş, doğaya aykırı durmayan bir yapıdır. Yazları dinlenmek amacıyla kuzey duvarında bir çardakda mevcuttur^[1]. Çiftahan ılıcası günümüze kadar özgün halini koruyamamıştır.

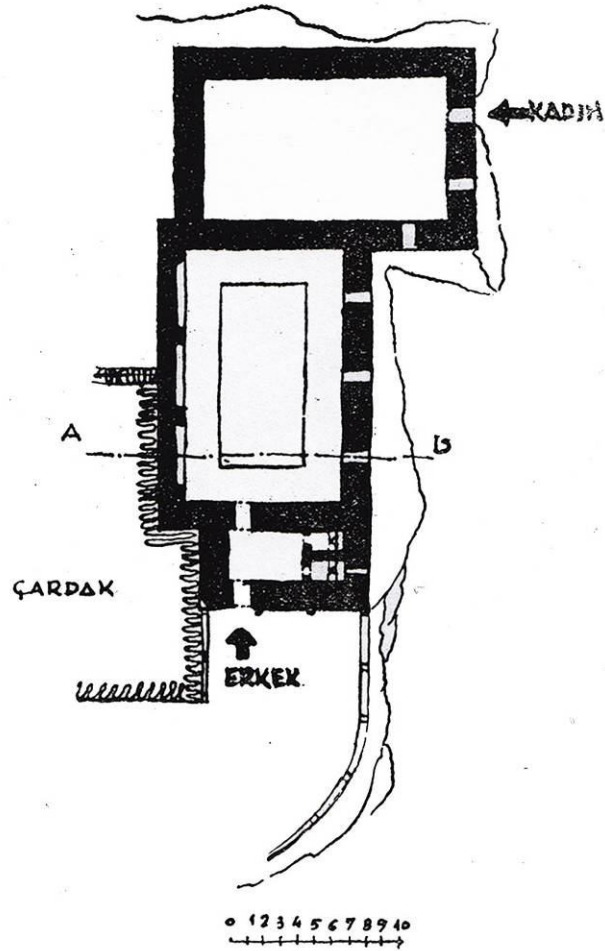
---

[1] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 121-123

A-B Kesiti

Resim 3.4.2-1- Çiftehan Ilıcası (Kemal Ahmet Aru)

Resim 3.4.2-2- Çiftehan Ilıcası (Kemal Ahmet Aru)

4. TÜRK HAMAMI MİMARİ TİPOLOJİSİ VE MAHALLERİ

4.1. TÜRK HAMAMI MİMARİ TİPOLOJİSİ

Semavi Eyice, hamamların sınıflandırılmasıyla ilgili olarak; bazı hamamların sekiz köşeli soyunmalıkları olmasına rağmen genelde kare planlı soyunmalıklar olması dolayısıyla soyunmalık kısımlarına veya kadınlar ve erkekler kısmının düzenlemesine bakılarak bir sınıflandırma yapılamayacağını, çünkü bu tür düzenlemelerin sanat tarihi gelişimini ve özelliklerini taşımaktan öte yer ve topografya ihtiyaçlarının etkisinde oluşturulduğunu belirtmektedir. Bu amaçla Semavi Eyice Türk Hamam Mimarisi'nde sıcaklık planlarını 6 farklı biçimde incelemiştir^[1].

- a) Haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip,
- b) Yıldızvari sıcaklık tipte,
- c) Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip,
- d) Çok kubbeli sıcaklıklı tip,
- e) Orta kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip,
- f) Soğukluk, sıcaklık, halvet eş odalar halinde olan tip^[2].

Hamamların, sıcaklıklara göre sınıflandırılmasının gerektiğini vurgulayan Semavi Eyice'ye. Yılmaz Önge de katılarak, sıcaklık düzeni açısından bütün hamamların sıcaklıklarının aksiyel ve radyal şemalara bağlı kaldıklarını, bu nedenle, Türk

---

^[1] **Dağtekin, E.**, 2007, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi Ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 38

^[2] **Eyice, S.**, 1994, İstanbul Ansiklopedisi Düünden Bugüne, Kültür Bakanlığı – Tarih Vakfı Ortak, Cilt 3, 538

Hamamlarının plan sınıflandırmasında bu bölüm tipinin referans alınmasının gerekliliğini belirtmektedir^[1].

a) Haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip; XIV. y.y. a kadar en çok büyük hamam örneklerinde görülür. Topkapı Sarayı Harem dairesinde yer alan Hünkar ve Valide Hamamlarında uygulanan bu şema, kubbeli bir orta mekanın birbirine dik istikamette, eksenlerine göre simetrik şekillerle yerleştirilmiş dört eyvan ile bunların köşelerinde yer alan dört halvetten oluşan sıcaklık şeması örnek olarak gösterilebilir.

Hünkar Hamamının orta mekanının büyük kubbesi ikisi serbest, diğerleri gömme altı sütunun taşıdığı dört kemere oturtulmuştur. Böylece sıcaklığın üstü haçvari ekseninde tekne tonozlar ve bunların aralarında küçük kubbeli bir sistemle örtülmüştür.

Mimar Sinan'ın 1557'de yaptığı Süleymaniye Külliyesi hamamı ve Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi Hamamı, Edirnekapı Hamamı diğer örneklerdendir.

b) Yıldızvari sıcaklık tipte; Bu özellikleri taşıyan hamam tipi de yine Mimar Sinan'ın 1584'de yaptığı Çemberlitaş'daki Nurbanu Valide Sultan Hamamıdır. Genel yıkanma yerleri olan eyvan şeklindeki sofalar radyal bir düzenle orta mekanın çevresine dizilmiş özel yıkanma yerleri olan halvetler de bunlara birer kapı ile açılan arka veya köşe hacimler şeklinde inşa edilmiştir. Diğer örneklerden biri de Ayasofya Haseki Hamamıdır.

c) Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip; Kare planlı orta mekanın uç kenarlarında genişliğince büyük bir eyvanla derinleştirilmiş halvetsiz bir sıcaklık bölümünden oluşur. Bu plana örnek olarak da 1561 tarihli Fındıklı Molla Çelebi Hamamı ve Tahtakale Hamamının kadınlar kısmı gösterilmektedir.

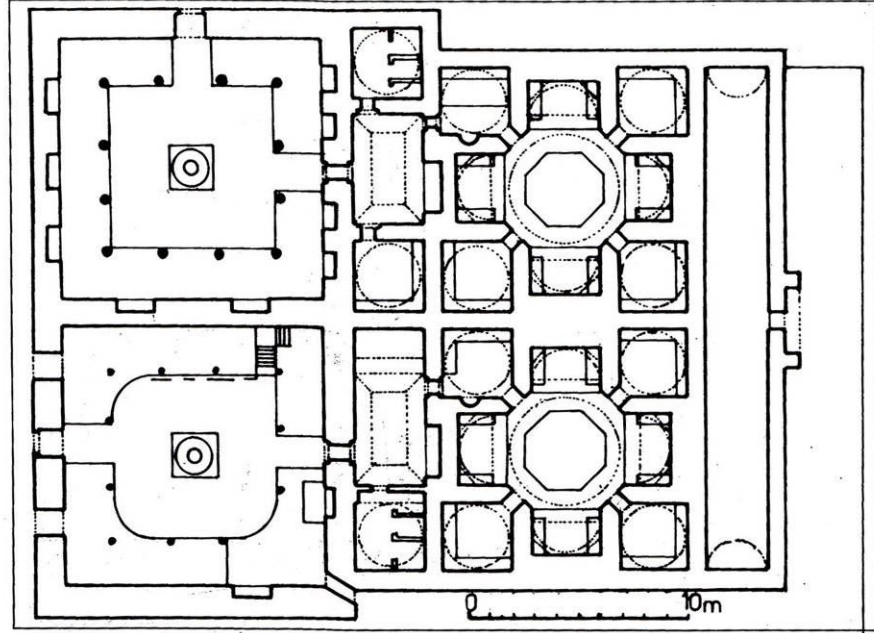
d) Çok kubbeli sıcaklıklı tip; Dikdörtgen sıcaklığın, iki aşamalı veya kemerli, çok kubbeli eşit bölümlere ayrılarak inşa edildiği hamamlardır, örnek olarak Yeni Camii yanındaki Haseki Hamamı gösterilmektedir.

---

^[1] **Dağtekin, E.,** 2007, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi Ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 38

e) **Orta kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip;** Küçük kubbeli sıcaklığa açılan yan yana iki halvet biçimindedir. Örnek olarak, Balat Hamamı, İbrahim Paşa Hamamı bu tipolojiye uygundur.

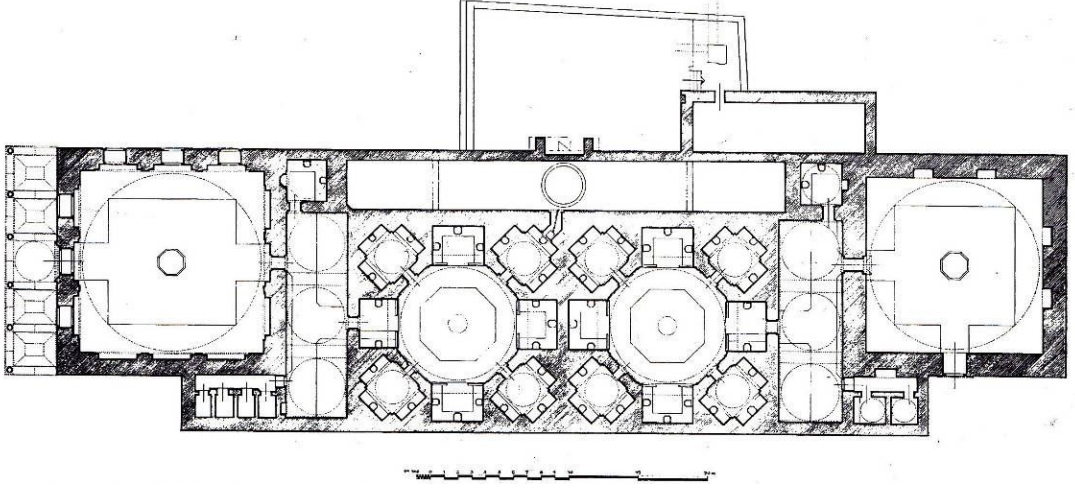
f) **Soğukluk, sıcaklık, halvet eş odalar halinde olan tip;** Sıcaklık kare biçiminde olup kubbeli dört eşit bölüme ayrılmıştır. Bu tipin İstanbul'da örneğine rastlanmamıştır^[1].

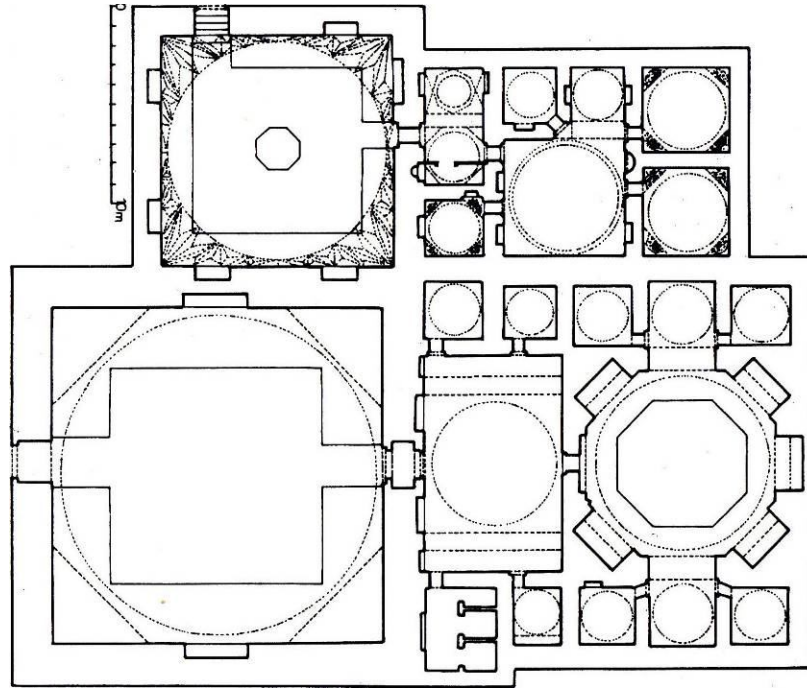
Resim 4.1-1- a tipi Edirnekapı Hamam Planı

(Glück, Bader'den yararlanılarak çizilmiştir)

^[1] Eyice, S., 1994, İstanbul Ansiklopedisi Düünden Bugüne, Kültür Bakanlığı – Tarih Vakfı Ortak, Cilt 3, 538-542

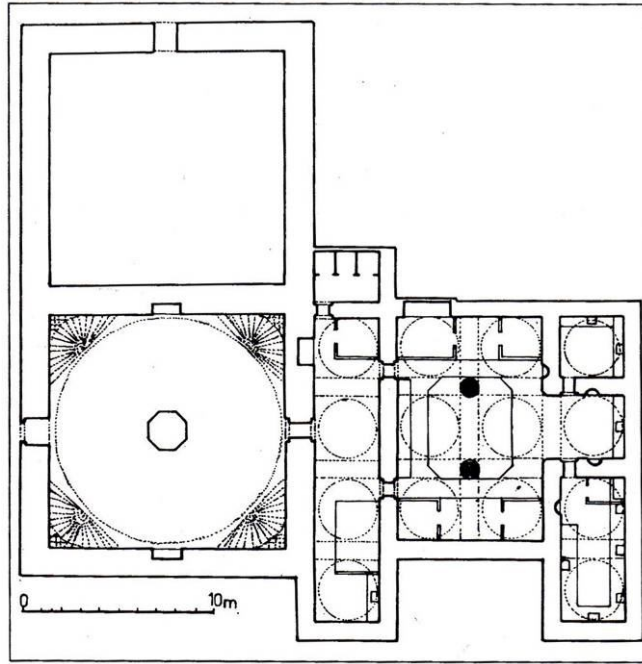

Resim 4.1-2- b tipi Ayasofya Haseki Hamamı (Ali Saim Ülgen)

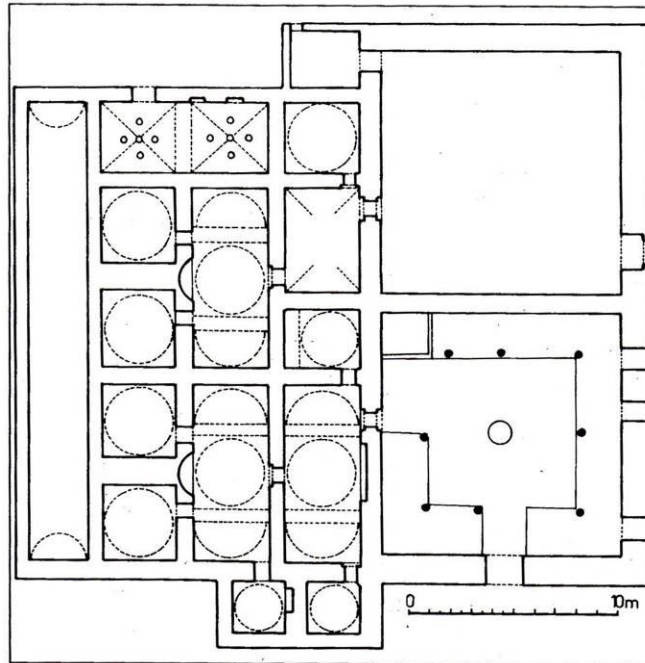
Resim 4.1-3- c tipi Tahtakale Hamamı Kadınlar Kısmı

(Glück, Bader'den yararlanılmıştır)

Resim 4.1-4- d tipi Yeni Camii yanı Haseki Hamamı

(Glück, Bader'den yararlanılmıştır)

Resim 4.1-5- e tipi İbrahim Paşa Hamamı (Glück, Bader'den yararlanılmıştır)

4.2. TÜRK HAMAMI MAHALLERİ

Bir hamam yapısının her bölümünden beklenen hem ayrı, hem birbirini tamamlayan çeşitli fonksiyonlara uygun olarak hamamlar da eski çağlardan beri birbirine benzeyen iç bölümlerden oluşmuştur. Gerçekte de bir Türk hamamının iç düzenindeki ana kullanım mekanlarını eski Roma hamamı planlarında da görülmektedir. Bu ortak bölümler, eski Yunan ve Roma hamamlarında olduğu gibi, Türk hamamlarında da bir soyunmalık, bir soğukluk, bir sıcaklık ve bir ısıtma bölümünden meydana gelmektedir.

4.2.1. SOYUNMALIK (CAMEKAN)

Soyunmalığın diğer adı da Camekandır. Eski Roma hamamlarında Apoddyterium ismiyle anılmaktadır. Türk hamamlarında en büyük hacmi olan bölüm soyunmalıktır. Bu mekanın duvar kenarlarında 1.00 – 1.20 m yükseklikte taştan veya ahşaptan bir seki üstünde sedir dolaşır. Bu kısımlara mekanın bir iki yerinden basamaklarla çıkılır. Bu sedirlerin altına ayakkabı ve nalınları koymak için küçük nişler yapılmıştır^[1]. Bu nişler XVI. y.y. dan itibaren yapılmaya başlanmıştır. Sekilerin gerisindeki duvarlarda da elbise vs. koymak için kemerli duvar nişleri veya dolapları bulunmaktadır. Bunlar da bu y.y. da inşa edilmeye başlanmıştır^[2].

Soyunmalık mekanları genellikle ısıtılmaz ve ortada odaya serinlik vermesi için fiskiyeli havuz yerleştirilmiştir. Bazı hamamlarda ise giriş holünün uygun bir kısmına mekanı ısıtmak ve ıslak havluları kurutmak için kemerli bir hücre içine gömülü ocaklar konulmuştur^[3].

Anadolu Selçuklu dönemi hamamlarında soyunma mekanına doğrudan cümle kapısından girilir. Bu uygulama, Beylikler döneminde başladığı sanılmaktadır.

---

[1] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 32

[2] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 408

[3] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 35

İklimin aşırı sığıından ve soğuğundan korunmak için de cümle kapısının önüne bir revak inşa edilmiştir. Bu özelliklere örnek olarak, Sivas'da XVI. y.y. da yapılan Meydan Hamamı ve Kurşunlu Hamamın girişleri kurşun kaplı ahşap saçaklarla korunduğunu gösteren taş konsollar, Erzurum'da da aynı yüzyıla ait Lala Paşa ve Murat Paşa hamamlarının tonozlu ve kubbeli revaklarını örnek gösterilmektedir^[1].

İstanbul'da, Ayasofya, Süleymaniye, Edirne ve Havza'da Sokullu hamamlarındaki bazı genel hamamlarda görülen erkekler kısmının cümle kapısı önünde zarif sütunların ve kemerlerin taşıdığı kubbeli veya tonozlu kagir revaklar eklenmiştir. Bu öğelerin Mimar Sinan'ın bir buluşu olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklu hamamlarında, soyunma mahallerinin sağır ve yüksek duvarlı hacimler olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Mekanların aydınlatılması, duvarların üst kısımlarında yapılan küçük mazgal pencerelerle ve tavan örtüsünün tam ortasında yer alan ışıklıklar veya fenerlerle gerçekleştirilmiştir. Bu dönem hamamlarının soyunmalık mekanları ya içeride ahşap direklerle veya kagir kemerlerle desteklenen, ahşap kirişleme tavanlarla, ya da kagir tonozla örtülmüştür. Örnek olarak Mimar Sinan'ın soyunma bölümünü ahşap tavanlı olarak yaptığı İzmit'deki Hüsrev Kethüda Hamamı gösterilir.

Büyük şehirlerdeki genel veya çarşı hamamlarında soyunma bölümlerinin XIV. yüzyıldan itibaren büyük bir kubbe ile örtülmeye başlandığı söylenebilir. Türk hamam özelliklerinden soyunmalık tertibi yüzyıllar boyunca hemen hemen hiç değişmemiştir^[2].

---

[1] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 407

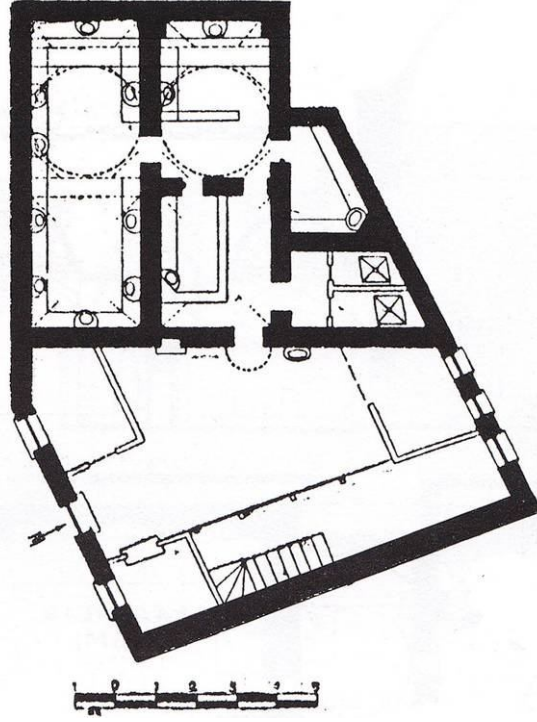
[2] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 408

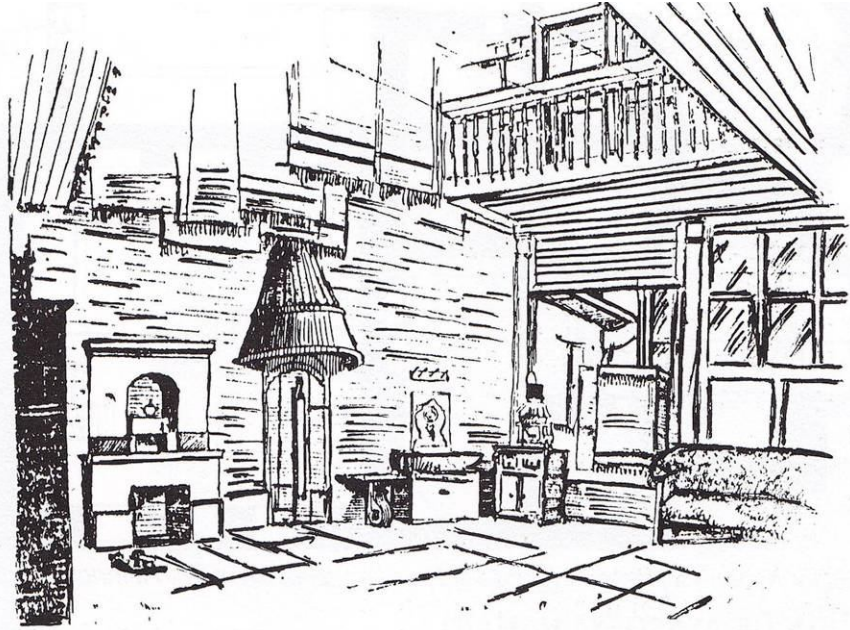
Resim 4.2.1-1- İstanbul - Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamının Sedir ve Sekileri (T. Cem Yaman)

Resim 4.2.1-2- İstanbul - Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamı Revakları (T. Cem Yaman)

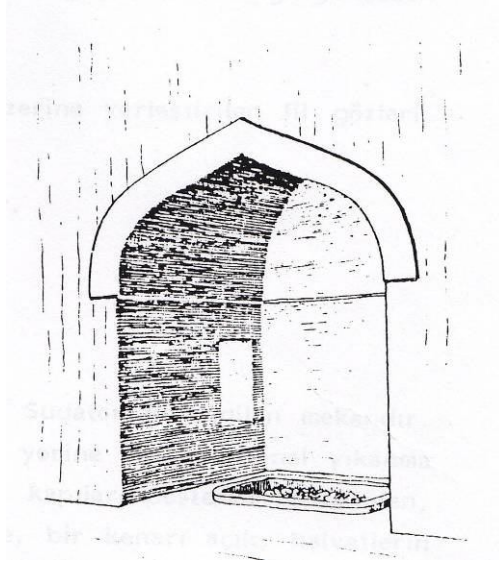

Resim 4.2.1-3- İstanbul – Sirkeci’de Abbasğa (Küçükkağa) Hamamı Planı
(Ferzan Baydar)

Resim 4.2.1-4- İstanbul – Sirkeci’de Abbasğa (Küçükkağa) Hamamı Cemekanı
(Resim: Nezh)

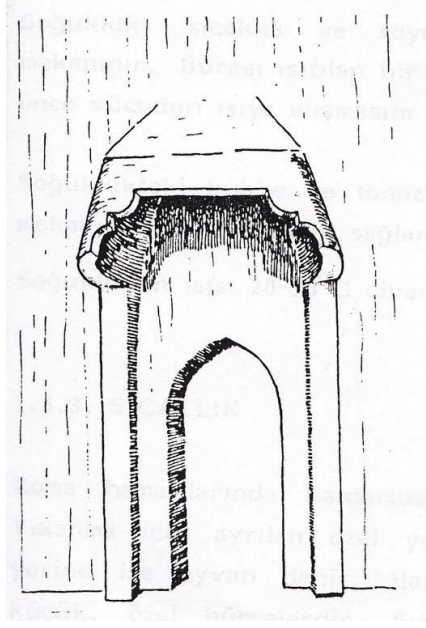
Resim 4.2.1-5- Havlu Kurutma Ocağı (Karl Klinghardt)

4.2.2. ARALIK

Anadolu'daki XII. – XIII. y.y. hamamlarının hepsinde, bazen büyük, bazen küçük ölçüde tutulmuş üstü tonoz veya kubbe ile örtülmüş soyunma bölümünden soğukluğa geçişteki mekanlardır. Bu tip mekanlara ara mekan yani aralık denilmektedir. Aralık hem geçit olarak kullanılan hem de kagir veya ahşap bölmelerle ayrılmış hela ve traşlıkları ihtiva eden bir mekandır. Erken dönem hamamlarının en önemli özelliği olan bu mekanlar zamanla giderek küçülmüş ve XVI. y.y. da yerini tamamen soğukluğa bırakmıştır. Aralık bölümü tamamen kalktıktan sonra su buharının kaybolmaması için soyunma bölümünden soğukluğa geçilen kapının üzerine yaşmaklı (külâh) bir baca yerleştirilmiştir^[1].

---

^[1] Önge, Y., 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 408

Resim 4.2.2-1- Aralık Kalktıktan Sonraki Yaşmaklı Kapı (Karl Klinghardt)

Resim 4.2.2-2- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Yaşmaklı Kapısı
(T. Cem Yaman)

4.2.3. SOĞUKLUK (ILIKLIK)

Roma hamamlarında ‘tepidarium’ denilen kısımdır. Ilıklık da denilen bu mekanın duvarlarının etrafında alçak mermer sedirler yapılmıştır. Bu mekan ılık olduğundan kışın camekan olarak da kullanılırdı. Külhandan çıkıp iç hamama geçen borular bu mekanın döşeme altından ya da duvar içinden geçerek bu mekanı ısıtır. Bu mekanın yan tarafında, alçak bölmeler halinde hela ve usturalık bulunur^[1].

Selçuklu Hamamlarında şekillere rastlanmasına karşın hiçbir musluk veya kurna izin bulunmaması soğukluk fonksiyonunu açıklamaktadır. XII. y.y. a ait Konya Ata veya Beyşehir Eşrefoğlu hamamlarında soğuklukların 6.75x6.75 m ve 8.00x8.00 m gibi büyük ölçülerde tutulmuş olması, hatta XV. Yüzyılın eseri Karaman’daki Seki Çeşme Hamamı gibi bazı örneklerde bu mekanların şadırvan görünüşünde, ayaklı suluklarla mekanı donatmış olması dikkat çekicidir^[2].

Beylikler ve Osmanlı dönemi hamamlarında soğukluk mahallerinde genellikle birer halvet bulunmaktadır ve bunlar sadece hela veya hela ile birlikte tıraşlık olarak da ihtiyaç görmektedir. Osmanlı hamamlarında soğukluk bölümü, zamanla küçülüp daralmış ve üst örtüsü küçük kubbe veya tonozla örtülerek, bir tarafı tıraşlık diğer tarafı hela olarak kullanılmaya başlanmıştır^[3].

4.2.4. SICAKLIK (HARARE)

Türk hamamlarının en önemli bölümü olan sıcaklık, XII. y.y. örneklerinde bile gelişmiş plan özelliklerinin olması ile dikkat çekmiştir. Bu plan kubbeli merkezi bir mekan etrafında aksiyel olarak düzenlenmiş eyvanlar ve köşe halvetlerinden oluşmuş, yüzyıllar boyunca da büyük hamamlarda bu sıcaklık planı uygulanmıştır. Ayrıca Anadolu’da antik hamamlardan ilham alınmış veya mevcut hamam kalıntılarından istifade edilerek kubbeli merkezi bir mekan etrafında radyal biçimde sıralanan eyvan ve halvetlerden oluşan başka bir plan uygulanmıştır.

---

[1] Meriç, A.M., 1990. Mimari Açından Türk Hamamı, Dekorasyon Dergisi, Mart, 112

[2] Önge, Y., 1981, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 1, 115,121

[3] Önge, Y., 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 409

İç hamam iki kısma ayrılır. İlk kısım mekanın köşelerinde ayrı ayrı küçük yıkanma hücreleri vardır ve kapıları yoktur, bunlara halvet denir. İkinci kısımda bu hücreler arasında kalan genel yıkanma nişleri bulunmaktadır, bunlara da eyvan denir. Hücrelerin sıcaklığı duvarlarda bırakılan buhar menfezleri sayesinde daha da yükseltilir. Bu yıkanma hücrelerinin duvar kenarları mermer sedirlerle çevrilmiş, bunların üzerine sıcak ve soğuk su tesisatı bulunan kurnalar konulmuştur. Sedirler boyunca, kenarlarda pis suların gidebilmesi için hafif bir meyille soğukluktan geçecek ve oradan da helaya giden üzeri açık dereler vardır.

Hamamların ortasında dinlenme ve masaj için 40 cm yüksekliğinde genelde poligon şeklinde, mekanın büyüklüğüne göre büyüklüğü artan göbek taşı bulunur. Bu kısım, kubbeler üzerindeki fil gözü denilen küçük pencere gözleriyle aydınlatılır^[1].

Eyvan; "hamamın sıcaklık mekanında, üç yönü kapalı, bir yönü merkezi mekana bir kemer ile açılan, kare veya kareye yakın dikdörtgen planlı ortak yıkanma yerleridir. Eyvan zeminleri, sıcaklık sofası zemininden ortalama 0,15 – 0,20 m yüksektir. Eyvan duvarı boyunca, eyvan zemininden 0,12–0,20 m yüksekte, 0,40–0,70 m genişliğinde mermer veya taştan sekiler bulunmaktadır. Sekilerin arasında veya üstünde kurnalar, kurnaların üzerinde sıcak, soğuk veya sadece sıcak su tesisatı bulunan çeşmeler yer alır"^[2].

Halvet; merkezi mekandan veya eyvandan girilen ve eyvanlar arasında yer alan, kare, dikdörtgen veya çokgen planlı, üzerleri kubbe ya da tonoz ile örtülü, daha fazla sıcaklıkta yıkanmak isteyenlerin kullandığı mekanlardır. Halvetlerde de eyvanlarda olduğu gibi seki ve kurnalar bulunmaktadır^[3]. Mimar Sinan, halveti orta mekandan ayıran duvarları kaldırmış ve yerine insan boyutunda bölme duvarlar oluşturarak bu

---

^[1] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 35-37

^[2] **Dağtekin, E.**, 2007, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi Ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 69

^[3] **Dağtekin, E.**, 2007, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi Ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 69

mekanı ana mekanla bütünleştirmiştir. Halvetlerin sayısı değişmekle beraber bazı hamamlarda halvet kullanılmamıştır^[1].

4.2.5. KÜLHAN

Türk hamamlarında külhan, genellikle sıcaklık mekanının bir duvarı boyunca uzanan sıcak su deposunun arkasındadır. Uzunluğu bu deponun boyuna eşit, genişliği ise hamamın tek veya çift oluşuna, oturduğu arsanın büyüklüğüne göre değişen bir yakıt deposu ve tesisat mekanıdır. Üstü genellikle aralıksız tonozlu örtülü ve bu tonozun sırtında sıralanan ışık gözleri ile aydınlanan, girişi ayrı bir mekandır. Külhanın zemin kotu, genellikle su deposunun hizasında olup, cehennemlik seviyesindeki ocak ağzının açıldığı kısım, basamaklarla inilen daha alçak kotta bulunmaktadır.

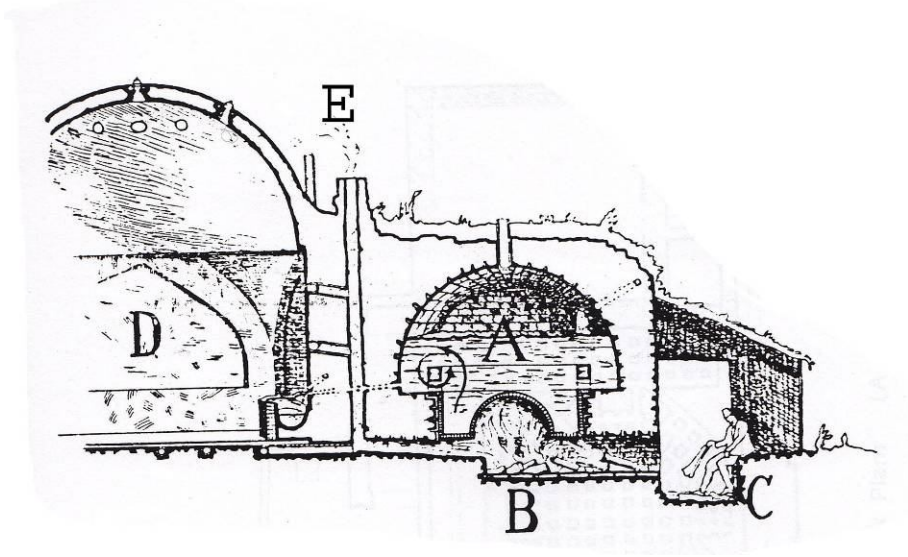
Genel hamamlarda, külhana açılan ağzı su deposunun duvarında kemerli bir yaşmağı bulunan bir baca içermektedir. Ocak kapağı açıldığında geri tepen alevin külhancıyı yakmaması için düşünülmüş olan bu baca, iyi çekmesi için sıcaklık kubbelerinin üst seviyesine kadar yükseltilmiştir^[2].

1734 Hamamcılar defterinde Galata Mahkemesi Hamamı adı ile, 18 kişinin çalıştığı ayrıca Külhan hamamlarının bulunduğu büyük bir hamam kayıtlıdır.

---

^[1] **Atlı, S.**, 1990, Mimar Sinan Dönemi Hamamları Konusunda Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, M.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Ana Bilim Dalı, İstanbul, 106

^[2] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 412

A – Su deposu B – Cehennem C – Odunluk D – Sıcaklık E – Baca

Resim 4.2.5-1- Külhan (Karl Klinghardt)

Resim 4.2.5-2- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Külhanı
(T. Cem Yaman)

Resim 4.2.5-3- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Külhanı
(T. Cem Yaman)

Resim 4.2.5-4- İstanbul –
Dolmabahçe Sarayı
Çinili Hamamı Külhanı
İçi (T. Cem Yaman)

Resim 4.2.5-5- İstanbul –
Dolmabahçe Sarayı
Çinili Hamamı Külhanı
İçi (T. Cem Yaman)

Resim 4.2.5-6- İstanbul –
Dolmabahçe Sarayı
Çinili Hamamı Külhan
Önü Baca
(T. Cem Yaman)

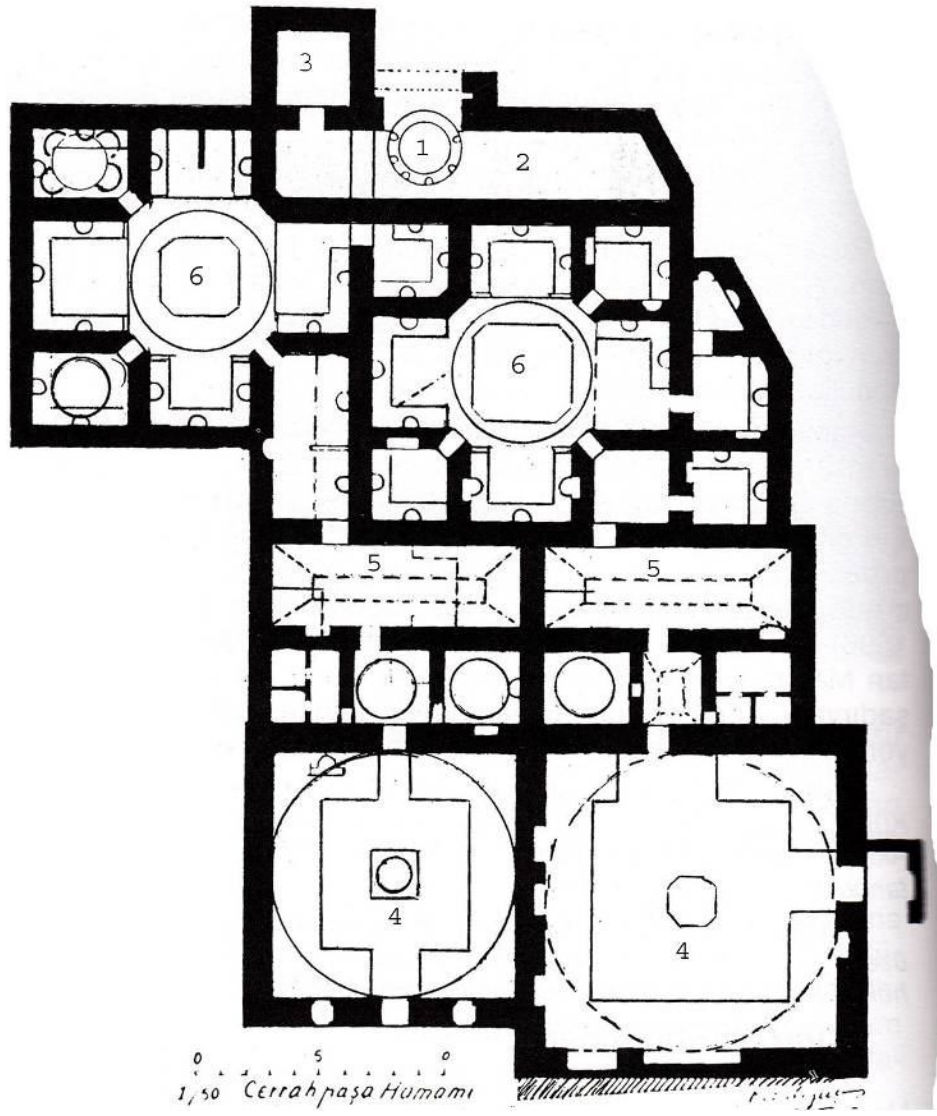

Resim 4.2.5-7- İstanbul –
Dolmabahçe Sarayı
Çinili Hamamı Külhan
Önü Baca
(T. Cem Yaman)

Resim 4.2.5-8- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Külhan
Oduluğu (T. Cem Yaman)

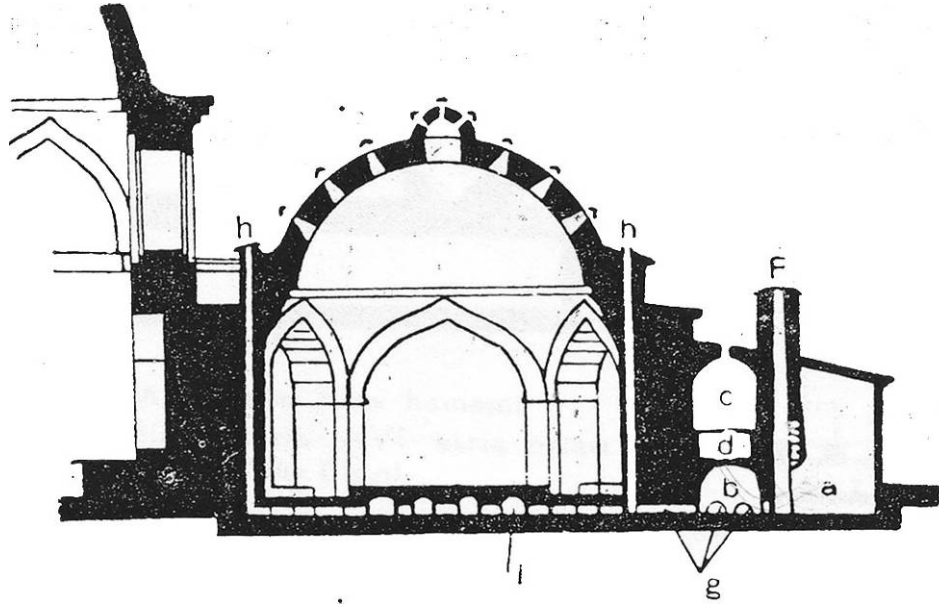

- 1- Kuyu 2- Külhan avlusu 3- Külhan odası 4- Soğukluk 5- Ilıklık
6- Sıcaklık

Resim 4.2.5-9- İstanbul – Cerrahpaşa Hamamı Planı (B. Münif Benli)

4.2.6. ISITMA SİSTEMİ

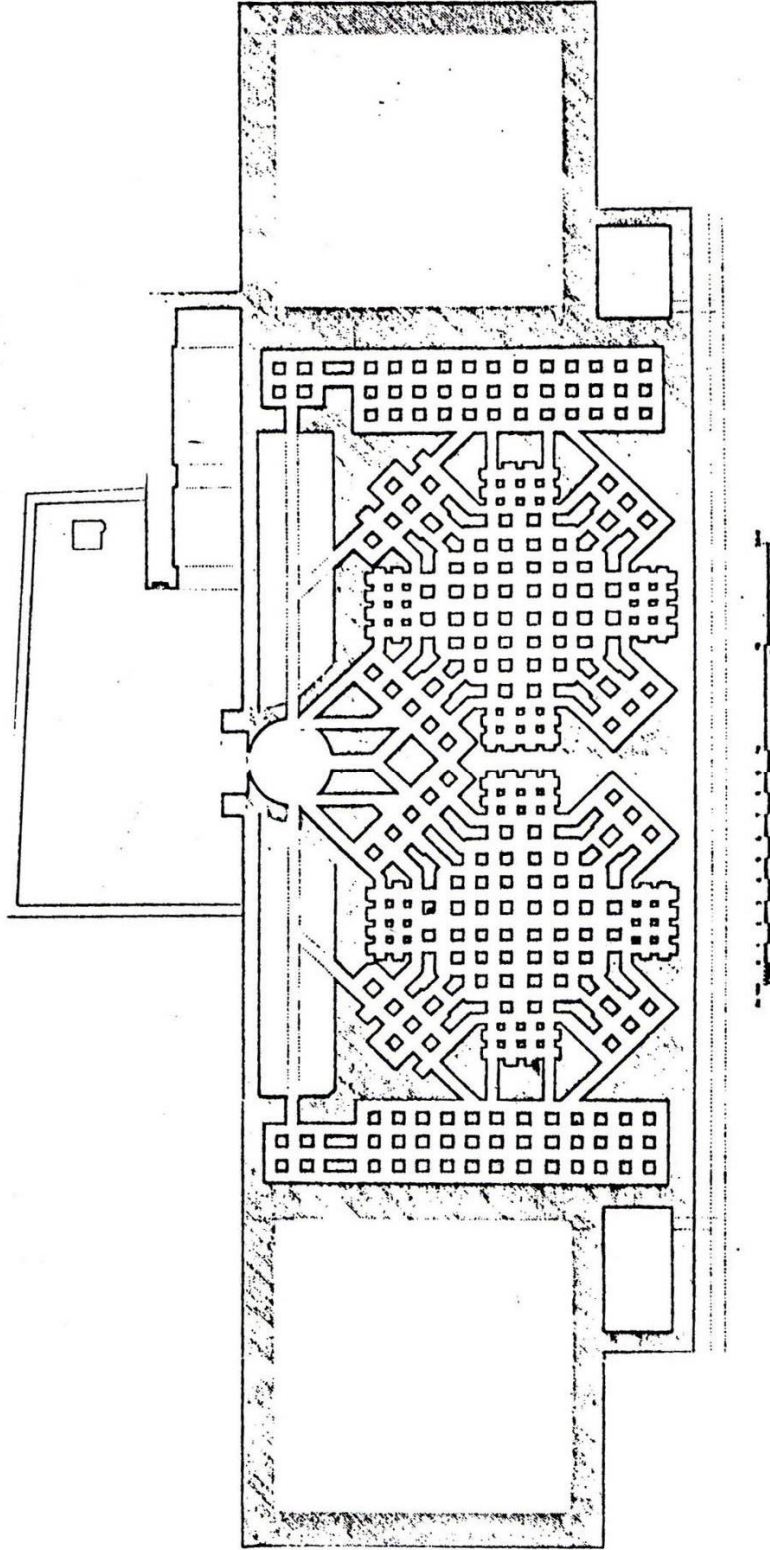
Sıcaklık ve soğukluğun döşemelerinin altındaki duman ve alev kanallarına cehennemlik denilmektedir. Külhanda yakılan odunlar bir taraftan su kazanını ve depodaki suyu ısıtırken, alev ve dumanları cehennemlikte dolaşarak döşemeleri ısıtır. Duman duvar içine yerleştirilmiş **tüteklik** denilen toprak borulardan geçerek dışarı atılır ve bu da duvarların ısınmasına yardımcı olur^[1].

- a- Külhan önü b- Külhan c- Su haznesi d- Bakır kazan
e- Külhan davlumbazı f- Baca g- Cehennemlik merkezleri h- Tüteklik
ı- Cehennemlik

Resim 4.2.6-1- İstanbul – Kılıç Ali Paşa Hamamı Külhanı (Ali Saim Ülgen)

^[1] Aru, K.A., 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 37-39

Resim 4.2.6-2- İstanbul – Ayasofya Hamamı Cehennemlik Planı

(Ali Saim Ülgen)

5. TÜRK HAMAMI MİMARİ DONATILARI, BELLİ BAŞLI SÜSLEMELERİ VE İÇ MEKAN OBJELERİ

5.1. TÜRK HAMAMI MİMARİ DONATILARI

5.1.1. DUVARLAR

Türk mimarisinde duvarlar daima taşıyıcı unsur olarak yapılmıştır. Duvarlardaki düz satırlara hareket vermek içinde, pencereler, kapı açıklıkları, pencere, hücreler, nişler yapılmıştır. Bu öğeler yapılırken de duvarların taşıyıcı özelliğinin kaybolmamasına dikkat edilmiştir ^[1].

Hamamlarda, ısı kaybını önlemek için kalın ve mukavemetli duvarlar inşa edilmiştir. Hamam kısmı duvarlarının harcı camekan duvarlarından daha mukavemetli harçla örülmüştür.

Hamamların çoğunda ve camekan kısmının avluya bakan duvarları kullanılmış taşlardan özensiz örüldüğü ve üzerlerinin sıvanmadığı görülmektedir. Esas cephe duvarları ise Bizanslılar'ın kullandığı örgü tekniği olan üst üste tuğla ve taş sıraları ile örülmüştür. Tuğla tabakasında harç ve tuğla kalınlığının özelliğine göre dört veya beş sıra yassı tuğla bulunmaktadır.

Camekan duvarları, 1.50 m ölçüsünde binanın en kalın duvarı olarak dikkat çekmektedir. Hamam kısmının harici duvarları 1.00 m, dahili duvarları ise 0.70~0.80 m kalınlığındadır. Harici duvarların üst kısımları genellikle, iki sıra yassı tuğladan çıkıntılı bir kornişle ya da taş levhalarla sonlanırdı.

---

^[1] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 42

5.1.2. NİŞLER

Büyük ve küçük olarak nişler ikiye ayrılmaktadır. Büyük nişler duvarlara bir mekan teşkili için yapılarak eyvan adını almışlardır. Bu hücrelerin içinde de tekrar küçük nişler oluşturulmuştur. Büyük hücreler, esas mahallerin eksenleri üzerinde mekanı genişletmek ve sakin köşeler yaratmak amacıyla yapılmıştır.

Cağaloğlu hamamında kubbe, sütunlar tarafından taşındığından, nişler mekanın dışında kalmıştır ve yüksekliği zeminden kemerlerin altına kadar devam etmiştir. Küçük nişler ise zeminden 1.00 m yükseklikte bu hücrelerin duvar kalınlığının içine yapılmıştır^[1].

Resim 5.1.2-1- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Büyük Niş (T. Cem Yaman)

---

[1] Aru, K.A., 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 42 - 43

Resim 5.1.2-2- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Küçük Niş (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.2-3- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Büyük Niş (Eyvan)
(T. Cem Yaman)

5.1.3. TAVANLAR

Hamamlarda kullanılan örtü şekillerinin belli başlısı kubbedir. Kubbeler tipik olarak dört ya da sekiz köşe üzerine oturtulmaktadır. İç ve dış kubbe her zaman küre şeklindedir. Küçük kubbelerde bazen kare veya yumurta şekilleri de görülmektedir. Hamamların soyunmalık kubbelerinde genellikle kubbenin ortasında bir fener yapıldığına da rastlanmaktadır.

Yarım kubbeler de hamamlarda genellikle çok kullanılmıştır. Bunlar çoğunlukla eyvanların üzerini örtmektedirler. İbrahim Paşa Hamamında (Beyazıt meydanı civarında) üzeri kurşun kaplı iki yarım kubbe ve ortada bir kubbeli kısım bulunmaktadır.

Dilimli kubbeler ise kare veya dikdörtgen tali kısımların üzerini örtmek için kullanılmıştır. Dört adet üçgen küresel dilim kubbe merkezinde bir karenin köşelerinde birleşmektedir^[1].

Resim 5.1.3-1- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Camakanlık Bölümü Kubbesi
(T. Cem Yaman)

Kumkapı ile Laleli arasında bulunan Havuzlu Hamamının, camekandan ılıklığa geçişindeki bölüm sağda beşik kubbeli tıraşlık ve bir eyvan kemerle ikiye ayrılmıştır. Sıcaklık bölümünde bina duvarı ile göbek taşı tarafındaki kemere oturan beşik kubbeye orijinal fanuslar başka hiçbir hamamda görülmemiştir. Sıcaklığın dört

---

[1] Aru, K.A., 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 44 - 46

köşesinde birer halvet ve bunların arasında da üç sofa vardır. Sofalar beşik kubbeli olup bir tarafi kemere oturtulmuştur ^[1].

5.1.4. SÜTUNLAR VE SÜTUN BAŞLIKLARI

5.1.4.1. *Sütunlar*

Osmanlılarda kullanılan sütun silindir şeklinde, oluksuz ve süsüz düz bir gövdeden ibarettir. Kürsüsü olmayan bir kaide üstünde yükselmektedir. Selçuklularda görülen burmalı sütunlar Osmanlılar tarafından uygulanmamıştır. Türklerden önceki sütun malzemeleri ve sütun başlıkları eski harabelerden alınarak ilk inşa edilen hamamlarda kullanılmıştır.

Türkler mimaride zamanla zararı dokunacak her şeyden kaçınmışlardır. Bu suretle, yaptıkları binalara sonsuz bir devamlılık kazandırmak istemişlerdir. Yine bu sağlamlık ve devamlılık kaygısıyla, camilerin bina içlerinden daha çok yıpranan ana kapılarının önüne kaplama için somaki mermerleri seçmişlerdir.

Sütunların çökmesini önlemek için, kaidelerine sadece silmelerle gövdeye geçirilmiş, bronz çemberler kullanılmıştır. Türkler kaideleri Arap ve İran mimarisinde görülen süslemelerle süslememişlerdir^[2].

Resim 5.1.4.1-1- İstanbul – Cağaloğlu Hamamının Bronz Çemberli Sütunları
(T. Cem Yaman)

^[1] Haskan, M.N., 1995, İstanbul Hamamları, 179-180

^[2] Aru, K.A., 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 43

5.1.4.2. Sütun Başlıkları

Osmanlılar iki çeşit sütun başlığı kullanmışlardır. Biri baklava biçimli diğeri ise mukarnaslı (stalaktik) sütun başlığıdır. Her iki sütun başlığı da taşın yapısı ile uyuşacak şekildedir. Baklavalı sütun başlığı ilk olarak Bursa yapılarında kullanılmış, önemli yerlerde hep mukarnaslı sütun başlığı kullanılmıştır.

Mukarnas sıralarıyla oluşan sütun başlıklarına daha zengin örneklerde rastlanmaktadır. Bunlarda da birkaç sıra mukarnas üst üste gelerek yuvarlaktan daha fazla köşeli kemer mesnetlerine geçilmektedir. Bu Türk başlıkları arasında Bizanstan ve başka yabancı eserden kopya edilen başlıklarda vardır. Bursa Eski Kaplıcada Bizanstan gelen sütun başlıkları kullanılmıştır. Cağaloğlu Hamamında da Avrupa Barokunun taklidi etkisi görülmektedir^[1].

---

[1] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 43-44

Resim 5.1.4.2-1- İstanbul –
Ayasofya Haseki
Hürrem Sultan Hamamı
Baklavalı Sütun Başlığı
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.4.2-2- İstanbul –
Topkapı Sarayı
Cariyeler Hamamı
Baklavalı Sütun Başlığı
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.4.2-3- İstanbul –
Ayasofya Haseki
Hürrem Sultan Hamamı
Mukarnaslı Sütun
Başlığı
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.4.2-4- İstanbul -
Cağaloğlu Hamamı
Avrupa Barokundan
Esinlenerek Yapılan
Sütun Başlığı
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.4.2-5- İstanbul -
Topkapı Sarayı Hünkar
Hamamı Avrupa
Esintili Mukarnaslı
Sütun Başlığı
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.4.2-6- İstanbul -
Topkapı Sarayı Hünkar
Hamamı Avrupa
Esintili Sütun Başlığı
(T. Cem Yaman)

5.1.5. KEMERLER

Binanın dört köşesine konulan köşe oluşturan iki duvar üstüne yalnız iki ucundan dayanan kirişleri sağlamlaştırmak ihtiyacı köşe kemerlerini doğurmuştur. Sütunlar ve duvar kısımları arasındaki açıklıklar Türklerde her zaman kemerle bağlanmıştır. Araplarda ve Mağriplilerde kullanılan dilimli kemer, sıkıca şekli yüzünden Türkler tarafından hiç kullanılmamıştır. Aynı şekilde, Bizanslılara has olan çemberimsi kemere de Türklerde pek seyrek rastlanmaktadır. Kemerler mesnetlerinde birkaç cm ilerleyecek duvar üzerinde bir çıkıntı oluşturmakta; daima kiriş görevi görmektedirler^[1].

Türk mimarisinde Osmanlı devrinde kullanılan çeşitli kemerler vardır, bunları iki merkezli sivri kemer, tanjantlı yüksek tam kemer, iki merkezli tanjantlı sivri kemer, basık kemer ve birleşik kıvrık kemer olarak çeşitlenmektedir.

---

^[1] Aru, K.A., 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 44

Türk hamamlarında en çok sivri kemer şekli kullanılmıştır. İstanbul'da sivri kemerin ilk şekillerini Tahtakale ve Çemberlitaş hamamlarında, zamanla son şeklini almış olduğu örneklerini de Ayasofya ve Çardaklı hamamında görmek mümkündür^[1].

Kemer taşlarının birleşme yerleri genellikle düzdür, önemli yapılarda sırayla bir beyaz, bir kırmızı veya kırmızı yerine yeşil renk kullanılmıştır. Bu kemer taşları çoğu zaman eğri çizgili süsleme biçimleri meydana getirip iç içe geçecek şekilde kesilmiş, yontulmuştur. Cepheden bakılınca bunların profilleri süs motifi oluşturur. Bu düzende aynı zamanda, bir blok oluşturan kemer kovanın sağlam olmasına yardım eder. Kemer taşlarının ve kemer kovanlarının yüzlerinde hiçbir süs motifi yoktur. Bazen anahtar taşının üstünde çok ince işlenmiş bir gül bulunmakta ve gül kemerin bu merkez noktası üstüne dikkati çekmektedir.

Galerilerin ve revakların kemerlerinde ve birbirine bitişik iki kemer arasında kalan üçgen biçimdeki yüzeyde çoğu zaman, sütunun ekseni üstüne konulmuş ya taştan ya da madenden yarım küre şeklinde küçük yuvarlak bulunmaktadır.

Bu yuvarlakların bazen, cephenin renginden başka renkte yuvarlak taşlardan yapıldığı ve yüzeyle aynı planda olacak tarzda, duvarın içine gömüldüğü olmaktadır.

---

^[1] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 44

Resim 5.1.5-1- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Yuvarlak Kemerleri
(T. Cem Yaman)

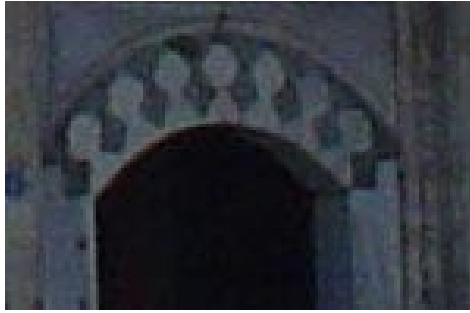
Resim 5.1.5-2- İstanbul – Çardaklı Hamamı Basık Kemerleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.5-3- İstanbul –
Çemberlitaş Hamamı
Sivri Kemer, İlk
Örneklerinden
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.5-4- İstanbul –
Ayasofya Hamamı Sivri
Kemer, Gelişmiş
Örneklerinden
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.5-5- İstanbul –
Ayasofya Hamamı
Renkli ve Süslü Kemerleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.5-6- İstanbul –
Ayasofya Hamamı
Renkli ve Süslü Kemerleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.5-7- İstanbul – Topkapı Sarayı Süslü ve Renkli Sivri Kemerleri
(T. Cem Yaman)

5.1.6. SİLMELER VE KORNİŞLER

Türk hamamlarında fazla çıkıntılı kornişlere rastlanmaz, iç mekanlarda genellikle duvarlar ve kubbe kasnakları, üst örtü ile silmesiz birleşir. Yalnız kemerler ve tonozlar mesnetlerinde dışarıya doğru bir çıkıntı yaparlar. Genelde cephelerde ve kubbe kasnaklarında, doğal taş veya tuğla silmeler görülmektedir. Bu silmeler hamam mekanlarının kat yüksekliği ile kubbeye geçiş yerlerinin dışarıdan algılanmasını sağlamaktadır. Bazı hamamların camekanlarında kornişler bulunmaktadır. Bu kornişlerden başka birkaç sıra mukarnaslar veya baklava kabartmaları kullanılmıştır^[1].

Resim 5.1.6-1- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı
Camekanlık Bölümü Kornişleri (T. Cem Yaman)

---

^[1] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 44

Resim 5.1.6-2- İstanbul – Süleymaniye Hamamı Tuğla Silmesi
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.6-3- İstanbul Beyazıt Hamamı Doğal Taş Silmeleri (T. Cem Yaman)

5.1.7. PENCERELER

Osmanlı öncesi Türk mimarisinde alçı pencerelerin varlığı, ilk kez Anadolu Selçuklu yapılarında kesinlik kazanmıştır. Fakat ilk kez Anadolu Selçukluların alçı pencerelerin kullanıldığı düşünülmemektedir. Büyük Selçukluların alçı bezemelerde çok gelişmiş olduklarından bu dönemde de alçı pencerelerin kullanıldığı düşünülmektedir^[1].

1965–1966 yılındaki Kubadabat kazılarında ortası göz gibi çukur, kenarları alçıya gömülü pencere camları kobalt mavisi, sarı, yeşil, mor ve kahverengi bir çok cam parçası çıkarılmıştır. Camlar gözlü ve kalın olduğundan dolayı dışarıyı görülmemektedir. Bu dönemde, camların alçıyla nasıl bir düzen ve kompozisyonda birleştirildiği bilinmemektedir. Türk mimarisinin erken devirlerinde yapılan alçı pencerelerinin günümüze kadar gelen gelişimini alçının kırılğan olma özelliğinden dolayı izlenememiştir. Osmanlı bu kırılğan malzemeyi yine de yaygın olarak kullanmıştır^[2]. Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı, Cağaloğlu Hamamı örnek olarak gösterilmektedir.

Osmanlı Mimarisinde Alçı Pencereleer üç ana gruba ayrılabilir, a)Erken dönem, b)Klasik dönem, c)Geç dönem.

a) Erken dönem; Bursa üslubu da denilen ilk Osmanlı yapılarında, alt pencereler dikdörtgen ve alnlıkla sonlandırılır. Üst kat pencereleri de sade ve dört köşe söveli yapılandı. Anadolu Selçuklu dönemi devamı özelliğindeki bu devirde yapılar, Selçuklularda olduğu gibi kütleli ve az pencerelidir. Selçuklu üslubundan Osmanlı üslubuna geçişin en önemli yapısı Yıldırım Beyazıd'ın Bursa'da yaptırdığı Ulu Camiidir (1396–1400).

b) Klasik dönem; Bu devirde yapılan alçı pencereler sivil ve dini yapılarda uygulanarak Osmanlı mimarisinin geleneksel üslubu haline gelmiştir. Klasik devir Osmanlı mimarisinde pencereler düz atkılı, kemerli ve daire pencereler olmak üzere

---

[1] Öney, G., 1978, Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları, Türkiye İş Bankası Yayınları, 71-74

[2] Şişman, Ö., 1990, Osmanlı Mimarisinde Alçı Pencereleer, Mimar Sinan Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Damışman Yardımcısı Doç. Dr. D. Tahsin Aykutaalp, 10

üç çeşittir. Alt pencereler genelde düz atkılı, üsttekiler ise kemerli yapılmıştır. Kemerli pencereler, yuvarlak kemerli ve sivri kemerli olarak çeşitlendirilmiştir.

Yuvarlak kemerli pencereler sadece kubbe kasnaklarında ve bazı küçük pencerelerde uygulanmış, duvar bünyesinde çoğunlukla taşıyıcı özelliği de düşünülerek sivri kemerli pencereler yapılmıştır. Daire pencereler ise cephede görsel olarak, genelde diğer pencerelerin üzerindeki boşluklarda ve alınlık teşkil edecek şekilde uygulanmıştır.

Klasik Osmanlı evlerinde içeriye fazla ışık girmesi için bahçe ve avlu tarafları çok pencereli ve altlı üstlü iki sıra yapılmıştır. Bunların zemine yakın olanları açılıp kapanabilen ahşap kapaklarla örtülmüş, içeriye görüş ve hava kazandıran kemersiz düz pencerelerdir. Alt pencereler kapalıyken de içeriye ışık gelmesini sağlayan bu alçı pencereler geleneksel Türk evinin ayrılmaz bir ögesi olmuş ve “Kafa Penceresi” adını almıştır.

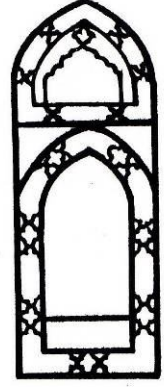
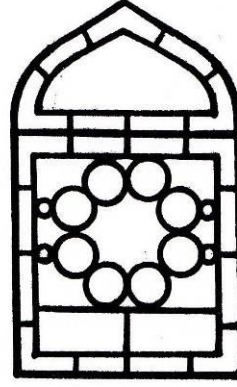
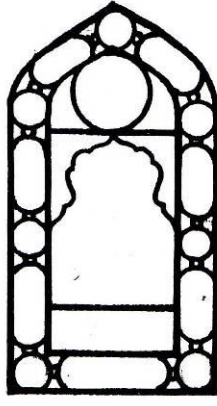
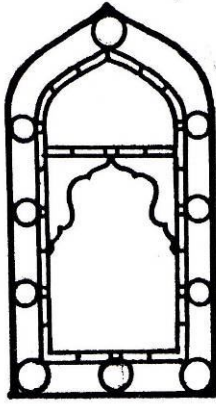
Osmanlı devri alçı pencerelerde kullanılan camlar dış tarafta düz ve renksiz, iç tarafta ise renkli camlar kullanılmış olup, genellikle mavi, kırmızı, turkuvaz, yeşil, mor ve sarı renkli camlardır. Klasik içlik pencereler kemerli içlik pencereler, dairesel içlik pencereler, alınlık biçimli içlik pencereler olarak üçe ayrılmıştır^[1].

c) Geç dönem; Osmanlı mimarisi, 1703 tarihinden sonra Osmanlı'nın tüm eserlerini etkisi altına almıştır. Bu devirde, cam yüzeyleri genişlemiş, ara kayıtları daha az kullanılmış ve dışlık içlik pencereleri aynen kullanılmıştır. Klasik devirde bol kullanılan alçı pencereler 18. y.y.dan sonra kullanılmamıştır^[2].

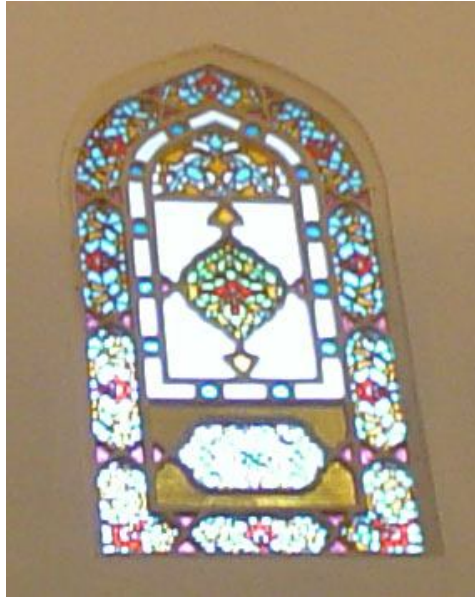
[1] **Şişman, Ö.**, 1990, Osmanlı Mimarisinde Alçı Pencereler, Mimar Sinan Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Damışman Yardımcısı Doç. Dr. D. Tahsin Aykutağp, 11-12

[2] **Şişman, Ö.**, 1990, Osmanlı Mimarisinde Alçı Pencereler, Mimar Sinan Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Damışman Yardımcısı Doç. Dr. D. Tahsin Aykutağp, 15

Resim 5.1.7-1- Sivri Kemerli
İçlik Pencere
(Özden Şişman)

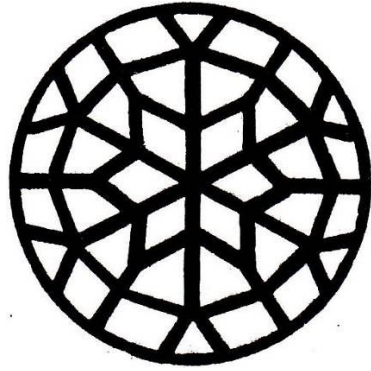
Resim 5.1.7-2- Alçı Kayıtlı
Alınlıklı İçlik Pencere
(Özden Şişman)

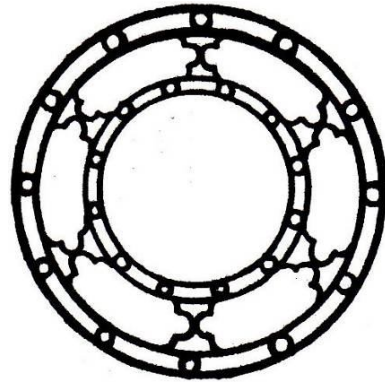
Resim 5.1.7-3- İstanbul - Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamı Olağanüstü
Süslenmiş Sivri Kemerli İçlik Penceresi (T. Cem Yaman)

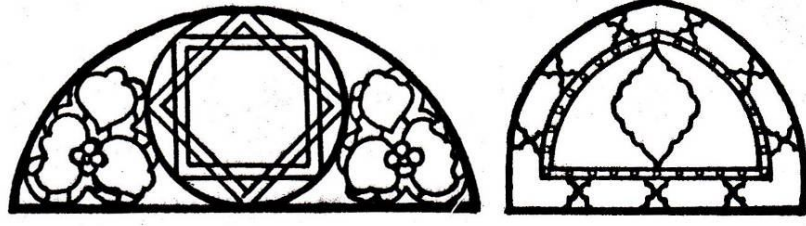
Resim 5.1.7-4- İstanbul - Mahmupaşa Hamamı Yuvarlak Kemerli Süslü İçlik Penceresi (T. Cem Yaman)

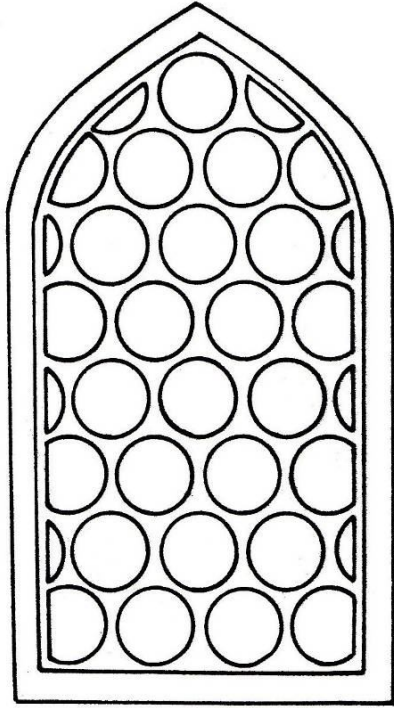
Resim 5.1.7-5- Daire İçlik
Pencere Örneği
(Özden Şişman)

Resim 5.1.7-6- Daire İçlik
Pencere Örneği
(Özden Şişman)

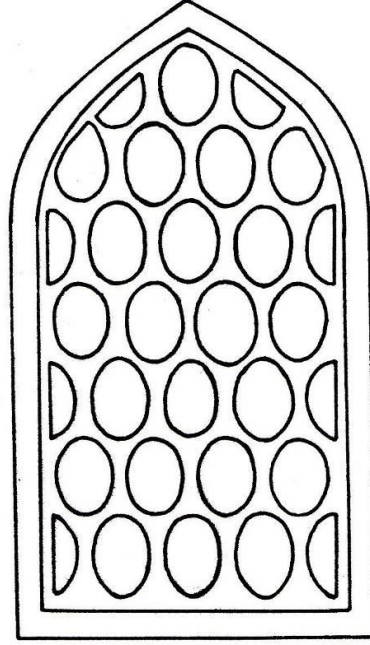
Resim 5.1.7-7- Alınlık Biçimli İçlik Pencere Örnekleri (Özden Şişman)

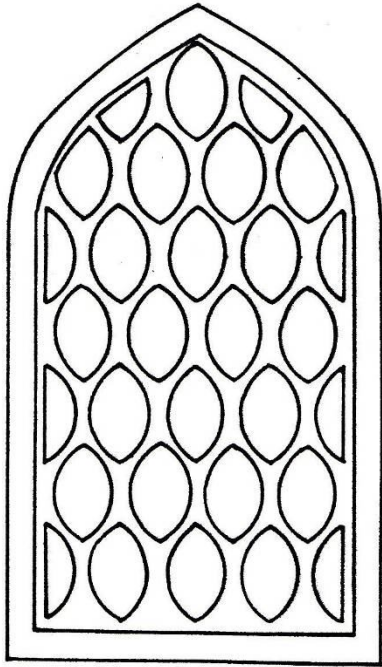
Resim 5.1.7-8- Yuvarlak Kayıtlı
Dışlık Pencere
(Özden Şişman)

Resim 5.1.7-9- İstanbul –
Süleymaniye Hamamı Yuvarlak
Kayıtlı Dışlık Penceresi
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.7-10- Oval Kayıtlı Dışlık Pencere (Özden Şişman)

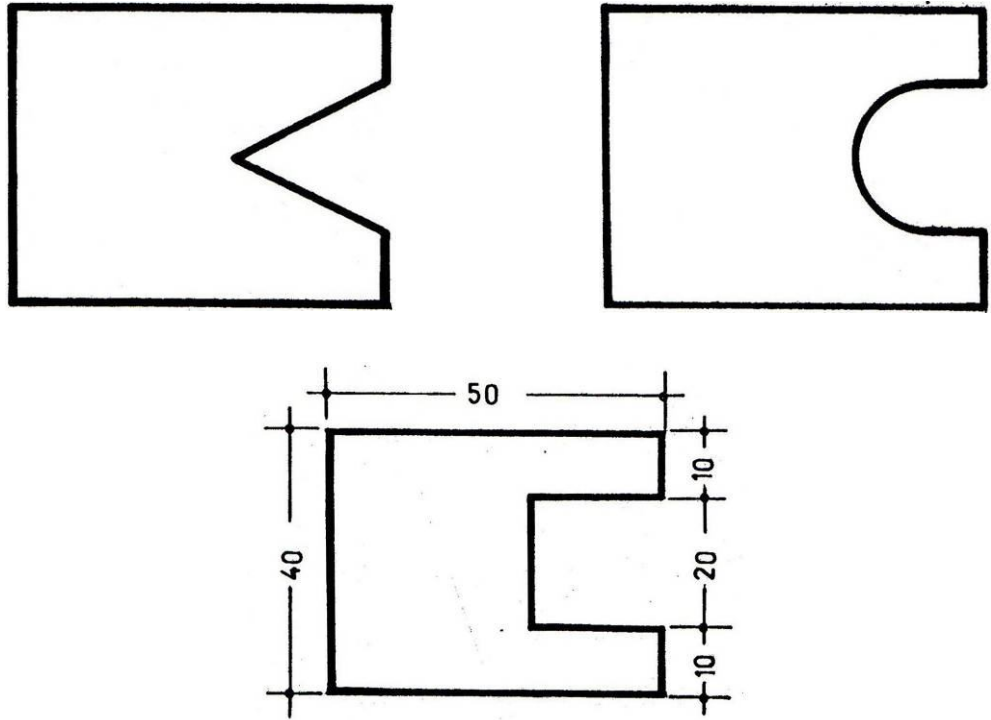
Resim 5.1.7-11- Filgözlü Kayıtlı Dışlık Pencere (Özden Şişman)

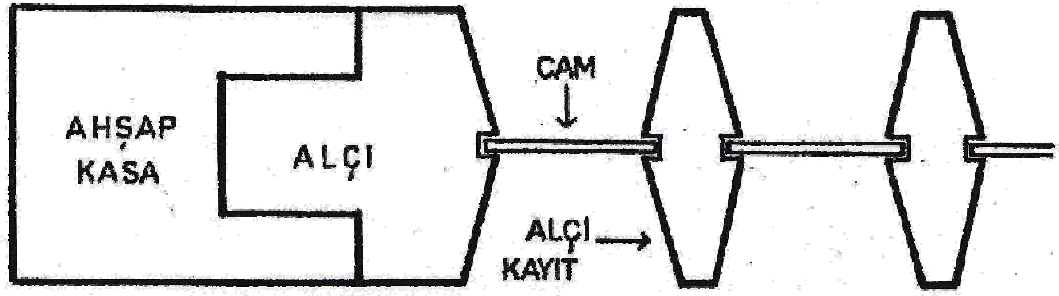
Resim 5.1.7-12- İstanbul - Ayasofya
Hürrem Sultan Hamamı Filgözü
Kayıtlı Dışlık Penceresi
(T. Cem Yaman)

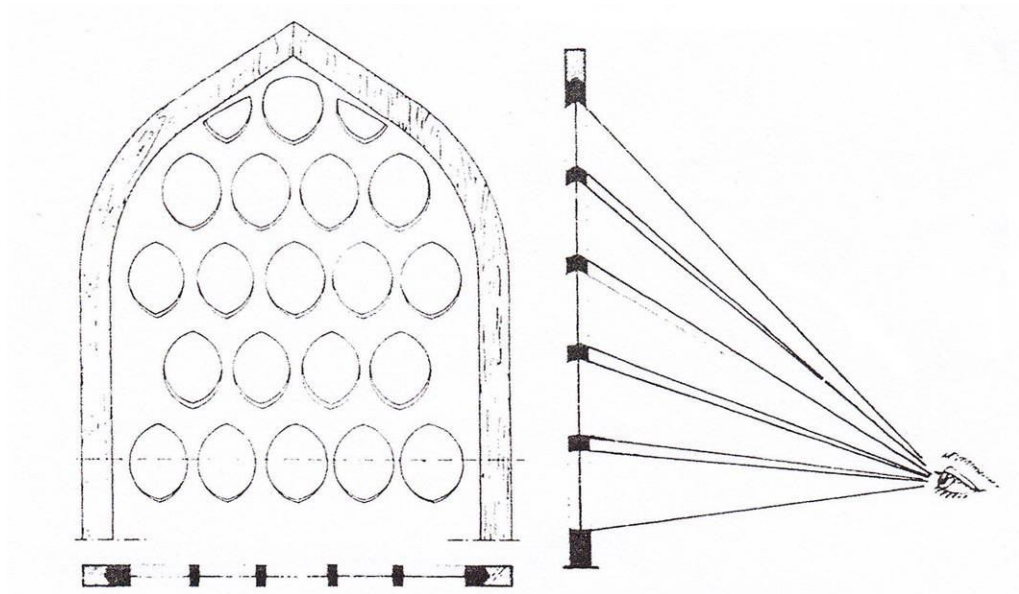
Resim 5.1.7-13- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı İçlik Dışlık Pencerelemi
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.7-14- Pencere Kasası Örnekleri (Özden Şişman)

Resim 5.1.7-15- Pencere Detayı (Özden Şişman)

Resim 5.1.7-16- Alçı Pencere Çitalarının Gözün Görüş Açısına Göre Eğimi
(C. Esat Arseven)

5.1.8. KAPILAR

Hamamın dışında binanın en dikkat çekici ve gösterişli ögesi Cümle kapılarıdır. Kapılar, dış kapılar yani cümle kapısı ve iç kapılar olarak ikiye ayrılır.

İstanbul'da hamamlar içinde ana kapısı en dikkat çeken yapı Mahmutpaşa Hamamıdır. Sivri kemerinin içine iç satıhtan dış satıha doğru kademelerle stalaktikler (mukarnaslar) yerleştirilmiştir. Kapı açıklığı yassı kemerle örtülerek üzerine kitabe yerleştirilmiştir. Kapının sağ ve sol tarafında yuvarlak iki niş vardır^[1].

Küçük Ayasofya'da Çardaklı Hamamın cümle kapısında ise sivri bir kemerle örülmüş ve altındaki asıl kapının açıklığı yassı kemerle örtülerek, iki kemer arasında kitabe konulmuş, kitabenin altına da Bizans'tan alınmış motiflerle iki sıra süsleme yapılmıştır.

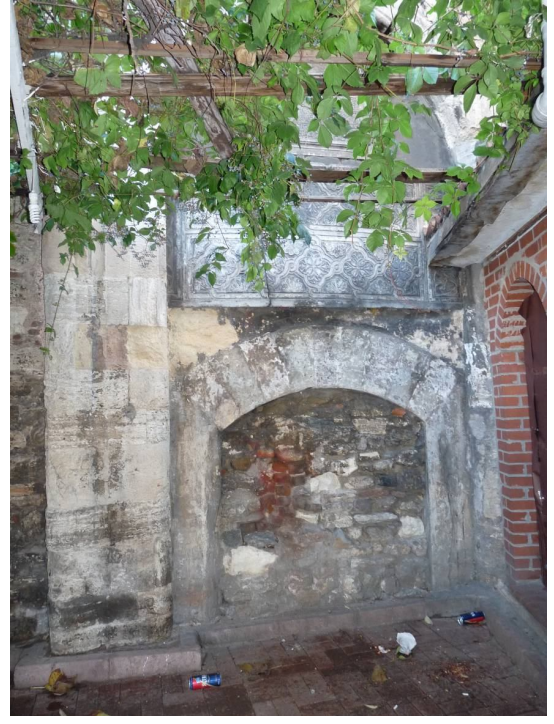
Resim 5.1.8-1- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Cümle Kapısı (T. Cem Yaman)

---

[1] Aru, K.A., 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 43

Resim 5.1.8-2- İstanbul – Tahtakale
Hamamı Cümle Kapısı
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.8-3- İstanbul – Çardaklı
Hamamı Cümle Kapısı
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.8-4- İstanbul – Çardaklı
Hamamı Cümle Kapısı Kitabesi ve
Altında Bulunan Süslemesi
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.8-5- İstanbul – Çardaklı
Hamamı Cümle Kapısı Kitabesi ve
Altında Bulunan Süslemesi
(T. Cem Yaman)

İç kapıların mimari özelliği yoktur. Çünkü rutubetten etkilendiğinden özenilmez ve sürekli değiştirilirler. Üzerleri sivri ya da yuvarlak kemerle örülmüştür. Sadece farklı olarak camekandan soğukluğa geçişteki kapının üzerinde buharın kaçışını önlemek için külah yapılıdır^[1].

Resim 5.1.8-6- İstanbul – Örücüler Hamamı Soğukluk Kapısı (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.8-7- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Sıcaklık İç Kapısı (T. Cem Yaman)

---

^[1] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 43

5.1.9. SU TESİSATI

Anadolu'da en eski devirlerden itibaren hamamlarda ihtiyaç duyulan temiz su, dere, çay, nehir gibi tabii akarsulardan veya özel kuyu ve sarnıçlardan temin edilip, topraktan yapılmış borularla hamamların su deposuna getirilmiştir. Hamama gelen su önce su deposunun dış yüzeyine, duvar örgüsü içine yerleştirilmiş bir mahsen nişine gelerek buradan da ihtiyaca göre su deposunun duvar örgüsü içine yerleştirilmiş olan bir dağıtım merkezinden geçerek mekanlara getirilmektedir. Getirilen su, sandığın dibindeki deliklerden biri ile soğuk su deposuna, diğer bir delikten de camekandaki şadırvan ile ılıklikteki tuvalet ve tıraşlığa getirilir.

Hamamlarda kullanılmış sular, sıcaklığın zemininde oluşturulan meyil sayesinde bir veya birkaç yerindeki deliğe akıtılıp, buradan da zemin döşemesi altındaki toplama boruları ile pis su kanalına akıtılmaktadır.

Su deposu hamamın sıcaklığına bitişik olup, ölçüleri hamamın büyüklüğüne göre değişir. Sıcak ve soğuk su deposu olmak üzere iki bölümlüdür. Çifte hamamlarda ikinci bir su deposu da bulunabilir. Onarım ve temizlik amacıyla hamam bağlantısını, sıcaklıkla su deposu arasındaki duvarda bulunan ve bir pencere veya çatıdan ulaşılacak bir menfez sağlamaktadır^[1].

5.1.10. ŞADIRVANLAR

Türk hamamlarında su tesisatı ile ilgili önemli mimari detaylarından biri özellikle büyük hamamların soyunma mahallerinde yer alan şadırvanlardır. Hamama gelen suyun bir kısmı şadırvanlara ayrılmıştır

Beylik dönemi şadırvanlarının poligonel veya dilimli olarak planlanmış bir haznenin ortasında, yine aynı biçimde planlanmış fiskiyeli bir çanakta ibaret olduğu görülmektedir.

Klasik devir Osmanlı şadırvanlarında hazne, daire, poligon veya dilimli olarak planlanmış, süs olarak da bunun genellikle alt ve üst kenarları birer profil şeridiyle

---

[1] **Dağtekin, E.**, 2007, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi Ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 124-125

çevrelenmiştir. Ortadaki fiskiyeli çanak, çok defa silindirik kaide üstüne bir bilezikle oturtulmuş, küresel bir kadeh biçimindedir. Bazen bu çanağın da dış yüzü oyma dilimler veya süs şeritleriyle süslenmiştir^[1].

Resim 5.1.10-1- İstanbul – Ayasofya – Haseki Hürrem Sultan Hamamı Erkekler
Camekanı Şadırvanı (T. Cem Yaman)

---

^[1] **Önge. Y.**, 1981, Eski Türk Hamamlarında Su Tesisatı ile İlgili Bazı Detaylar, Türk İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 14-18 Eylül.

Resim 5.1.10-2- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Erkekler Camekan Şadırvanı
(T. Cem Yaman)

5.1.11. KURNALAR

Hamam mimarisi ile ilgili su tesisatında ikinci önemli detay, kurnaların musluklu ayna taşlarıdır. Bilinen örneklere göre Selçuklulardan başlayarak Osmanlılar dönemine kadar Anadolu Türk hamamlarında sıcaklığın özel veya genel yıkanma bölümlerindeki kurnalara duvar örgüsü içine yerleştirilmiş yatay künklerle sadece sıcak su deposunun suyu akıtılmıştır. Gerektiğinde soğuk su ayrı bir musluktan sağlanmıştır.

Selçuklu dönemi hamamlarında, musluğun olduğu kısımda duvardaki künk içinde L veya “T” şeklinde bir dirsek boşluğu ihtiva eden kübik bir bağlantı taşı eklenerek ağaçtan bir takoz yardımıyla bu taşı madeni musluk takılmıştır. Bağlantı taşının etrafı bazen sıvalı düzgün bir yüzey halinde, bazen de basit bir ayna şeklinde gömülmüştür.

Kurna musluklarının takıldığı bağlantı taşlarının da Beylikler döneminden itibaren üzerleri kemer veya değişik motiflerle, yazılarla bezenmiş mermer ayna taşlarıyla süslenmiştir. Daha sonraki dönemlerde Barok, Rokoko, Ampir süsleme üsluplarda görülmüştür.

Süslemeler genel olarak natüralist bezemeler ve stilize edilmiş süslemeler ile Batı tesirli motifler olarak ikiye ayrılır.

Natüralist süslemelerde görülen öğeler; çiçekler, yapraklar, ağaçlar, meyvelerdir. Bu motiflerin bir kısmı vazo, saksı, çiçek sepeti içine, meyveler ise tabak çanak içine alınmışlardır. Stilize edilmiş süslemelerde ise güneş, yıldız, çelenk gibi motifler görülür.

Resim 5.1.11-1- İstanbul – Vezneciler
Hamamı Kurna Örnekleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.11-2- İstanbul – Vezneciler
Hamamı Kurna Örnekleri
(T. Cem Yaman)

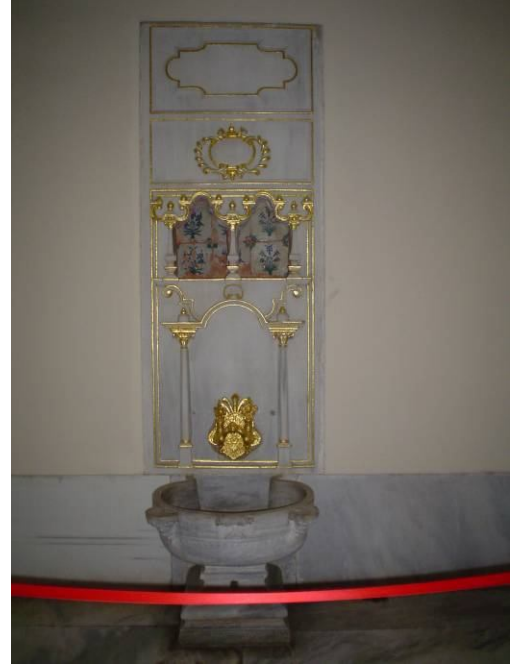
Resim 5.1.11-3- İstanbul – Cağaloğlu
Hamamı Kurna Çeşitleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.11-4- İstanbul – Cağaloğlu
Hamamı Kurna Çeşitleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.11-5- İstanbul – Cağaloğlu
Hamamı Kurnası (www.istanbul.com)

Resim 5.1.11-6- İstanbul – Topkapı
Sarayı Hünkar Hamamı Kurnası
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.11-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Harem Dairesindeki Çinili Hamamın Kurnası (T. Cem Yaman)

5.1.12. MUSLUKLAR

Anadolu Selçuklular devrinde hamamlara kaynaklardan su temin edilmekteydi. Çeşmelerde suyun akıtıldığı yere bir madeni boru takılır bu boruya da lüle adı verilirdi. Burmalı lüle ilk kullanılan örneklerdendir ve daha sonra musluk adını almıştır. Tunçtan yapılmış lüleler ise genelde ejder başlıydı. Saray, kasır köşk için özel üretilen musluklar altınla kaplanırdı^[1].

---

^[1] **Elginkan Vakfı**, 1993, Tarihi Gelişim İçinde Musluklar, Mart, İstanbul, 56

Resim 5.1.12-1- Ejder Başı Lüle E.C.A. Koleksiyonundan, Muhtemelen Selçuklu Eseri (Elginkan Vakfi)

Resim 5.1.12-2- Ejder Başı Lüle E.C.A. Koleksiyonundan, Muhtemelen Selçuklu Eseri (Elginkan Vakfi)

Resim 5.1.12-3- Ejder Başı Musluk E.C.A. Koleksiyonundan, Muhtemelen 15.y.y. İkinci Yarısı ait (Elginkan Vakfı)

Klasik Osmanlı döneminde (1501–1718) sular taş çörtenlerden akıtılmaktaydı. Daha sonra tunç çörtenler kullanılmaya başlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1564) İstanbul çeşmelerine sade lüleler yerine burma lüleler takılmaya başlanmıştır. Lale devrinde ise musluklar gösterişli ve süslüdür. Osmanlı sanatçıları Mısır ve Mezopotamya’da (18.ve19.y.y.) palmet motifini musluklarda kullanmışlardır. Musluk ağızlarına bir yenilik olarak sarık motifi işlenmiştir. Barok üslubunun sonuna doğru palmetler sadeleşmiş, düz ve çıkıntılı ağız tasarımları yer almıştır^[1].

---

^[1] **Elginkan Vakfı**, 1993, Tarihi Gelişim İçinde Musluklar, Mart, İstanbul, 61-63

Resim 5.1.12-4- Sarık Motifli Musluk E.C.A. Koleksiyonundan 18. y.y.
(Elginkan Vakfi)

Resim 5.1.12-5- Stiliz Edilmiş Palmet Motifli Musluk E.C.A. Koleksiyonundan
18.y.y. (Elginkan Vakfi)

Resim 5.1.12-6- Stiliz edilmiş Palmet Motifli Musluk E.C.A. Koleksiyonundan 19.y.y. (Elginkan Vakfi)

Ampir üslubunda daha çok hayvan ve insan figürleri kullanılmaktaydı. Türkler kendi gelenekleri doğrultusunda bitkisel süslemeler yapmışır. Örneğin ejder figürü lale görünümünü almıştır^[1].

Resim 5.1.12-7- Lale Başlıklı Musluk E.C.A. Koleksiyonundan 19.y.y. (Elginkan Vakfi)

---

^[1] **Elginkan Vakfi**, 1993, Tarihi Gelişim İçinde Musluklar, Mart, İstanbul, 65

Klasik Yeni Devir Üslubunda ise süslemeler Batı tekniği ve Türk sanatı bir araya gelerek, köşeli formlar yerini yuvarlak formlara bırakmıştır. Neo Klasik Üslup olarak bilinen üslupta da, Batı tekniği ile Türk maden sanatının sentezlenmesi sonucunda motiflerde palmetten hilal motifine geçilmiştir^[1].

Topkapı Sarayındaki Hünkar Hamamı harem en gösterişli hamamıdır. 19. y.y. ait muslukların bazıları istiridye kabuğu şekilleri ile süslüdür. Bu musluklar soğuk ve sıcak suyu istenildiği gibi ayarlanabilen çifte musluklardır. Özel olarak altınla kaplanmıştır. Valide Hamamı ve Kızlarağası Hamamında ise Alman gümüşü olarak da bilinen Mayşordan yapılmış olanları; Gözdeler Hamamında ise Ampir üslubunda bir çift musluk bulunmaktadır^[2].

Resim 5.1.12-8- İstanbul - Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Altın Kaplamalı Çiftli Musluk
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.12-9- İstanbul - Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Altın Kaplamalı Tekli Musluk
(T. Cem Yaman)

---

^[1] **Elginkan Vakfı**, 1993, Tarihi Gelişim İçinde Musluklar, Mart, İstanbul, 66-69

^[2] **Elginkan Vakfı**, 1993, Tarihi Gelişim İçinde Musluklar, Mart, İstanbul, 74-75

Resim 5.1.12-10- İstanbul - Topkapı Sarayı Gözdeler Dairesindeki Mayşordan Yapılmış Ampir Üsluplu Musluk (Elginkan Vakfı)

Dolmabahçe Sarayındaki en güzel musluklar Hünkar Hamamında bulunmaktadır. Rokoko ve Ampir karışımı bir üslupta yapılmıştır. Genel olarak Topkapı Sarayındaki musluklara benzerler. Kurna muslukları tek ve çift olarak gümüşten yapılmıştır.

Harem dairesinin mermerden yapılmış çeşmelerinin muslukları 19. y.y. üslubunda ve gümüştedir. Çeşmelerin ayna taşları palmet motiflerle süslenmiştir.

Veliaht dairesinde iki hamam bulunur. Büyük hamamın soğukluğunda bir tane, sıcaklığında ise dört çeşme bulunur ve tek aynalı, çift muslukludur^[1].

---

[1] **Elginkan Vakfı**, 1993, Tarihi Gelişim İçinde Musluklar, Mart, İstanbul, 76-78

Resim 5.1.12-11- İstanbul -
Dolmabahçe Sarayı Hünkar
Hamamının Çiftli Gümüş
Musluklarından Biri 19.y.y.
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.12-12- İstanbul -
Dolmabahçe Sarayı Hünkar
Hamamının Çiftli Gümüş
Musluklarından Biri 19.y.y.
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.12-13- İstanbul -
Dolmabahçe Sarayı Veliaht Dairesi
Çiftli Gümüş Musluklarından biri
19.y.y. İkinci Yarısı (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.12-14- İstanbul -
Dolmabahçe Sarayı Harem
Kadınfendiler Hamamının Çiftli
Gümüş Musluklarından Biri 19.y.y.
(T. Cem Yaman)

Beylerbeyi Sarayındaki Harem ve Selamlıktaki musluklar yenilenmiştir. Günümüz bataryalarının ilkel örnekleridir. Çift muslukların üzerinde Fransızca sıcak ve soğuk yazısı bulunmaktadır. Bu bataryaların Cumhuriyetin ilk yıllarında kaldığı düşünülmektedir. Bu hamamların bazı aksamaları ve bataryaların Atatürk'ün burada kaldığı dönemde değiştiği tahmin edilmektedir^[1].

Resim 5.1.12-15- Beylerbeyi Sarayı Selamlık Hamamı Gümüş Musluğu 19. y.y. İkinci Yarısı (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.12-16- Beylerbeyi Sarayı Harem Hamamı Musluğu 19. y.y. İkinci Yarısı (T. Cem Yaman)

---

^[1] **Elginkan Vakfı**, 1993, Tarihi Gelişim İçinde Musluklar, Mart, İstanbul, 78-79

Küçüksu kasrındaki musluklar 20. y.y. başlarında ampir üslubunda yapılmış çeşmelerin üzerindedir. Bu muslukların tarihi özelliği yoktur. Ayna taşı üzerinde ayçiçeği motifinde musluk aynası bulunmaktadır. Genellikle tek ve çift musluklarda üstte olan volan bu muslukta alttadır. Alttaki volanın sağa sola döndürülmesiyle kapanmakta öne döndürülmesiyle açılmaktadır^[1].

Maslak kasırlarındaki musluklar paşalar dairesindeki hamamda bulunmaktadır. Soğukluk bölümünde bir, sıcaklıkta ise üç çeşme vardır. Bu çeşmelerden biri küvetli diğer üçü kurnalıdır. Çeşmelerde sarı madenden yapılmış tek musluklar bulunmaktaydı, özellikle hanedan için yapılmış hamamlarda tek musluk kullanılmaktaydı^[2].

Resim 5.1.12-17- Maslak Kasırlarından Bir Musluk 20.y.y. da Yapılmış Bir Kopya (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.12-18- Küçüksu Kasrı 1. Katta Ampir Musluk 19. y.y. Sonu (T. Cem Yaman)

---

[1] **Elginkan Vakfı**, 1993, Tarihi Gelişim İçinde Musluklar, Mart, İstanbul, 79

[2] **Elginkan Vakfı**, 1993, Tarihi Gelişim İçinde Musluklar, Mart, İstanbul, 80

Yıldız sarayı içinde Hünkar hamamındaki banyo musluklarından başka musluk bulunmamaktadır. Bu musluk 20. y.y. ilk yıllarına aittir^[1].

Cumhuriyet döneminde ise musluklar yeni klasik üslupla yapılmıştır. Musluklar çift musluk şeklinde batarya üretimine geçmiştir.

19. y.y. başlarında Rum ve Ermeni asıllı ustalar musluk üretimine geçmişlerdir. Kum döküm tekniğini kullanmışlardır. Daha sonraları atölyelere elektriğin girmesi ile teknoloji gelişmiştir. Krom kaplamalara geçilmiştir. İlkel sistemle yapılan bu kaplamalar kısa sürede dökülmeye başlamıştır^[2].

5.1.13. GÖBEK TAŞI

Hamamların sıcaklık mahallerinde, merkezi kubbenin altında mekanın planına göre dört köşeli veya çokgen şekilli olarak değişkenlik gösterir, Mısır hamamlarında göbek taşının üstüne fiskiye konulurdu. Kaplıçalarda göbek taşının yerinde havuzlar bulunmaktadır^[3]. Türk hamamlarında, göbek taşı renkli mermerlerle kaplanır, bazılarında renkli mermerlerden geometrik şekillerde bulunmaktadır. Üzerinde dinlenme, terleme ve masaj yapılan bu set 40 cm kadar yükselmektedir^[4].

---

[1] **Elginkan Vakfı**, 1993, Tarihi Gelişim İçinde Musluklar, Mart, İstanbul, 81-82

[2] **Elginkan Vakfı**, 1993, Tarihi Gelişim İçinde Musluklar, Mart, İstanbul, 82-83

[3] **İslam Ansiklopedisi**, 1977, Hamal - Hamam, 4. Cilt, 176

[4] **Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 36

Resim 5.1.13-1- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Göbek Taşı (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.13-2- İstanbul – Çinili Hamamı Göbek Taşı (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.13-3- İstanbul – Örucüler Hamamı Göbek Taşı (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.13-4- İstanbul – Vezneciler Hamamı Göbek Taşı (T. Cem Yaman)

5.1.14. KAHVE - ÇAY OCAĞI

Camekan kısımlarında genelde kahve ve çay pişirmek için ocaklar yapılmaktadır. Bazı hamamlarda bir köşede, duvar içine açılmış düz sıradan bir ocak, bazen de taş işçiliğinin en güzel örneklerini bu ocaklarda görülmektedir. Sıcaktan çıkan müşterilerin dinlenmesi için ocaklardaki cezveler hazır vaziyette bekletilirdi.

Resim 5.1.14-1- İstanbul – Örucüler Hamamı Kahve – Çay Ocağı (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.14-2- İstanbul – Vezneciler Hamamı Kahve – Çay Ocağı (T. Cem Yaman)

5.1.15. ŞEBEKELER

Türk hamamlarında, halvet bölümlerinin sınırlandırılması için kubbeye kadar duvarlar örülmüştür, Mahmutpaşa ve Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamlarında görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde, Mimar Sinan hamamlarında ise insan yüksekliğinde mermer şebekeler görülmektedir. Bu şebekeler yardımıyla halvet bölümü şeffaflaştırarak, sıcaklık bölümüne görsel olarak dahil edilip mekansal bütünlük sağlanmıştır. Cağaloğlu Hamamında ve Topkapı Sarayı Hünkar Hamamında bu güzel örnekler günümüze kadar ulaşmıştır. Topkapı Sarayı Hünkar Hamamında mermer şebekeler dışında altın kaplamalı metal şebekede görülmektedir. Ancak bu metal şebekeyi padişah dış etkenlerden korunmak için yaptırdığı söylenmektedir.

Resim 5.1.15-1- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Halvet Mermer Şebekesi
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.15-2- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Halvet Mermer Şebekesi
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.15-3- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Halvet Mermer Şebekesi (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.15-4- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Altın Kaplamalı Metal Şebekesi (T. Cem Yaman)

5.1.16. HELA VE TIRAŞLIK

Anadolu'daki XII.-XIII. y.y. Erken Dönem hamamlarında helalar ve tıraşlıklar aralık denilen bölüme yapılırdı. XVI. y.y.dan itibaren Beylikler ve Osmanlı Döneminde tamamen aralık bölümünün kalkmasıyla helalar soğukluk mahallerinde yerini almışlardır. Mimar Sinan klasik dönem Osmanlı hamamlarında soğukluğu küçülterek koridor haline getirmiş ve koridorun bir tarafına tıraşlık diğer tarafına da helayı yerleştirmiştir^[1]. Tıraşlık aynalarında mermer işçiliğinin en güzel örnekleri görülür.

Resim 5.1.16-1- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Hela
(T. Cem Yaman)

---

^[1] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 408-409

Resim 5.1.16-2- İstanbul –
Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı
Hela (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.16-3- İstanbul –
Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı
Hela (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.16-4- İstanbul – Topkapı
Sarayı Hünkar Hamamı Hela
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.16-5- İstanbul – Topkapı
Sarayı Hünkar Hamamı Hela
(T. Cem Yaman)

Resim 5.1.16-6- İstanbul – Çinili
Hamam Tıraşlık (Orhan Yılmazkaya)

Resim 5.1.16-7- İstanbul – Çinili
Hamam Tıraşlık (T. Cem Yaman)

Resim 5.1.16-8- İstanbul – Şifa Hamam Tıraşlık (Orhan Yılmazkaya)

5.2. TÜRK HAMAMINDA GÖRÜLEN BELLİ BAŞLI SÜSLEMELER

Türk hamamlarında görülen süslemeler yaptıranın isteğine ve yapan sanatkarın kabiliyetine göre değişiklik gösterir. Bununla birlikte hamamların, erkekler kısmının, kadınlar kısmından daha çok süslendiği görülmektedir. Hamamlarda mimariye bağlı süsleme malzemeleri, taş veya mermer, sıva ve alçı, çini, kalemşi olarak ayrılmaktadır^[1].

5.2.1. TAŞ VEYA MERMER İŞLERİ

Türk hamamları işlevleri gereği dış dünyaya kapalı ve bununla beraber sağır cepheli gösterişsiz duvarlarla yapılırdı. Beylikler döneminden itibaren, Anadolu hamamlarında şeffaflaşmaya gidilmiş ve pencereler açılarak şeffaflaştırılmıştır. Bunu takip eden dönemlerde ise giriş kısımlarına taş veya mermerden sütunlarla taşınan revaklar eklenmiş, duvarlar profilli silmelerle süslenmeye başlanmıştır.

Selçuklu devri hamamlarında soyunma mekanları kesme taştan çerçeveler, dilimli kemerler ve nişlerle süslenmiştir. Kapı lentolarının üzerlerine çeşitli motifler, kitabeler yazılmıştır.

Klasik devir Osmanlı Hamamlarının cümle kapıları ve pencerelerinde kesme taş işçiliğinin gelişmekte olduğu görülür. Mimar Sinan'ın hamamlarında görülen yenilik ise mukarnaslı başlıklar taşıyan iki mermer sütun, yanları tonoz ve ortası kubbeli revaklardır.

Beylikler döneminde beyaz ve renkli mermer döşeme kaplamaları görülmektedir. Eyvan ve halvetlerin döşemelerinde ise kırmızı, siyah, pembe ve sarı renkler görülür. İçleri ise geometrik şekillerle süslenmiştir. Halvet kapılarının ve bölme duvarlarının üzerleri oyma mermer levhalar halinde süslenmiştir.

Selçuklu ve Beylikler döneminde şadırvanlarla kurna aynaları ve teknelerinde de taş ve mermer işçiliğine rastlanır. Şadırvanların içi ve dışı sade ve mukarnaslı dilimlerle süslenmiştir. Antik bir sütun başlığından yapılmış suluk mukarnas sıraları ile

---

[1] Önge, Y., 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 416

oyularak süslenmiştir. Karaman Sekiçeşme hamamındaki sulukta silindirik bir sütunun taşıdığı tablası mukarnaslarla süslenmiş, antik sütun başlığı kullanılmıştır.

Mukarnaslar, bir sütunun yuvarlak kısmından, sütun başlığı tablasına geçmek, ya da çıkıntılı bir kısmı tutturmak için, kareden kubbenin çemberimsi kaidesine geçişi sağlamışlardır. Bu metot Asurlulardan beri kullanılmaktaydı. Çıkıntılı kısımların altına, bu mukarnasları oluşturacak köşe kemerleri koymuşlardır.

Türkler taşa en iyi gidecek şekli mukarnaslara vermişlerdir. Düz bir alandan yuvarlak alana geçmek için uygulanan mukarnaslar, sütun başlarında ve kubbeler dışında, kapı kornişlerinde, söve pervazlarında, minare şerefesinin altlarında da kullanılmıştır^[1].

Mukarnas kademeli olarak taşmalar yapacak biçimde, aşırıtmalı olarak yan yana ve üst üste gelen üç boyutlu görünüm veren bir geçiş ve dolgu ögesi olarak kullanılmıştır. Petek görüntü ile yarım kubbelerin içini dolgulayan İslam sanatı ögesi olarakta bilinmektedir. Sarkıtlı olanlarına stalaktik denilir^[2].

Bursa Mahkeme Hamamının mermer şadırvan haznesi ile göbek çanağının dış yüzleri mukarnaslarla süslenmiştir. Klasik devir Osmanlı hamamlarında şadırvanlı göbek taşlarına rastlanmaktadır. Tokat Sultan Hamamı, Tokat Ali Paşa Hamamı, Kilis Emir Canbulat veya Paşa hamamlarında bu örnekler görülür.

Beylikler döneminde taştan veya mermerden işlenmiş kurna aynalarına rastlanır. Prizmatik bloklar halindedir. Suyun kurna teknesine akması için blokların içi oyulmuş ayna taşının yüzünde iki musluk deliği açılmıştır. Taşlar değişik motiflerle süslenmiştir. Klasik Osmanlı Hamamlarında daha sade motifler kullanılmıştır. Sıcaklık bölümlerinde iyi müşteriler için ayrılmış yerde çeşitli kabartma motifleri ile süslü ilk kurna tekneleri örnekleri, İstanbul Mahmut Paşa Hamamı, Bursa Mahkeme Hamamı, Konya Meram Hasbeyoğlu Hamamı Beylikler döneminin bu tür hamamlarına örnektir^[3].

---

[1] **Arseven, C.,E.**, 1984, Türk Sanatı, Osmanlı Devri, Kaynak Karakter ve Aşamalar, Mart, İstanbul, 188-190

[2] **URL-2** www.mukarnas.com.tr/default.asp?lang=TR, 17 Aralık 2009.

[3] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 416-418

Resim 5.2.1-1- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Kurnası ve Kurna Aynası
(T. Cem Yaman)

Resim 5.2.1-2- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Cümle Kapısı Mukarnaları
(T. Cem Yaman)

Resim 5.2.1-3- İstanbul - Tahtakale Hamamı Camekanlık Kubbesi Mukarnasları
(T. Cem Yaman)

5.2.2. SIVA SÜSLEMELERİ

Türk hamamlarında iç duvarlarda, kubbeler, kemerler, nişler, tonozlar sıvanmıştır. Kubbe ve tonozlarda sıvadan yapılmış profiller, mukarnaslarla süslenmiştir. Selçuklu döneminde sıcaklığın eyvanları ile halvetlerin duvarlarında sıva ile yapılmış baskı yöntemleriyle çiçek motifleri, ibrik, yıldız motifleri gibi süslemeler yapılmıştır.

Sıva ile yapılmış en gösterişli süslemeler mukarnaslardır. Nişler, tonoz ve kubbe etekleri, kemer üzengileri mukarnaslarla süslenmiştir. Bu döneme ait en güzel örnekler Beylikler döneminde Ankara Eski Hamam, Karacabey Hamamı, İstanbul Mahmut Paşa Hamamında görülmektedir.

Klasik devirde ise süslemeler sadeleşmiştir. İstanbul Ayasofya hamamı, soğukluk ve sıcaklıkta rastlanan yapılmış doğal aydınlatmaya ek olarak “çırağman” denilen nişler sıva ile oluşmuş süsleme örneklerindedir^[1].

---

[1] Önge, Y., 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 418-419

Resim 5.2.2-1- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Camekanlık Kubbesi Mukarnasları
(T. Cem Yaman)

Resim 5.2.2-2- İstanbul - Mahmutpaşa Hamamı Ilıklıktaki Yarım Kubbesi Alçı
Süslemeleri (T. Cem Yaman)

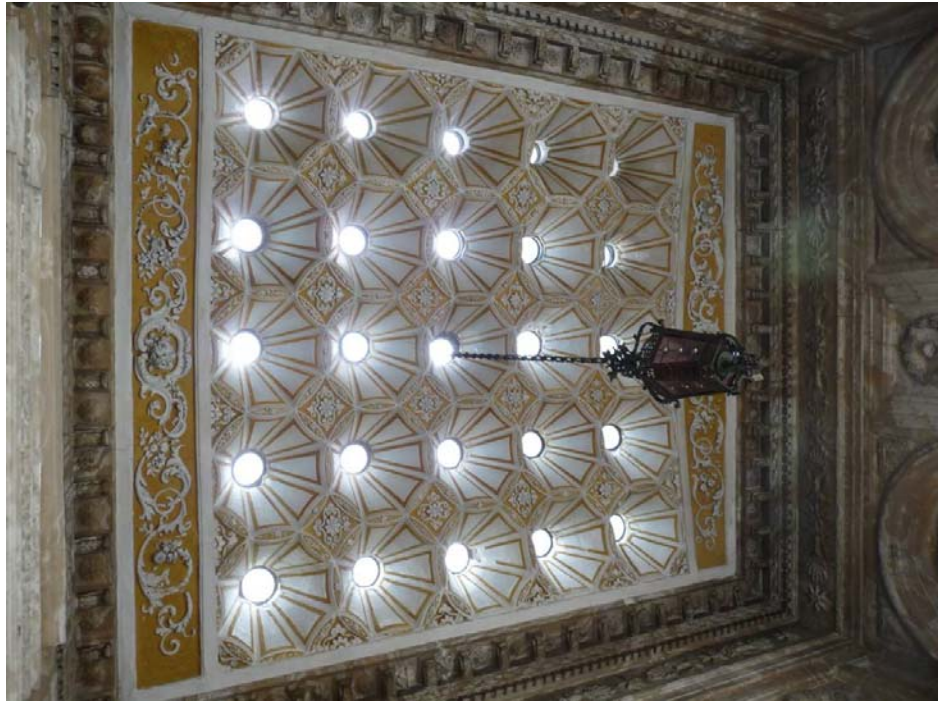
Resim 5.2.2-3- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Camekanlık
Kubbe Mukarnasları (T. Cem Yaman)

Resim 5.2.2-4- İstanbul - Mahmutpaşa Hamamı Halvet Işıklı Alçı Süslemeleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.2.2-5- İstanbul - Mahmutpaşa Hamamı Eyvanı Işıklık Alçı Süslemeleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.2.2-6- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklık Tavan Alçı ve
Kalemışı Süslemeleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.2.2-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Hela Tavan Alçı Süslemeleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.2.2-8- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Koridoru Tavan Alçı Süslemeleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.2.2-9- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkâr Hamamı Hela Önü Tavan Alçı Süslemeleri (T. Cem Yaman)

5.2.3. ÇİNİ SÜSLEMELERİ

Türk çiniciliği İslam'ın ilk yıllarında Türkistan'da başlar. XIII. Yüzyılda Selçuklular ile Anadolu'ya giren en eski Türk çinisi Konya Alaattin Camii (1221) mihrabındaki geometrik çinilerdir. Osmanlı çinileri yapıldıkları yere göre, Kütahya Çinisi ve İznik Çinisi olarak ayrılır^[1].

Anadolu Türk Hamamlarında ilk örneklere Selçuklular dönemi örneklerinde rastlanır. Üzerleri figürlü, motifli ya da yazılı, sekizgen, haçvari parçalardan oluşan motifler görülür. Bazı Türk hamamlarının zemininde ve duvarlarının alt kısımlarında çini kaplandığının izleri bulunmaktadır.

---

[1] **Züher, H.**, 1971, Türk Süsleme Sanatı, Türkiye İş Bankası Yayınları Sanat Eserleri Dizisi 6, Ankara, 25-26

Beylikler döneminde sıcaklık ve soğukluk kısımlarının duvarlarında tek renk sırlı veya çok renkli kare, altıgen çini kaplamaları görülür. Zeyrek Hayrettin Paşa Hamamı diğer adıyla Çinili Hamamda bu örnekleri görülmektedir^[1].

XVI. y.y. sonlarında geometrik desenin yerine çiçek, lale, sümbül, karanfil gibi ve yaprak motifleri kullanılmaya başlanmıştır. Renklerde ise yeşil, kırmızı, turkuaz kullanılmıştır. Bu motiflere Topkapı Sarayı Hünkar Hamamındaki çinilerde rastlanmaktadır^[2].

Resim 5.2.3-1- İstanbul – Çinili Hamam Sıcaklık Mekanı Çinileri (T. Cem Yaman)

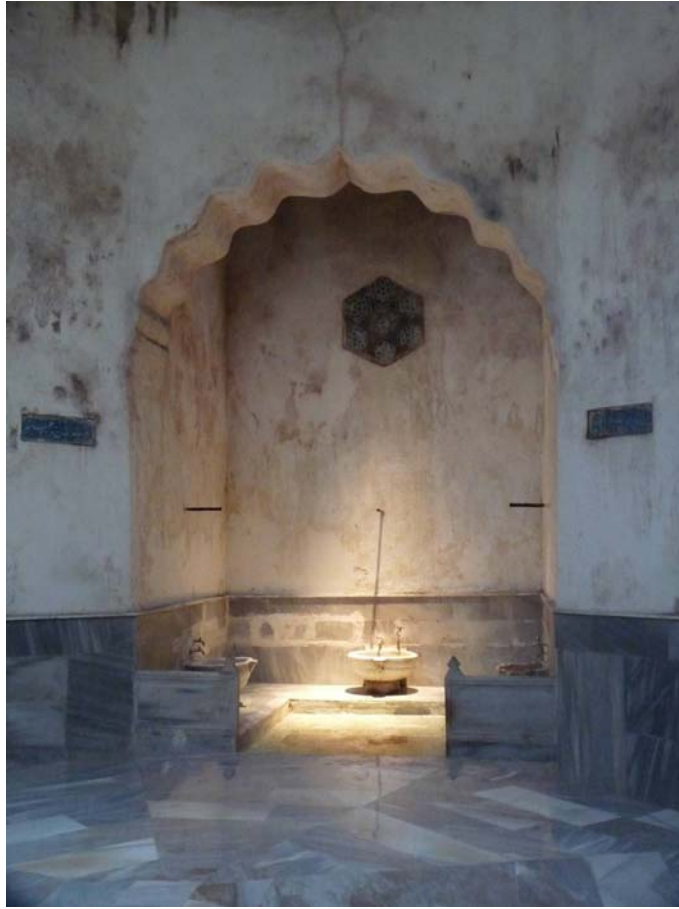
---

[1] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 419

[2] **Züher, H.**, 1971, Türk Süsleme Sanatı, Türkiye İş Bankası Yayınları Sanat Eserleri Dizisi 6, Ankara, 25-26

Resim 5.2.3-2- İstanbul – Çinili Hamam Sıcaklık Mekanı Çinileri (T. Cem Yaman)

Resim 5.2.3-3- İstanbul – Çinili Hamam Sıcaklık Mekanı Çinileri (T. Cem Yaman)

Resim 5.2.3-4- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Küçük Niş Çinileri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.2.3-5- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Kurna Aynası Üzerindeki
Çinileri (T. Cem Yaman)

5.2.4. KALEMİŐİ

Anadolu'da Selçuklu dönemi hamamlarında sıva üzeri renkli boyalarla yapılmış kalemiő motiflerin bulunduğu yazılı kaynaklardan ve Alara Kalesi Köşkü' nün hamamı, Alanya İçkalesi'nin hamamı gibi örneklerin kalıntılarında anlaşılmaktadır. Bu hamamların tavanlarında basit figürler ve bitkisel figürler, kırmızı, yeşil siyah renklerle kullanmışlardır.

Beylikler döneminde ise kırmızı boya ile yapılmış zencerek ve palmet motiflerinden kuőaklar Ankara Eski Hamam, Karaman Sekiçeşme Hamamın soğukluk ve sıcaklık bölümlerinde görölür. Anamur Mamuriye Kalesi yanındaki hamamda, sıcaklık bölümündeki duvarların alt kısımlarında, yan yana kalemiő panolar yapılmıştır. Bu panoların içinde sarı renge boyanmıő içleri, yer yer kırmızı pars benekleriyle doldurulmuőtur. Panoların üstlerinde de içleri sarı yeşil renklerde boyanmıő, farklı desenlerde iki geometrik örgü őeridi yer alır. Duvarların üst kısımlarında aynı pano kullanılmış, fakat üstteki geometrik őeritte farklı desenler yapılmıştır.

Osmanlı döneminin hamamlarında da kırmızı renkte palmet motifleri, çizgilerle çeşitli şekiller yapılmıştır. Ayasofya Hamamının camekanlık kubbelerinde^[1], Topkapı Sarayı Hünkar Hamamında bu kalemiőlerine rastlanmaktadır.

Resim 5.2.4-1- İstanbul - Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamı Camekan Bölümü Kubbesi Kalemişleri (T. Cem Yaman)

---

[1] Önge, Y., 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 420

Resim 5.2.4-2- İstanbul - Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamı Camekan Bölümü Kubbesi Kalemışleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.2.4-3- İstanbul - Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamı Camekan Bölümü Kubbesi Kalemışleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.2.4-4- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Soyunmalık Bölümündeki Tavandaki Işık Gözlerindeki Kalemişleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.2.4-5- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Soyunmalık Bölümündeki Tavandaki Işık Gözlerindeki Kalemişleri (T. Cem Yaman)

5.3. TÜRK HAMAMINDA AYDINLATMA ELEMANLARI

5.3.1. DOĞAL AYDINLATMA ELEMANLARI – GÜN IŞIĞI İLE AYDINLATMA

5.3.1.1. *Aydınlık Fenerleri*

Hamamlar, kullanım amacından dolayı mahremiyeti gerektiren yapılardır. Bu sebepten dolayı bu yapıların tabi aydınlatmaları genellikle hacimlerin tavan örtülerinde yer alan ışıklıklardan sağlanır. Doğal aydınlatmada, hamamlarda en dikkati çeken mimari detaylardan biri aydınlık fenerleridir. Tavan örtüsünde bulunan bu fenerlerin günümüze kadar bozulmadan gelmiş ahşap malzemeli en eski örneği bilinmemektedir. Ahşap tavanlı soyunma mahallerinde, ortadaki şadırvanın üstüne isabet eden ve ahşaptan yapıldığı anlaşılan bu fenerler, ya tavanın orijinal mimarisi ile birlikte harap ve yok olmuş, ya da tamirler sırasında orijinalliğini kaybetmiştir.

Ahşap aydınlık fenerlerinin, tavanın inşa sistemine bağlı olarak genellikle iki değişik şekilde yapıldığı görülür. Birincisi, dikdörtgen planlı soyunma mahallerinde, ahşap tavanın merkezinde fenerin kaidelerini oluşturan bir açıklık üstüne fenerin pencereci prizmatik gövdesi dam üstünde yükseltilmektedir. Bu sistemde yapılan örnekler günümüze kadar ulaşamamıştır. Konya Beyşehir ilçesinde 1975 yılında hafriyat çalışmalarında XIII. y.y. Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamının erkekler kısmı soyunmalık bölümünün bu sistemde yapıldığı düşünülmektedir.

İkincisi, kare veya kareye yakın dikdörtgen planlı kırma çatı örtülü soyunma mahallerinde yine şadırvan merkezli olarak, ahşap tavan üzerinde, destek sıralarını sınırlandırıldığı ya da biraz dışarı taşarak kare veya sekizgen taban oluşturularak merkeze doğru daralıp çatının tepesinde fener kaidesinde bitirilir. Ankara Karacabey Hamamını örnek gösterilmektedir.

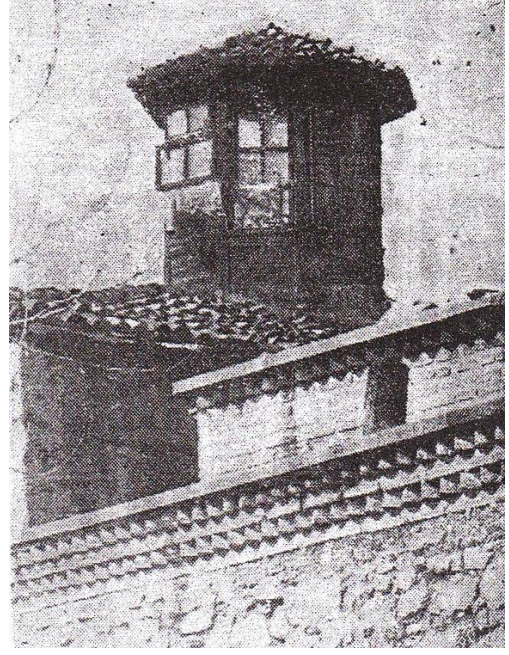
Anadolu'da XII.-XIII. y.y. ait büyük hamamların dam örtüsü düz toprak olarak yapıldığı düşünülmektedir. Bu yüzden sonradan ilave bir çatı yapılmış, bu yüzden ahşap çatı örtüsünün bindirme tekniğiyle yapılabilmektedir^[1].

---

[1] Önge, Y., 1979, Vakıflar Dergisi, Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, Sayı 12, 123-124

Resim 5.3.1.1-1- Ankara – Karacabey Hamamı (www.dijimecmua.com)

Resim 5.3.1.1-2- Ankara – Karacabey Hamamı (Doç. Dr. Yılmaz Önge)

Resim 5.3.1.1-3- Ankara – Karacabey Hamamı (www.dijimecmua.com)

Resim 5.3.1.1-4- Ankara – Karacabey Hamamı (www.dijimecmua.com)

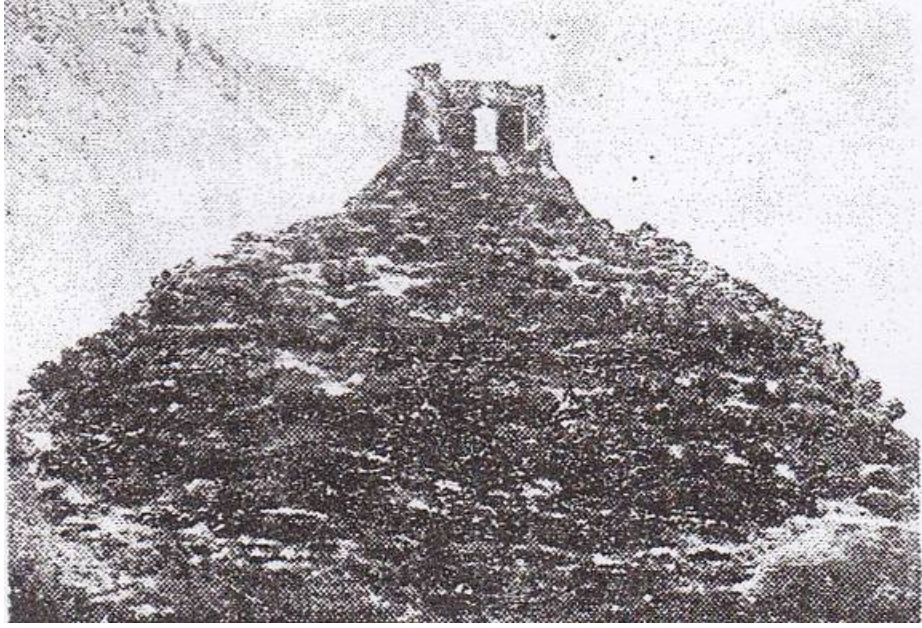

Resim 5.3.1.1-5- Ankara – Karacabey Hamamı (www.cansaati.org)

Resim 5.3.1.1-6- İstanbul - Örucüler Hamamı (Orhan Yılmazkaya)

Soyunma mekanı kagir bir kubbe ile örtülü hamamlarda ise, kubbe merkezinde genellikle bir kagir aydınlık feneri mevcuttur. Kagir aydınlık fenerlerinin en eski örneklerinden biri, Amasya'da XV. y.y. ait Hızır Paşa Hamamında bulunmaktadır. XVI. y.y.' da kare, altıgen, sekizgen, veya onikigen prizma biçimindeki bu fenerlerin gövdeleri, köşelerde yer alan örme ayaklara veya küçük sütunlara kemerlerle ya da lentolara oturtulmuş, kubbeciklerle örtülmüşlerdir^[1].

Resim 5.3.1.1-7- Amasya – Hızır Paşa Hamamı'nın Kagir Kubbeli Soyunma Mekanı ve Aydınlık Feneri (Kemal Ahmet Aru)

(1963 Restorasyonu Öncesi V.G.M. Arşivinden)

İstanbul Çemberlitaş Hamamı'nda sekiz sütunun taşıdığı sivri kemerciklerle oturtulmuş, eteği taçlı bir kubbecikle örtülmüş fenerler görülmektedir. Bu tip sütunlu fenerlerde, diğer tip örneklerde görüldüğü gibi, prizmatik gövdenin pencerelerine yerleştirilmiş camlı doğramalar yerine, fener kaidesindeki ışık deliğini örten, daha alçak tutulmuş prizmatik veya konik bir cam kapak bulunmaktadır^[2].

---

^[1] Önge, Y., 1979, Vakıflar Dergisi, Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, Sayı 12, 124-125

^[2] Önge, Y., 1979, Vakıflar Dergisi, Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, Sayı 12, 126

Resim 5.3.1.1-8- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Bölümü (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.1-9- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Bölümü (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.1-10- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.1-11- İstanbul – Beyazıt Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.1-12- İstanbul - Süleymaniye Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.1-13- İstanbul - Tahtakale Hamamı (T. Cem Yaman)

5.3.1.2. Aydınlık Pencereleeri

Beylikler dönemiyle birlikte büyük hamamlarda soyunma mekanları kubbelerle örtülmeye başlayınca, ilk olarak erkekler kısmında, soyunma kısımları duvarlarına iki sıra halinde pencereler, kubbe kasnağın da küçük pencereler eklenmiştir. Buna örnek, mimar Sinan'ın yaptığı Ayasofya – Haseki Hürrem Sultan Hamamı aydınlık feneri ve aydınlık pencereleriyle en fazla ışık alan Osmanlı hamamı olarak gösterilmektedir^[1].

Resim 5.3.1.2-1- Ayasofya – Haseki Hürrem Sultan Hamamı (T. Cem Yaman)

---

[1] **Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 415

Resim 5.3.1.2-2- Ayasofya – Haseki Hürrem Sultan Hamamı (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.2-3- Ayasofya – Haseki Hürrem Sultan Hamamı (T. Cem Yaman)

5.3.1.3. *Işık Gözü – Fil Gözü*

Tabii aydınlatma bakımından Türk hamamlarında, soyunma mekanlarında, aydınlık fenerlerinden sonra en çok dikkati çeken mimari detaylara sıcaklık mekanlarında rastlanır. XV. y.y. a kadar bazen bir ışık gözü bulunan eyvanlar ve bağımsız olarak aydınlatılmış halvetler dışında, merkezi mekanın kubbesi sıcaklık bölümünün önemli ışıklandırma yeri olmuştur.

XII. – XIII. y.y. ait en eski örneklerde merkezi sıcaklık kubbesinin ortasında bir ışık kubbeciğinin bulunduğu, XIII. y.y. dan itibaren bunun çevresinde ayrı ayrı veya birleşik ışık gözlerinden oluşan ışıklık çemberlerinin oluştuğu görülmektedir.

Halvetlerin kubbelerinde ise yine erken devir hamamlarında sadece bir ışık deliği bulunur. Genellikle damı örtülü bulunan bu dönem hamamlarında halvet kubbeleri toprak altında kaldığı, ışık deliğini kurtaracak yükseklikte taş veya tuğladan bir yaka ile çevrilerek üzerine cam kapaklar konulduğu anlaşılmaktadır. Örnek olarak XIII. y.y. Kayseri Hunad Hamamı ve XIV. y.y. Konya Seydiler (Seyyid Harun Veli) Hamamı gösterilebilir.

XV. y.y. dan itibaren değişik aydınlatma detaylarıyla karşılaşılır. Bunlardan biri ışık tavanı olarak adlandırabilecek, genelde küçük tonoz veya kubbelerin tepelerindeki ışık kubbeciklerinin etek seviyesine yerleştirilmiş, üzerlerinde geometrik şekiller oyulmuş levhalardan veya sıvalardan yapılmışlardır. Küresel ışık tavanları ise Güneydoğu Anadolu bölgesindeki hamamlarda daha çok karşımıza çıkmaktadır.

XVIII. y.y. ve XIX. y.y.da özellikle İstanbul'da yapılmış saray ve köşk hamamlarında, soğukluk ve sıcaklık mekanlarının örtülerinde yarım küre şeklinde basık kubbe veya muhtelif basık tonoz biçimlerinin tercih edildiği bunların çok sayıda ışık gözleriyle şeffaflaştırıldığı görülür. XIX. y.y. ortalarında yapılan Dolmabahçe Sarayının Hünkar Hamamı'nın madeni karkas bir sistemin taşıdığı camekan halindeki tavan örtüsü en karakteristik örneklerdendir ^[1].

---

^[1] Önge, Y., 1979, Vakıflar Dergisi, Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, Sayı 12, 129-131

Resim 5.3.1.3-1- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-2- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-3- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-4- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-5- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-6- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-7- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-8- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-9- İstanbul – Çinili Hamam Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-10- İstanbul – Çinili Hamam Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-11- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-12- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-13- İstanbul –
Mahmutpaşa Hamamı Işık Gözleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-14- İstanbul –
Mahmutpaşa Hamamı Işık Gözleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-15- İstanbul – Örücüler
Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-16- İstanbul – Örücüler
Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-17- İstanbul – Örücüler Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

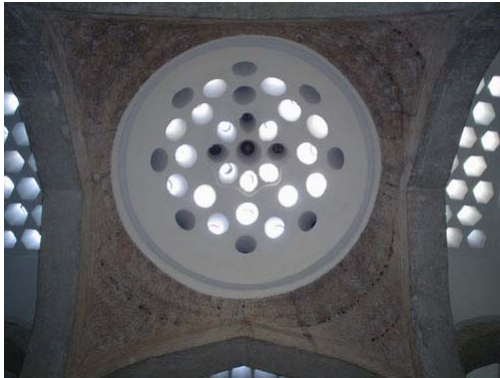
Resim 5.3.1.3-18- İstanbul – Örücüler Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-19- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-20- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-21- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-22- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-23- İstanbul –
Vezneciler Hamamı Işık Gözleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-24- İstanbul –
Vezneciler Hamamı Işık Gözleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-25- İstanbul –
Vezneciler Hamamı Işık Gözleri
(T. Cem Yaman)

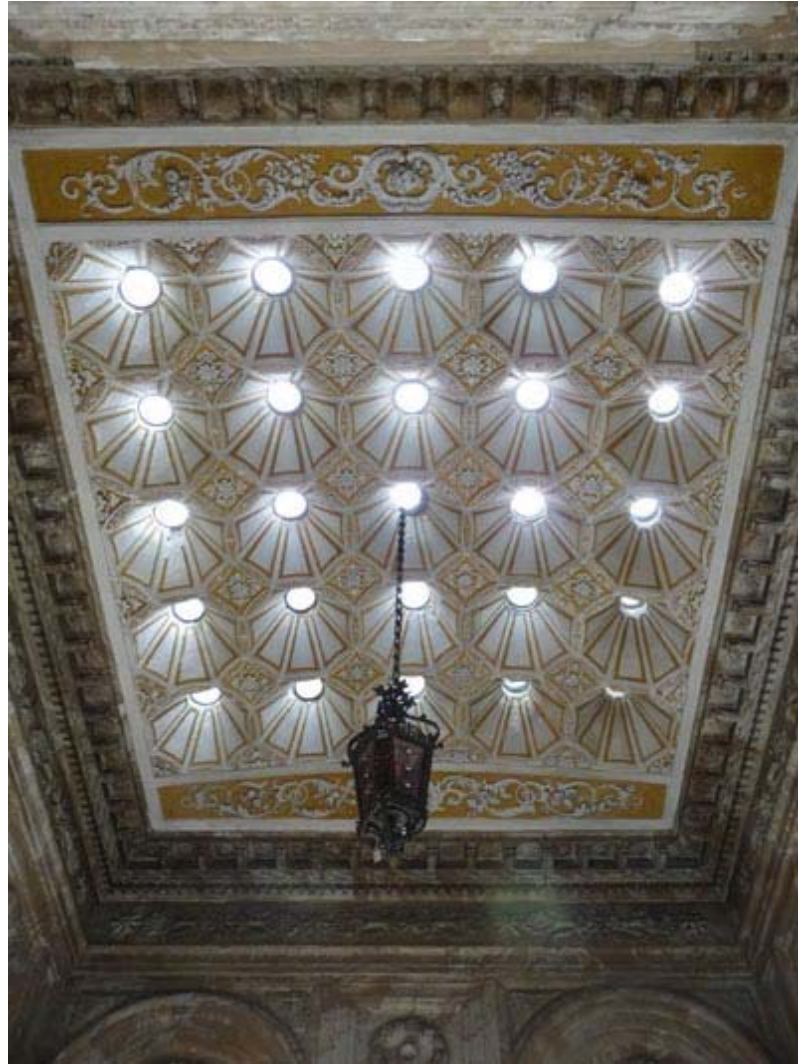
Resim 5.3.1.3-26- İstanbul –
Vezneciler Hamamı Işık Gözleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-27- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamam Koridor Işık
Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-28- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamam Hela Işık Gözleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-29- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamam Ilıklık Işık Gözleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-30- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamam Sıcaklık Işık
Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-31- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamam Sıcaklık Işık
Gözleri (T. Cem Yaman)

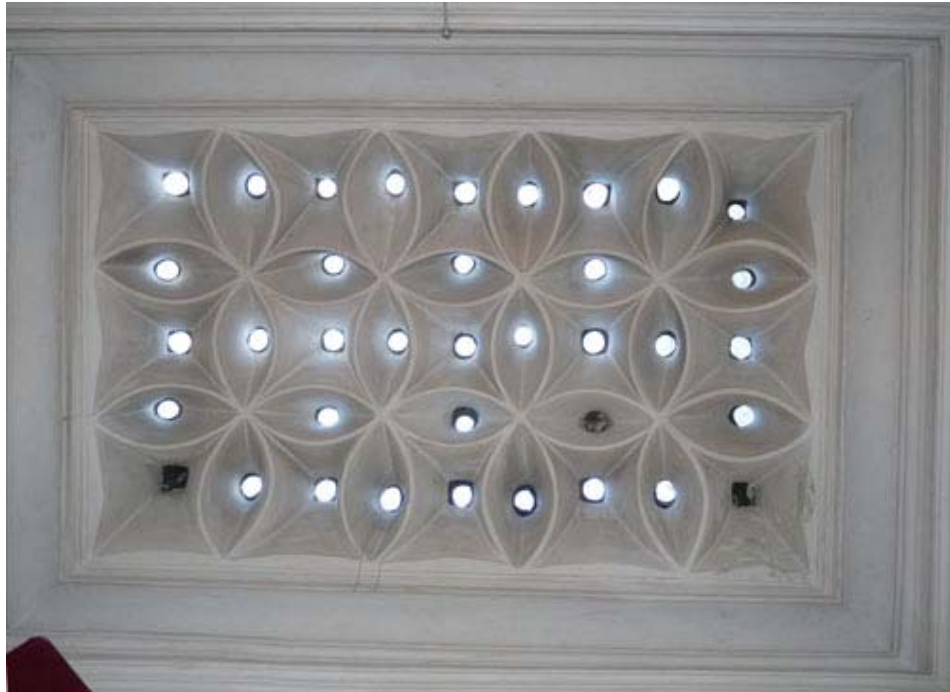
Resim 5.3.1.3-32- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Girişi Işık Gözleri
(T. Cem Yaman)

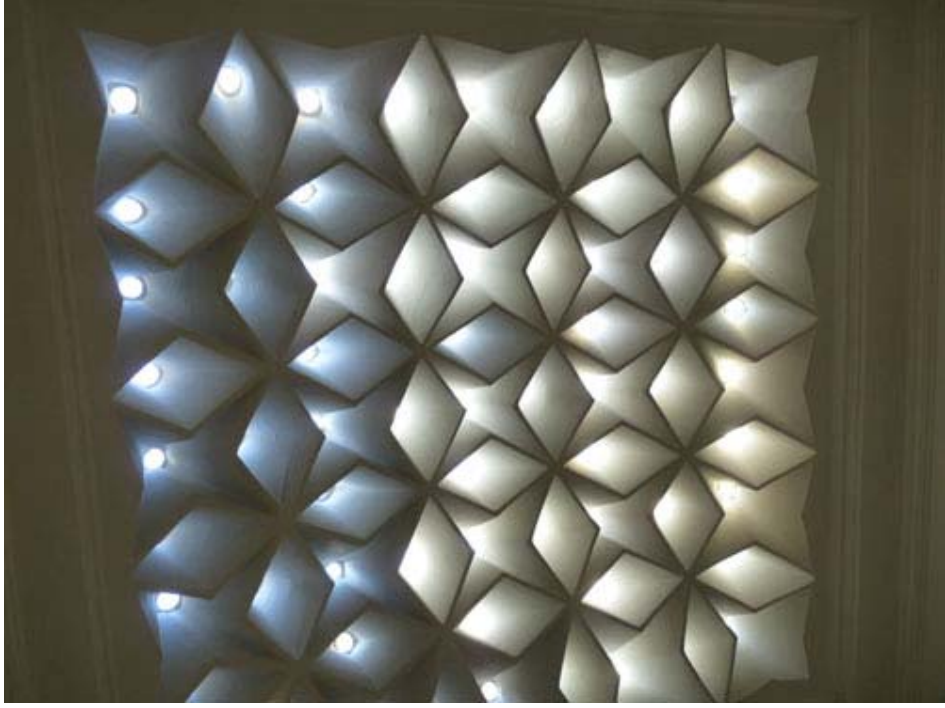
Resim 5.3.1.3-33- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Ilıklık Işık Gözleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-34- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Sıcaklık Işık Gözleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-35- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Kadınefendiler Çifte Hamam Ilıklık
Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-36- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Kadınefendiler Çifte Hamam Sıcaklık Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-37- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Kadınefendiler Çifte Hamam Hela Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-38- İstanbul – Beyazıt Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-39- İstanbul – Vezneciler Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

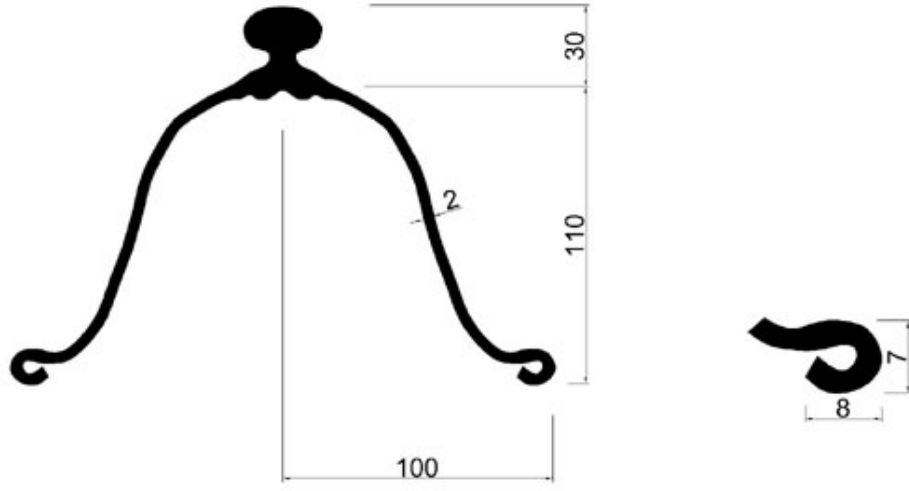

Resim 5.3.1.3-40- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

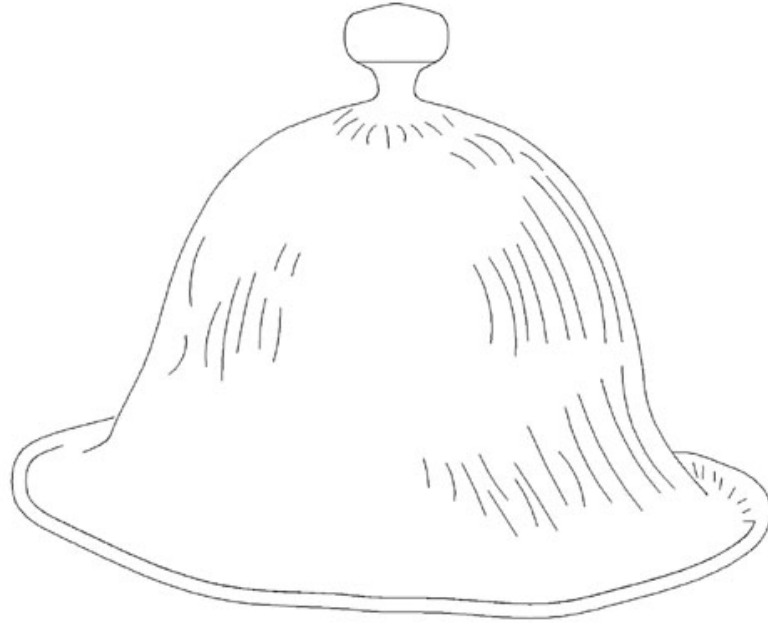

Resim 5.3.1.3-41- Fil Güzü (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.1.3-42- Fil Gözü Kesiti (Kemal Ahmet Aru)

Resim 5.3.1.3-43- Fil Gözü Perspektif (Kemal Ahmet Aru)

5.3.2. YAPAY AYDINLATMA ELEMANLARI

Doğal aydınlatma dışında genel hamamların XV. y.y. a kadar akşamları ve geceleri neyle aydınlatıldığına dair ipucu bulunmamaktadır. Saray ve özel hamamlarda ise, XV. ve XVI. y.y. larda hizmetlilerin taşıdığı, sehpalara yerleştirilmiş büyük şamdanlar, duvarlara çivilerle asılmış kandiller ve fenerlerle aydınlatıldığını gösteren minyatürler tasvir edildiği görülmektedir. Genel hamamlarda da bu şekilde yapay aydınlatma yapıldığı düşünülmektedir. Fenerleri ve kandilleri yakmak için, beziryağı, gazyağı, zeytinyağı, haşhaş yağı gibi yağlar kullanmışlardır.

XV. y.y. dan sonra inşa edilen özel ve genel hamamlardaki küçük nişlerin, kandil, şamdan vb. yapay aydınlatmaların konulması için ihtiyaca yönelik yapıldığı düşünülmektedir. Mimar Sinan'ın XVI. y.y. yaptığı Ayasofya Hamamının erkekler kısmındaki soğukluk ve sıcaklık mekanlarında karşımıza çıkan en dikkati çeken mimari detaylardan biri, duvarların üzerine sıvadan yapılmış, üzeri yağmaklı konsol rafları, şamdan, kandil, fener gibi suni aydınlatma malzemelerini koymak için yapılmıştır^[1].

Dolmabahçe Sarayı hamamlarında, duvar içlerine yapay aydınlatma için her iki taraftan kullanılmak üzere kapaklı nişler yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamının ılıklığındaki Kalust Posbıyıkyan imzalı Kütahya çinili masa, bir masa işlevinden çok üzerine yerleştirilen sekiz adet mumlukla yapay aydınlatma elemanı olarak kullanıldığını bize göstermektedir. Yine bu saray içindeki hamamlarda avize şeklinde tavandan inen şamdanlar dikkati çekmektedir.

XX. y.y. dan itibaren şebeke elektriklerin hamamlara bağlanmasından sonra, yapay aydınlatma malzemeleri olarak, hamamların büyüklüğüne yada kullanım şekline göre, taşlı avizeler, florasenler, ampuller kullanılmaya başlanmıştır.

---

[1] Önge, Y., 1979, Vakıflar Dergisi, Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, Sayı 12, 133-134

Resim 5.3.2-1- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Koridoru ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişi (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-2- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklık ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişi (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-3- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklık Avize Mumluk (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-4- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklık Avize Mumluk (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-5- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Ilıklık Avize Mumluk (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-6- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Sıcaklık Avize Mumluk (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Ilıklıktaki Şamdan (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-8- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Sıcaklık ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişi ve Şamdanı (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-9- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamındaki Aydınlatma İçin Kullanılan Sekiz Mumluklu Çinili Masa (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-10- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraf Kadınefendiler Hamamı Sıcaklık ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişleri ve Kandilleri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-11- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamı Sıcaklık ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişleri ve Kandilleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-12- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraf Kadınefendiler Hamamı Sıcaklık ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişleri ve Kandilleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-13- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamı Sıcaklık ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişleri ve Kandilleri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-14- İstanbul –
Dolmabahçe Sarayı Sol Taraf
Kadınfendiler Hamamındaki Yapay
Aydınlatma Feneri (T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-15- İstanbul –
Dolmabahçe Sarayı Yapay
Aydınlatma Feneri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-16- İstanbul –
Dolmabahçe Sarayı Yapay
Aydınlatma Feneri
(T. Cem Yaman)

Resim 5.3.2-17- İstanbul –
Dolmabahçe Sarayı Yapay
Aydınlatma Feneri
(T. Cem Yaman)

5.4. TÜRK HAMAMI İÇ MEKAN OBJELERİ

Hamamda yıkanma eylemi gerçekleştirilirken çeşitli objelere gerek duyulmuştur. Bu objelerden bazıları temizlik kültürünün vazgeçilmezi sabunlar, su dökme eylemi için kullanılan hamam tasları, kurulanma eylemi için kullanılan havlular şeklinde dir.

Hamamda kullanılan objeler hamama gelen müşterilerin yanlarında özel olarak getirip kullandıkları ve hamamcının müşterileri için kullandıkları objeler olmuştur. Bay ve bayan müşterilerin kullandıkları objeler doğal olarak farklılık göstermektedir. Bayanların kullandığı objeler bir hamam bohçası içerisinde mekana getirildirdi. Bu hamam bohçası içinde hamama peştamal, nalın-takunya, havlu, hamam tası, sabunluk, sabunlar, lif, kese, tarak, tokalar, tlbent, ayna, vantuz şişeleri, slk kavanozları gibi objeler getirilmiştir. Bayların beraberlerinde getirip hamamda kullandığı objeler ise doğal olarak bayanlarınkine göre sınırlıdır. Bu objelerden bazıları tıraş usturaları, tıraş firaları, sabunlar, ayna, kokular, kese, lif şeklinde sıralanabilir.

5.4.1. HAMAM TASI

Hamam tası, hamamlarda yıkanılırken çeşmeden veya kurnadan suyu alarak dökmeye yarayan yayvan kap şeklindeki objedir. Hamam tasları genellikle bakırdan, pirinçten ve gümüşten yapılmıştır. Bu hamam taslarında kakma tekniği kullanılarak kabartma stilize çiçek motifleri, yapı motifleri, ya da geometrik motifler işlenmiştir. Hamam tasları pahalı ve yumuşak olduğundan altından yapılmamıştır. Hamam taslarının ortak özelliği olan ortasında bulunan yarım küre yükselti, Anadolu ana tanrıçası Kybele'nin göbeği olup yüzyıllar boyunca sorgulanmadan günümüze dek gelebilen ender tasarımlardan olmuştur. Bu merkezi göbek günümüzde de basit plastik hamam taslarında görülmektedir. Hamam tasları çapları genellikle 11,5 cm ile 27 cm arasında değişken ölçülerde yapılmıştır^[1].

Resim 5.4.1-1- Gümüş Hamam Tası (Eski Tas Eski Hamam)

---

[1] **Eski Tas Eski Hamam**, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 133-136

Resim 5.4.1-2- Gümüş Hamam Tası (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.1-3- Gümüş Hamam Tası (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.1-4- Bakır Hamam Tası (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.1-5- Gümüş Hamam Tası (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.1-6- Pirinç Hamam Tası, Ortası Oynar Balıklı (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.1-7- Bakır Hamam Tası, Ortası Oynar Balıklı (Eski Tas Eski Hamam)

5.4.2. LEĞEN - İBRİK

Hamamlarda abdest almak ve el yüz yıkamak için kullanılmaktadır. Türk İslam örf ve adetin en güzel örneklerinden olan bu olgu bu gün neredeyse unutulmuştur. Hamam müşterileri evlerine dönmeden önce camekan kısmındaki son abdest alma işlemi leğen ibrik yardımıyla yapılmıştır. Kenarları yüksek leğenler genellikle işlemeli olup, bakır, pirinç ve gümüş gibi çeşitli malzemelerden imal edilmiştir. Leğen kapakları suyun içeri akması için delikli olup, tam orta yerinde sabun konulacak özel yeri bulunurdu. Dökülen suyun üste, yere sıçramaması için bu kapak özenle yapılmıştır. Günümüzde bakır leğenlerin yanında alüminyum ve plastikten yapılmış leğen ve ibriklerde vardır. Leğen-ibriklerin yükseklikleri genellikle 33 cm ve 50 cm arasında değişmektedir^[1].

Resim 5.4.2-1- Gümüş Leğen – İbrik
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.2-2- Pirinç Leğen – İbrik
(Eski Tas Eski Hamam)

---

[1] Eski Tas Eski Hamam, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 179-182

Resim 5.4.2-3- Gümüş Leğen – İbrik
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.2-4- Gümüş Leğen – İbrik
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.2-5- Bakır Leğen – İbrik (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.2-6- Bakır Leğen – İbrik (www.sahibinden.com)

5.4.3. LİF LEĞENLERİ

Hamamlarda lifleri koymaya yarayan bakır, gümüş veya pirinçten yapılmış kaplardır^[1].

Resim 5.4.3-1– Bakır Lif Leğeni (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.3-2– Bakır Lif Leğeni (Eski Tas Eski Hamam)

---

^[1] **Eski Tas Eski Hamam**, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 190

5.4.4. SABUNLUK (KILDENCE)

Kil eski çağlardan beri temizlik malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu nedenle sabunluk kildence olarak da anılmıştır. Sabunluk; içine sabun, kese, lif konulan dibinde suyun akması için süzgeci bulunan bakır, gümüş ya da pirinçten imal edilmiş üzeri kapaklı ve kilitli objelerdir. Kildencelerin yükseklikleri genellikle 4 cm ve 23 cm arasında değişmektedir. Sabunluklar kapaklı ve ayaklı olarak ikiye ayrılmıştır. Günümüzde plastik sabunluklarda kullanılmaktadır^[1].

Resim 5.4.4-1- Bakır Sabunluk
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.4-2- Bakır Sabunluk
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.4-3- Bakır Sabunluk
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.4-4- Bakır Sabunluk
(Eski Tas Eski Hamam)

---

[1] Eski Tas Eski Hamam, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 231-240

Resim 5.4.4-5- Bakır Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.4-6- Bakır Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.4-7- Pirinç Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.4-8- Pirinç Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.4-9- Pirinç Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.4-10- Bakır Ayaklı Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam)

5.4.5. BUHURDAN

Buhurdan kelimesi farsça olup Türkçesi tütsüdür. Buhurdana mangalın küçültülmüş şekli olarak da bakabiliriz. Mangaldaki kömür yerine alt teknesinde güzel bitki ve nesnelere oluşmuş buhur yakılmaktadır. Kubbe biçimindeki üst kapağındaki deliklerden çıkan duman sayesinde mekana güzel koku yayan objeler olmuşlardır.

Buhurdanlar genellikle gümüş, bakır, tombak (cıvalı altın kaplama) ve altın malzemedeki dövme tekniğiyle yapılmıştır. Buhurdanlar genelde 3 ayak üzerine otururlar ayakları narin ve kıvrımlı olup, bunun altında kendi yapım tekniğine uygun tablası mevcuttur. Buhurdanlar genelde kadın hamamlarında kullanılırdı^[1].

Resim 5.4.5-1- Gümüş Buhurdan
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.5-2- Gümüş Buhurdan
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.5-3- Pirinç Buhurdan
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.5-4- Pirinç Buhurdan
(Eski Tas Eski Hamam)

---

[1] Eski Tas Eski Hamam, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 193-203

Resim 5.4.5-5- Bakır Buhurdan
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.5-6- Bakır Buhurdan
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.5-7- Bakır Buhurdan
(www.sahibinden.com)

Resim 5.4.5-8- Bakır Buhurdan
(www.sahibinden.com)

Resim 5.4.5-9- Gümüş Buhurdan
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.5-10- Gümüş Buhurdan
(Eski Tas Eski Hamam)

5.4.6. GÜLABDAN

Gülsuyu serpmek için kullanılan ince ve zarif formlu cam, porselen, ya da metalden yapılmış kaptır. Hamamda yıkandıktan sonra veya özel davet sonrası davet veren kişi tarafından misafirlere gülabdanlarla gül suyu ikram edilirmiş^[1].

Resim 5.4.6-1- Gümüş Gülabdan (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.6-2- Gümüş Gülabdan
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.6-3- Cam Gülabdan
(Eski Tas Eski Hamam)

^[1] Eski Tas Eski Hamam, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 205

Resim 5.4.6-4- Bakır Gülabdan (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.6-5- Porselen Gülabdan (Eski Tas Eski Hamam)

5.4.7. KİRDENLİK

Kirli çamaşırların içinde yıkandığı, bakır hamam kazanlarıdır. Kirdelikler ters çevrilip üzerine oturularak tabure gibi kullanıldığı gibi, yer yer eğlencelerde darbuka olarak da kullanılmıştır^[1].

Resim 5.4.7-1- Bakır Kirdenlik (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.7-2- Bakır Kirdenlik
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.7-3- Bakır Kirdenlik
(Eski Tas Eski Hamam)

---

^[1] **Eski Tas Eski Hamam**, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 215

5.4.8. SABUN

Osmanlı döneminde Anadolu’da zeytinyağı yetişen Girit, Ayvalık, Edremit, İzmir, Ali Bey Adası ve Urla gibi merkezlerde sabun yapımı çok gelişmiştir. Bu sabunlar atölyelerde üretilmiş olup, atölye sahibi ailenin imalatçı damgaları sabuna mühür yardımıyla basılmıştır^[1].

Resim 5.4.8-1- Sabun ve Sabun Mühürleri (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.8-2- Sabun
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.8-3- Sabun
(Eski Tas Eski Hamam)

---

^[1] Eski Tas Eski Hamam, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 243

5.4.9. TARAKLAR VE KESELERİ

Kadınların hamam bohçasının olmazsa olmazı taraklar genellikle ahşap, kemik ve fildişi malzemelerden yapılmıştır^[1].

Resim 5.4.9-1- Gümüş Pullu Fildişi Taraklar (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.9-2- Gümüş Kaplamalı Kemik Tarak (Eski Tas Eski Hamam)

---

^[1] Eski Tas Eski Hamam, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 251-255

Resim 5.4.9-3- Fildişi Tarak
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.9-4- Fildişi Tarak
(T. Cem Yaman)

Resim 5.4.9-5- Ahşap Tarak ve Kesesi (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.9-6- Ahşap Tarak ve Kesesi (Eski Tas Eski Hamam)

5.4.10. AYNALAR

Hamamda kadınlar gibi erkeklerin de kullandığı aynalar ahşap, gümüş ve altın malzemelerden yapılmıştır^[1].

Resim 5.4.10-1- Ahşap ve Gümüş Ayna (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.10-2- Ahşap Ayna (Eski Tas Eski Hamam)

---

^[1] **Eski Tas Eski Hamam**, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 251-264

Resim 5.4.10-3- Sırt Kısmı Kelebek Desenli Ayna (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.10-4- Mercan ve Zümrüt Süslemeli Ayna (Eski Tas Eski Hamam)

5.4.11. USTURA VE BERBER TASLARI

Tıraşlık bölümünde gerek bayan gerekse baylar ustura yardımıyla temizlik adetlerini yerine getirirlerdi. Usturalar ahşap, fildişi ve metal uçlu olabilirler.^[1]

Resim 5.4.11-1- Ustura ve Kılıfı
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.11-2- Usturalar
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.11-3- Ustura ve Bakım Seti
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.11-4- Ahşap Uçlu Ustura ve
Piriñ Berber Tasları
(Eski Tas Eski Hamam)

^[1] Eski Tas Eski Hamam, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 251-270

5.4.12. NALIN VE TAKUNYALAR

Nalın Arapça “Nal” ayakkabı, “Naleyn” bir çift ayakkabı anlamına gelir. Nalınlar birden fazla ahşap parçanın bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Nalın ve takunyalarda hamam mekanının da yıkananların ayaklarının sıcak hamam zemininden korunmasını sağlamışlardır. Uzun ömürlü olması ve kısa zamanda nemden çürümemesi için abanoz gibi sert dokulu ağaçlardan yapılmıştır. Takunyanın tabanı ise nalının aksine tek parça ahşaptan yapılmıştır. Takunya önceleri erkek hamamlarında kullanılmış olup sonraları kadın hamamlarında da yaygınlaşmıştır. Nalınların, ahşap üzeri sedef kakmalı, ahşap ve sedef kakmalı, ahşap deri telkari ve metalli, ahşap metal ve tekstilli gibi farklı varyasyonları vardır. Nalınların yükseklikleri genellikle 3.5 cm ve 27.5 cm arasında değişmektedir^[1].

---

^[1] **Eski Tas Eski Hamam**, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 273-276

Resim 5.4.12-1- Ahşap Üzeri Sedef Kakma Nalın (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.12-2- Telkari Ahşap Takunya (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.12-3- Ahşap, Telkari ve Deri Nalın (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.12-4- Ahşap, Telkari, Deri ve Metal Nalın (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.12-5- Ahşap, Metal ve Tekstil Nalın (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.12-6- Ahşap, Metal, Sedef Kakma ve Tekstil Nalın (Eski Tas Eski Hamam)

5.4.13. TOPUK TAŞI - PONZA TAŞI

Topuk taşları (ponzataşı) gözenekli ve süngerimsi yapıya sahip olup kırmızı, siyah ya da beyaz renkli olarak doğada bulunmaktadır. Osmanlı döneminde bu taşlara gümüş, bakır ya da benzeri metallerle kaplanarak görsellik katılmıştır^[1].

Resim 5.4.13-1- Bakır Topuk Taşı (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.13-2- Gümüş Topuk Taşı (Eski Tas Eski Hamam)

---

[1] **Eski Tas Eski Hamam**, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 291-296

5.4.14. HAMAM TEKSTİLİ

Hamamda kadınların eşyalarını koydukları saten, Bursa işi ya da saten kumaştan süslemeli bohçaların içinde yine tekstil ürünleri olan, keseler, yıkanmak için vücutlarına sardıkları peştamallar, kurulanmak için bornoz takımları ve havlular bulundurulmaktadır^[1].

Resim 5.4.14-1- Saten Kumaş Bohça (Eski Tas Eski Hamam)

---

^[1] **Eski Tas Eski Hamam**, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 299

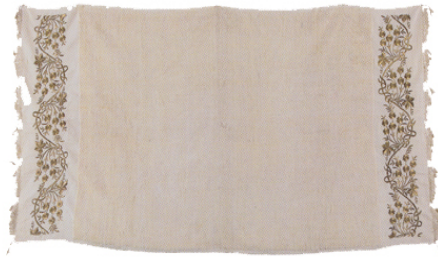
Resim 5.4.14-2- Bornoz Takımı
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.14-3- Havlu Takımı
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.14-4- Havlular (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.14-5- Havlular (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.14-6- El Havluları (Peşkirler) (Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.14-7- Peştamal
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.14-8- Kese
(Eski Tas Eski Hamam)

Resim 5.4.14-9- Kese
(Eski Tas Eski Hamam)

6. İSTANBUL – ÇEMBERLİTAŞ HAMAMI

Çemberlitaş semtinde bulunan hamam, III. Murat'ın annesi olan Nurbanu Sultan tarafından Üsküdar'da, Toptaşı'ndaki Atık Valide Sultan Külliyesine gelir getirmesi amacıyla Mimar Sinan'a yaptırılmış. Erkekler bölümünün girişindeki kitabeğe göre 1584 tarihinde yaptırılmıştır. Mimar Sinan'ın yenileme döneminde yaptığı yapılardan biridir^[1].

Çifte hamam özelliğindeki hamam, camekan, ılıklik ve sıcaklıktan oluşturulmuştur. Hamama, zamanla yol kotunun yükselmesinden dolayı on basamaklı merdivenden inilerek girilmektedir. Giriş kapısının üzerinde Rumi motiflerle süslenmiş altı mısıralı üç sıralı bir kitabe yazılmıştır. Bu kitabenin üst iki mısrası özenli bir şekilde sildirilmiş ve bunu kimin ne amaçla yaptırdığı bilinmemektedir. Günümüzde kadınlar bölümüne de bu kapıdan girilmektedir.

Kadınlar kısmı camekanı 1868 yılında yolun genişletilmesi amacıyla bir miktar kesilmiş, girişi bu sebeple erkekler kısmındaki camekandan yeni açılan bir kapı ile sağlanmıştır. Kesilen kısmın duvarına altta dikdörtgen üste yıldız şeklinde pencereler yapılmıştır. Kadınlar camekanı önce bir börekçiye, daha sonrada kağıt deposu olarak kiraya verilmiştir. 1988 yılından itibaren kadınlar kısmının camekanı olarak yeniden kullanılmaya başlanılmıştır.

Camekan kısımları köşelere tromplar yapılmıştır ve kare düzen sekizgen hale getirilmiştir, büyük bir kubbe bu trompların üzerine yerleştirilmiştir^[2]. Bu kubbelerin ortasında zarif sütunların taşıdığı sivri kemerciklerden oluşan eteği taçlı kagir aydınlık fenerleri yapılmıştır. Kadınlar kısmındaki aydınlık feneri günümüze kadar orijinalliğini koruyabilmiştir, erkekler kısmının aydınlık feneri günümüze kadar

---

[1] Haskan, M.N., 1995, İstanbul Hamamları, 97-102

[2] Aru, K.A., 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 114-115

ulaşamamış ve sonradan restorasyon sırasında yeniden yapılmıştır. Yine bu aydınlık fenerlerinin altında mermer şadırvanlar yapılmıştır, fakat erkekler kısmındaki şadırvan günümüzde mevcut değildir. Duvarları çevreleyen üç katlı soyunma odaları sonradan eklenmiştir^[1].

Ilıklık bölümünde hem erkekler, hem de kadınlar tarafında üst örtünün iki kubbe ile örtüldüğü görülmektedir. Erkekler bölümünde sağda tıraşlık solda helalar bulunmaktadır. Helalar bina kitlesinin dışında yer almaktadır. Kadınlar kısmındaki özel bakım yeri, erkekler kısmındaki tıraşlıktan bir kapı boşluğu açılarak erkekler tıraşlığına eklenmiştir^[2]. Daha sonraki dönemlerde açılan kapı boşluğu tekrar örülerek, tıraşlık ile ılıklik mekanlarını bölen duvarlarda tamamen kaldırılarak ılıklik bölümü üç kubbeli plan haline getirilmiştir. Erkekler camekanından ılıkliğa geçiş kapısına külah yerleştirilmiştir. Kadınlar kısmında ise külahlı kapı, ılıklikten sıcaklığa geçişte görülmektedir. Kadınlar kısmındaki hela günümüzde duş odası olarak düzenlenmiştir. Hela ise camekan kısmında, duş odası duvarına bitişik halde yeni bir mekan oluşturularak kullanılmaktadır. Ilıklık bölümünde duş odasının yanındaki odacıkta masaj odası olarak kullanılmaktadır.

Hamamın sıcaklığına ılıklik bölümünün orta kubbesinin altındaki kapıdan geçilmektedir. Sıcaklık bölümüne girildiğinde, diğer hamamlardan farklı bir üslupla yapıldığı anlaşılmaktadır. Genel hamam mimarisinden farklı olarak dışarıdan kare bir plan üzerine oturtulan hamam, sıcaklık bölümünün 12 adet sütunla poligon şekli oluşturduğu görülmektedir. Bu sebeple Mimar Sinan'ın yaptığı eserlerde kendini tekrarlamadığı ve yeniliklere her zaman açık olduğunu ispatlamaktadır^[3] Bu mekanın sütun başlıkları baklavali motiflerle süslenmiştir ve bunların üzerine sivri kemerlerle büyük bir kubbe oturtulmuştur. Kareden 12 köşeli bir mekana dönüşümü olan bu sıcaklık bölümlerinde meydana gelen köşelere üstü küçük kubbelerle örtülmüş ve şebekelerle sınırlandırılmış dört tane halvet oluşturulmuştur. Şebekelerin üzeri lale motifleri ile süslenmiştir ve kapılı cephesinde erkekler sıcaklığında kitabeler

---

[1] URL-3 www.cemberlitashamami.com.tr/html/tr, 19 Ocak 2010

[2] Aru, K.A., 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması, 114-115

[3] URL-3 www.cemberlitashamami.com.tr/html/tr, 19 Ocak 2010

yazılmıştır. Bu kitabelerin Köprülü Mehmet Paşa tarafından rivayet edilir fakat bu konuda hiçbir yazılı bir bilgi bulunamamıştır. Bu halvet bölümlerinin arasında ikişerden sekiz adet sofa oluşturulmuştur. Büyük kubbenin tam altında diğer hamamlarda görülen ebatlardan oldukça büyük oniki köşeli göbektaş konulmuştur. Hamama toplamda 26 kurna yapılmıştır.

Çemberlitaş Hamamı aynı zamanda, Valide Sultan Hamamı, Valide-i Atik Hamamı ve Gül Hamamı isimleriyle de anılmaktadır. Hamama Gül Hamamı denilmesinin, sıcaklık bölümünün şeklinden değil, aslında erkekler sıcaklığındaki halvet şebekesinin üzerindeki yazılı beyitten ismini aldığı söylenmektedir^[1].

Günümüzde, Hamam şahıs mülkiyetindedir. Hamamın kurna sayısı 38 e çıkartılmıştır. Kadınlar bölümünün sıcaklık girişinin, tam karşısındaki, sağdaki sofanın kurnası kaldırılarak kapı boşluğu açılmış ve bu bölüme iki havuzlu jakuzi yerleştirilmiştir.

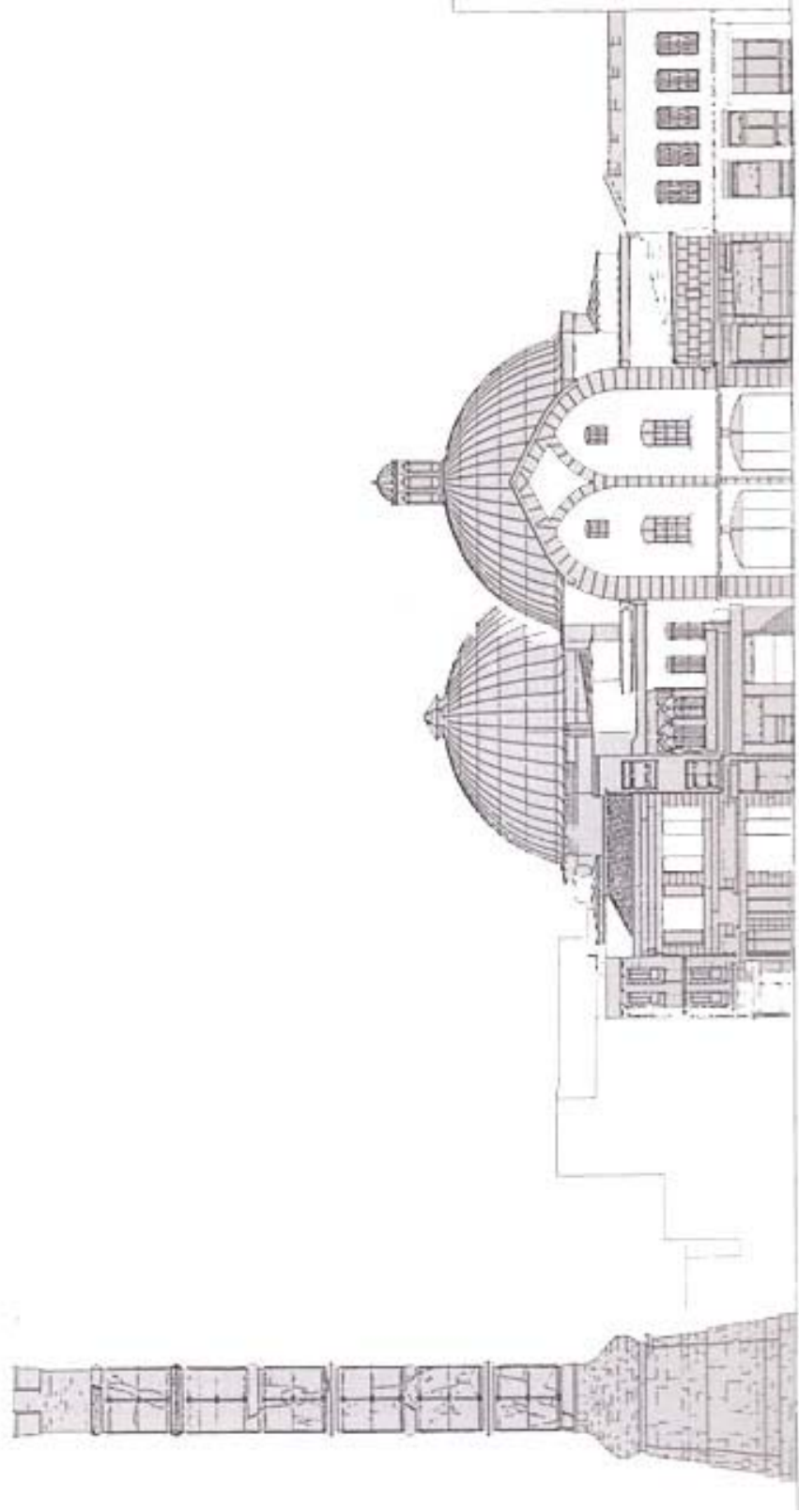
Hamam ilk yapıldığında külhanında, gemilerle Karadeniz'den odunlar taşıtılmış ve yakılmıştır. Ayrıca hamam suyunun Belgrat ormanlarından temin edildiği ve bu suyun zeminden 33 m derinlikteki kanallar yardımıyla getirildiği söylenmektedir^[2]. Daha sonraki dönemlerde hamamda kömür yakılmaya başlanmıştır. Ayrıca II. Abdülhamid döneminde, hükümet tarafından yasaklanan kitap, dergi, gazete vb. belgeler zabıtarca toplanıp Çemberlitaş hamamının külhanında yakıtılmıştır^[3].

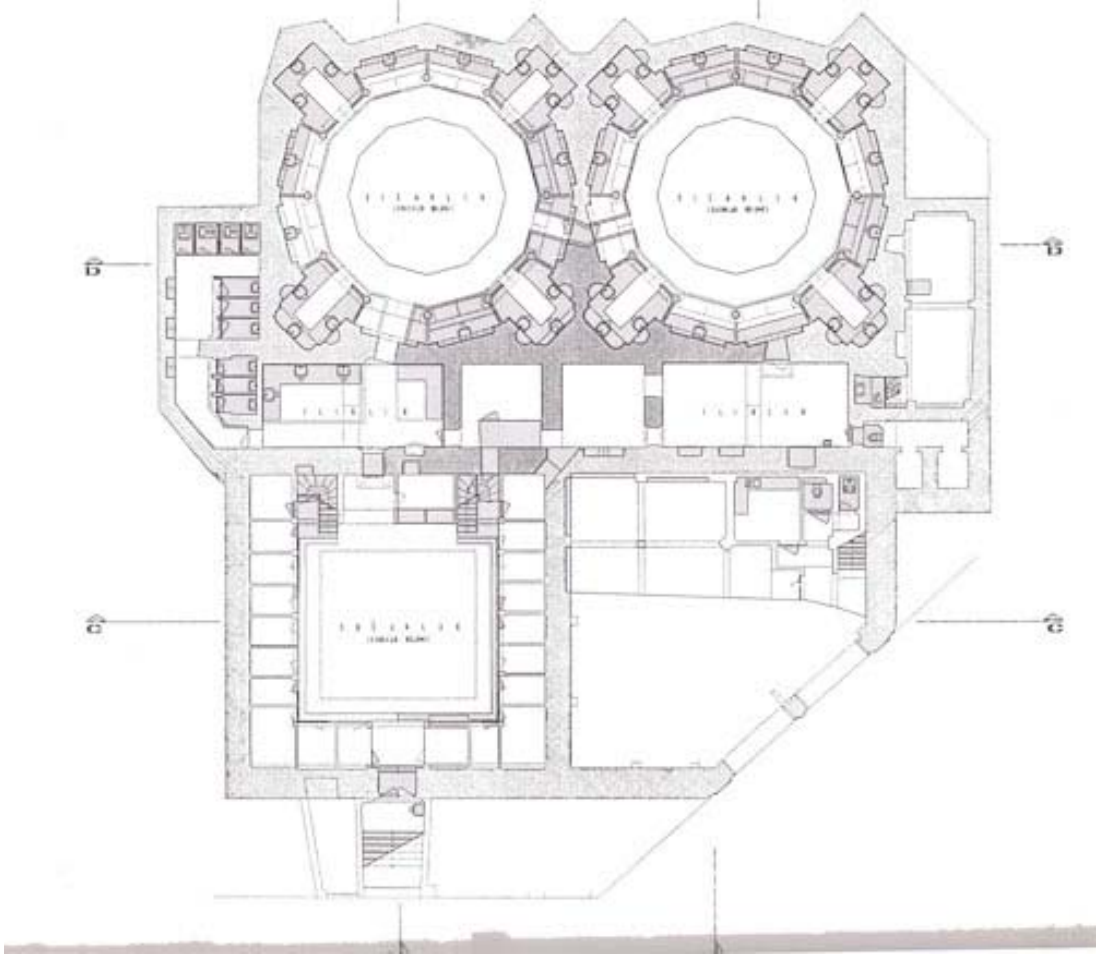
^[1] **Haskan, M.N.**, 1995, İstanbul Hamamları, 97-102

^[2] **Bayrak, M.**, 2010, Kişisel Görüşme, Çemberlitaş Hamamının İşletmecisi.

^[3] **Koçu, R., E.**, 1965, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt 7, 3819-3820

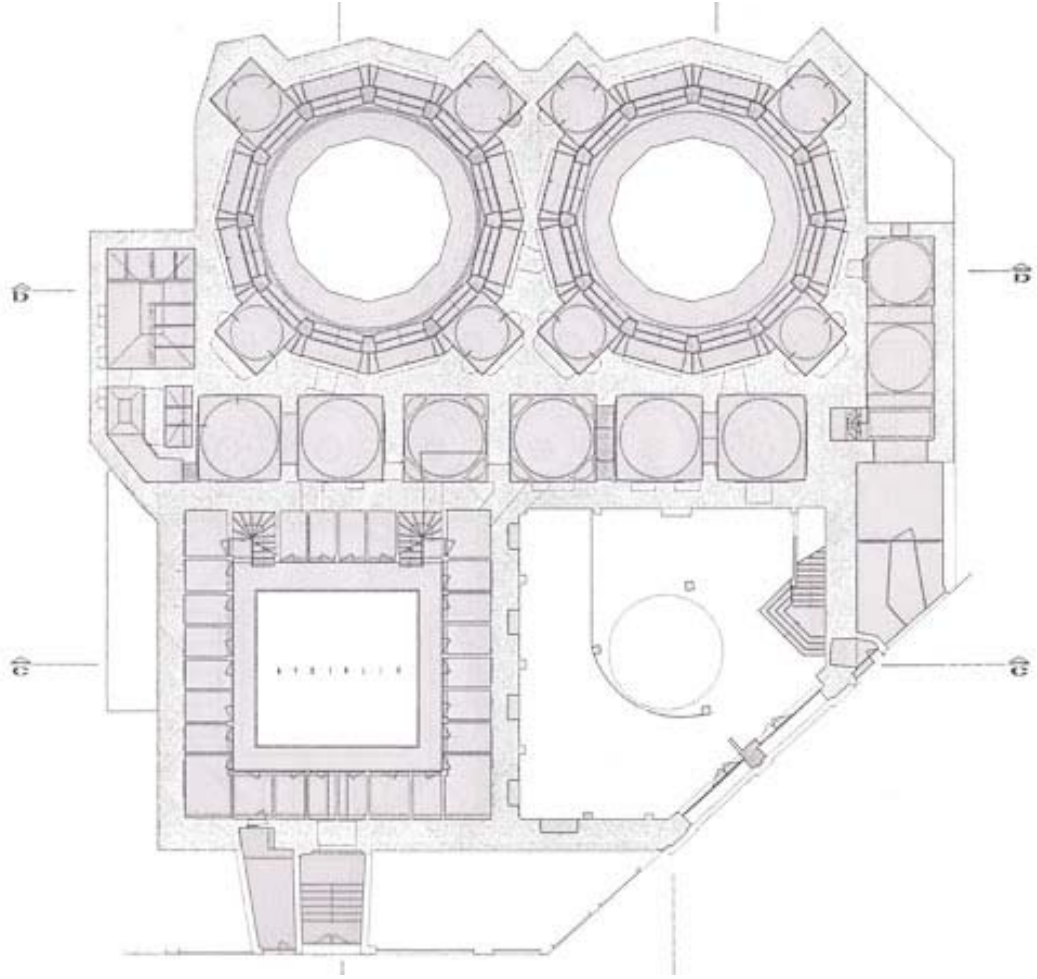
Resim 6-1- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)

Resim 6-2- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Zemin Kat Rölöve Planı

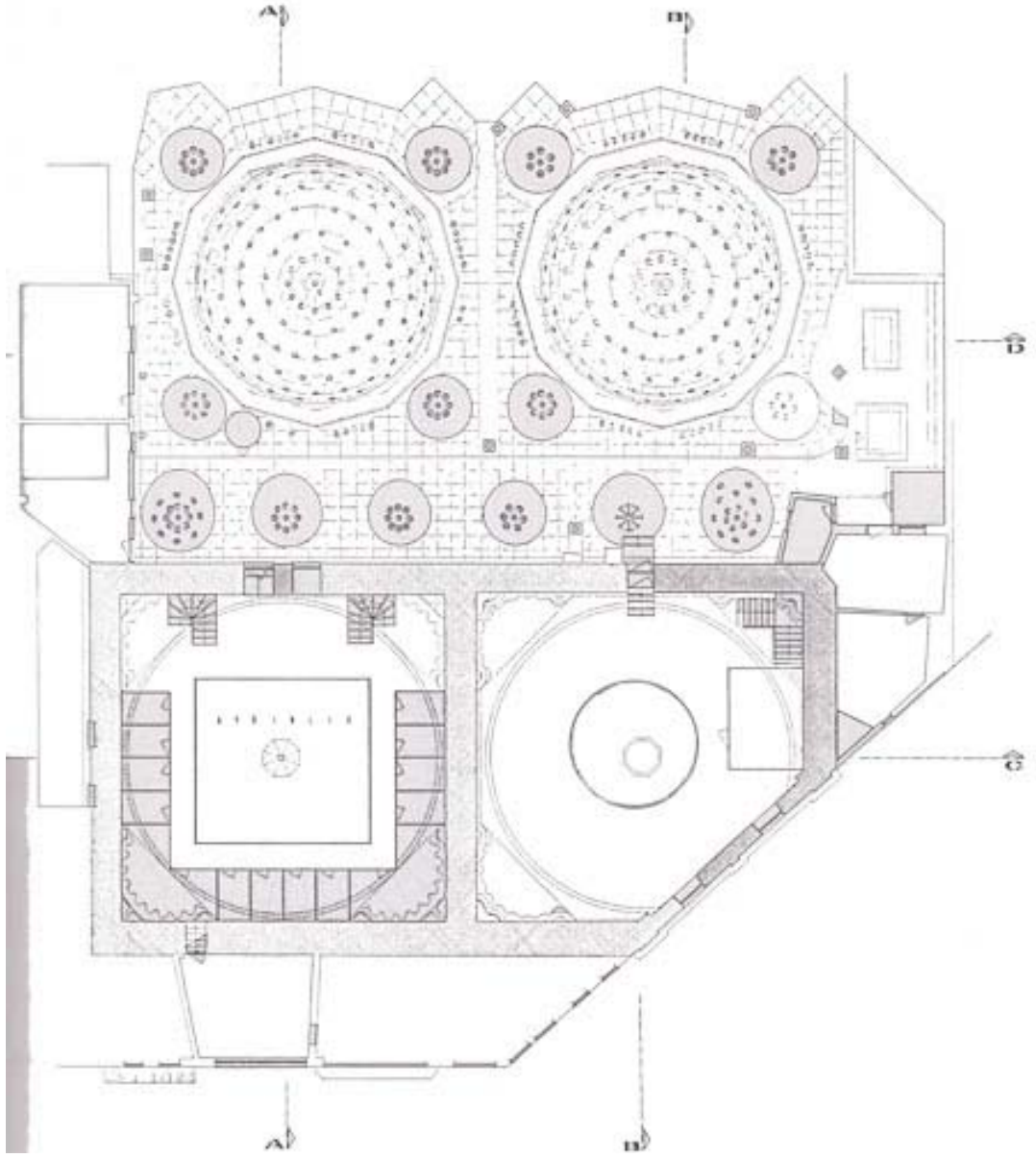
(Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)

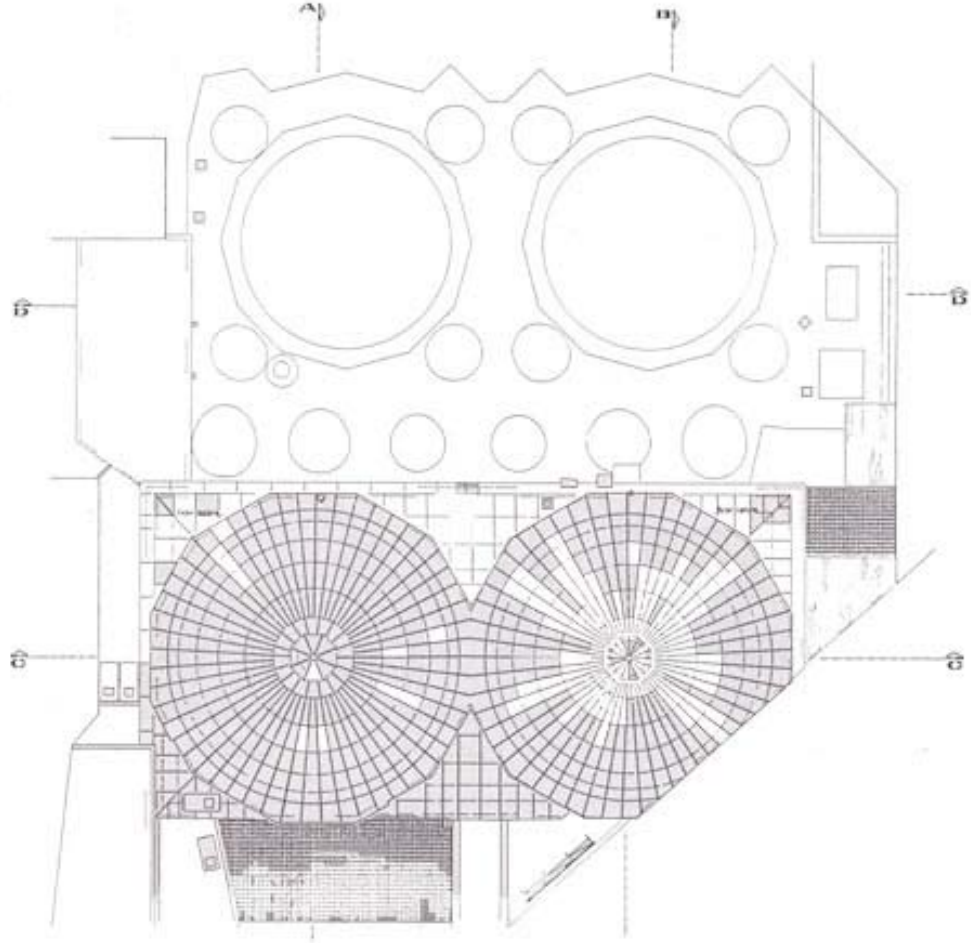
Resim 6-3- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı 1. Kat Rölöve Planı

(Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)

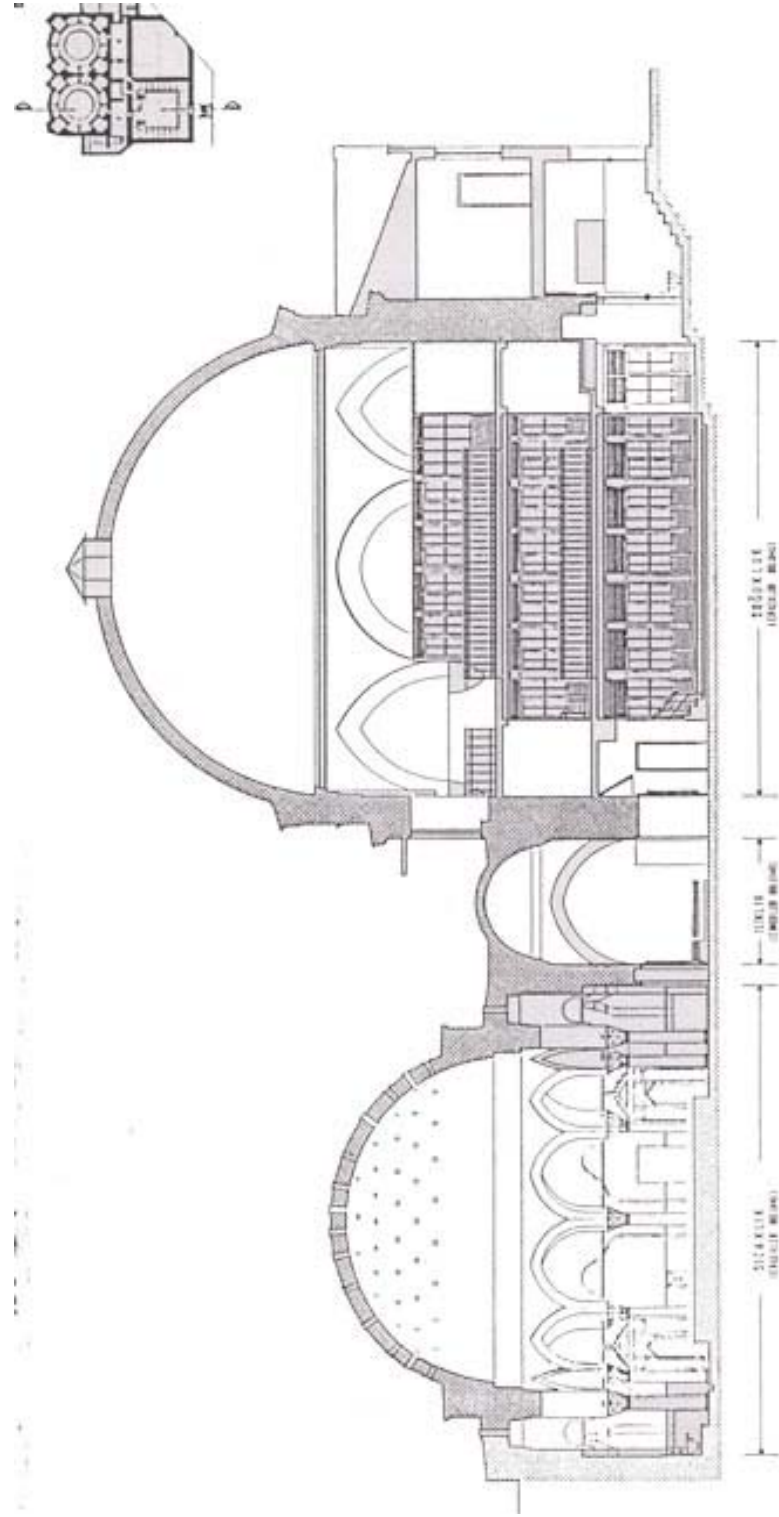
Resim 6-4- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı 2. Ara Kat Rölöve Planı

(Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)

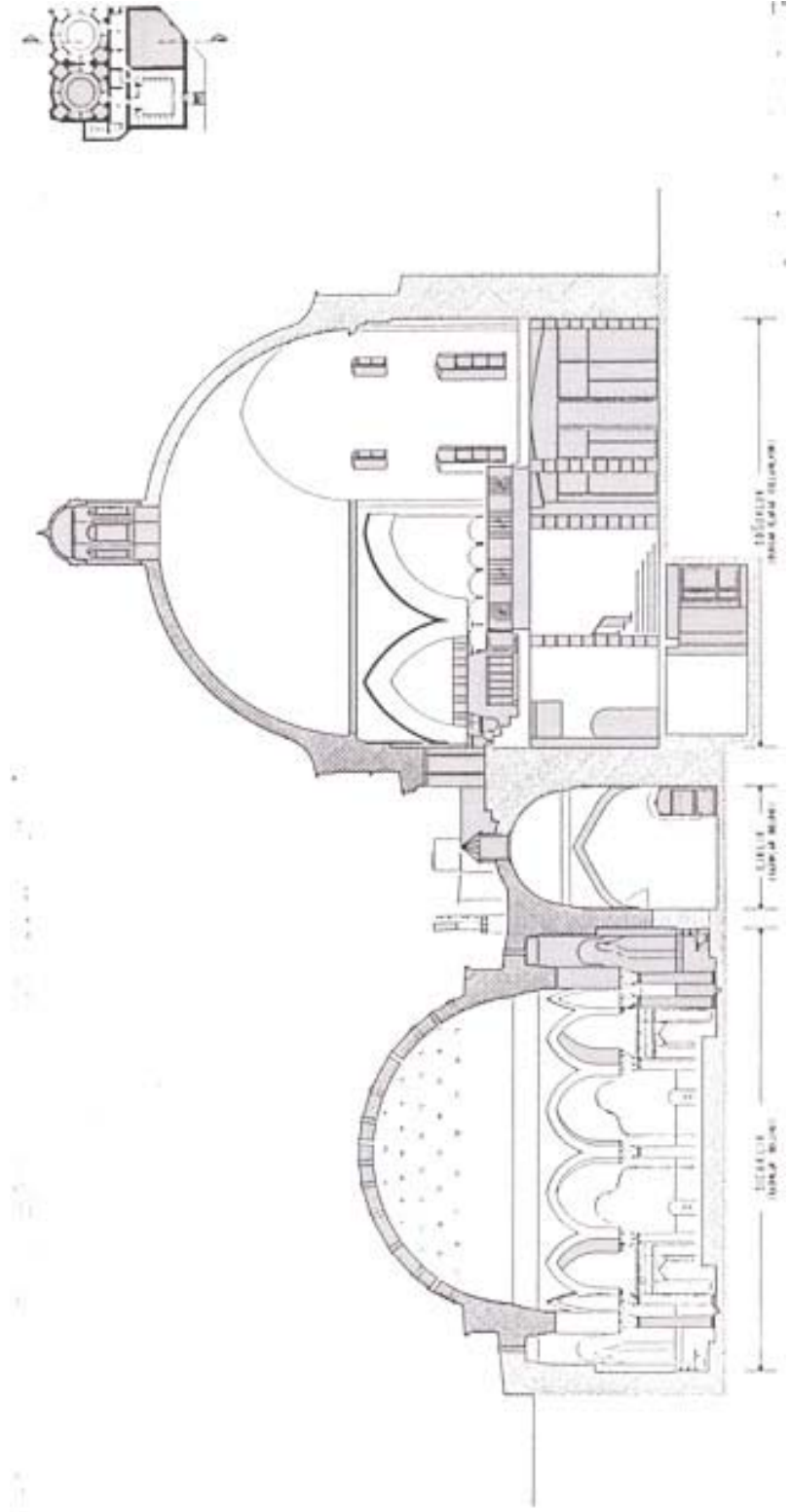
Resim 6-5- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kubbe Rölöve Planı

(Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)

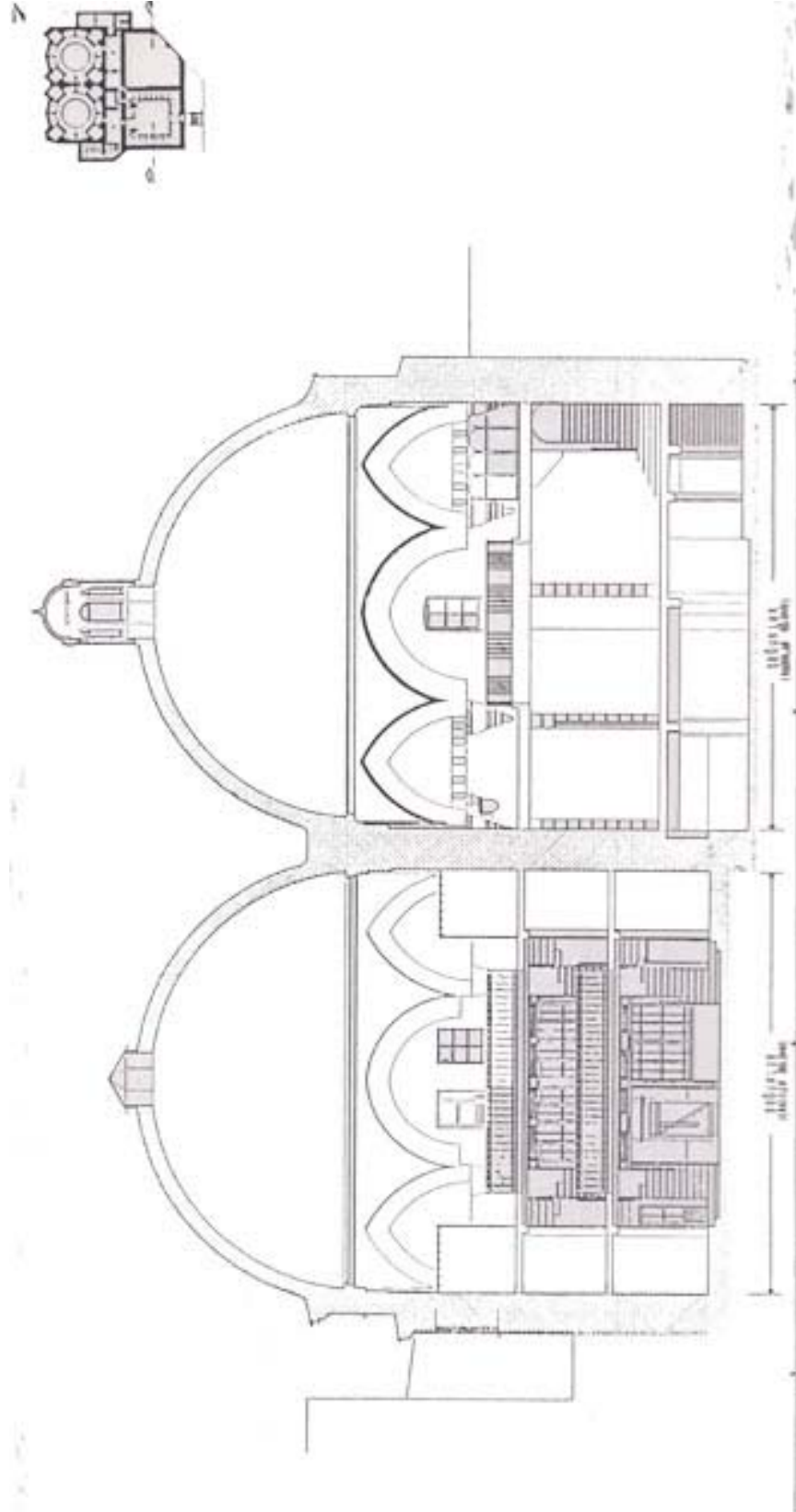
Resim 6-6- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı A-A Kesit Rölövesi

(Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)

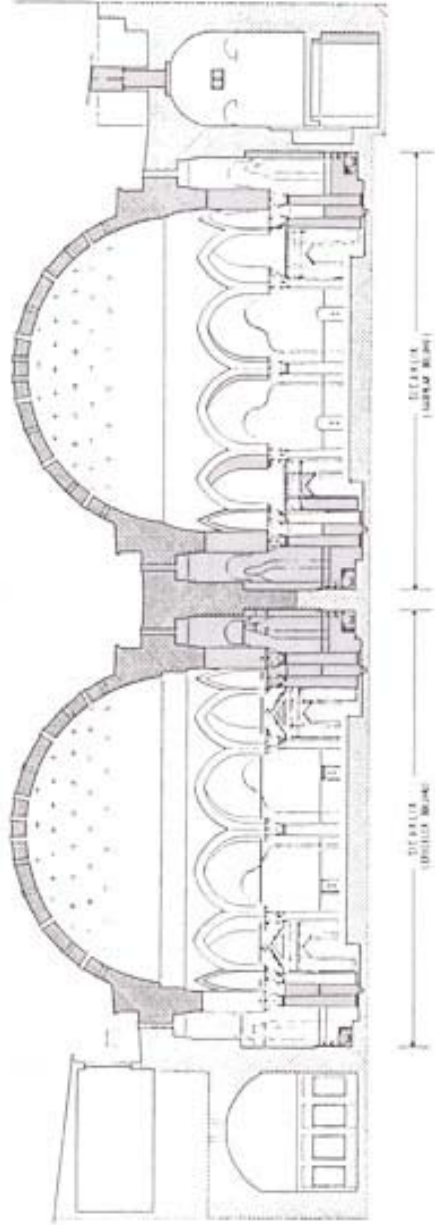
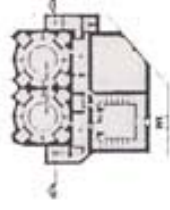
Resim 6-7- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı B-B Kesit Rölövesi

(Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)

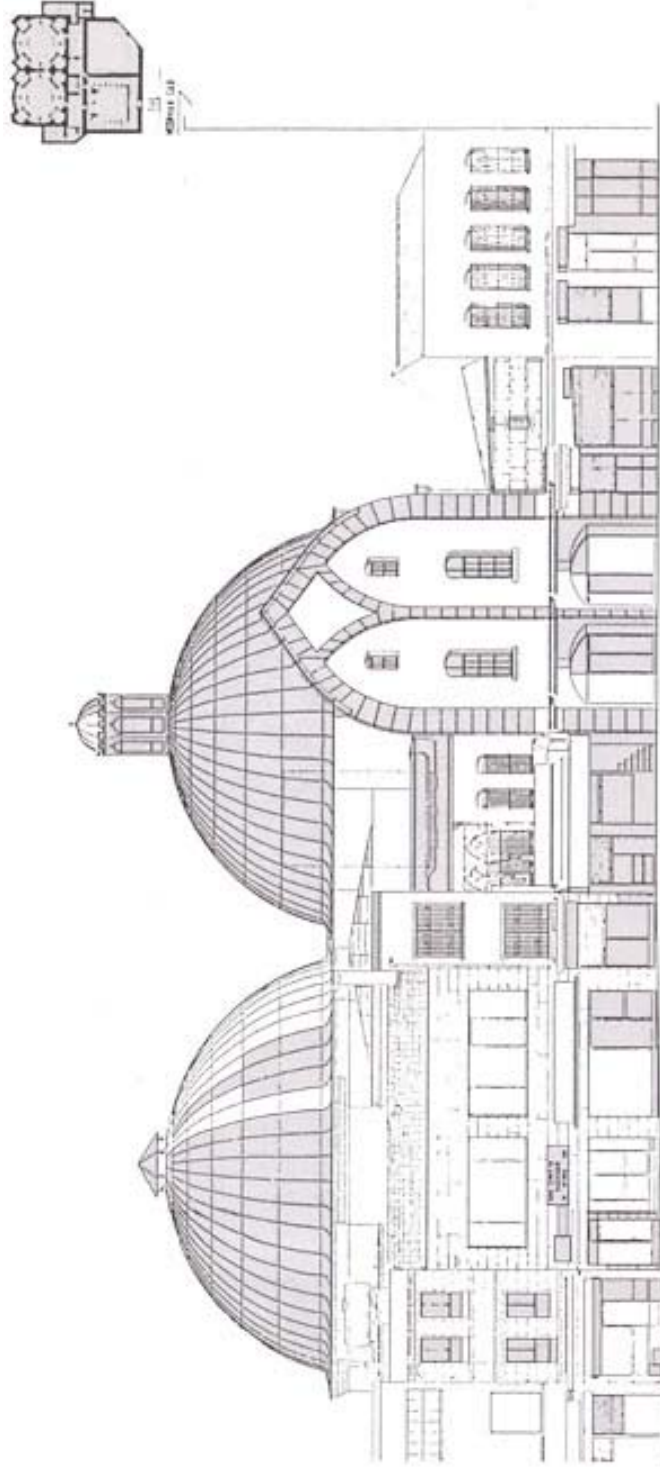
Resim 6-8- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı C-C Kesit Rölövesi

(Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)

Resim 6-9- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı D-D Kesit Rölövesi

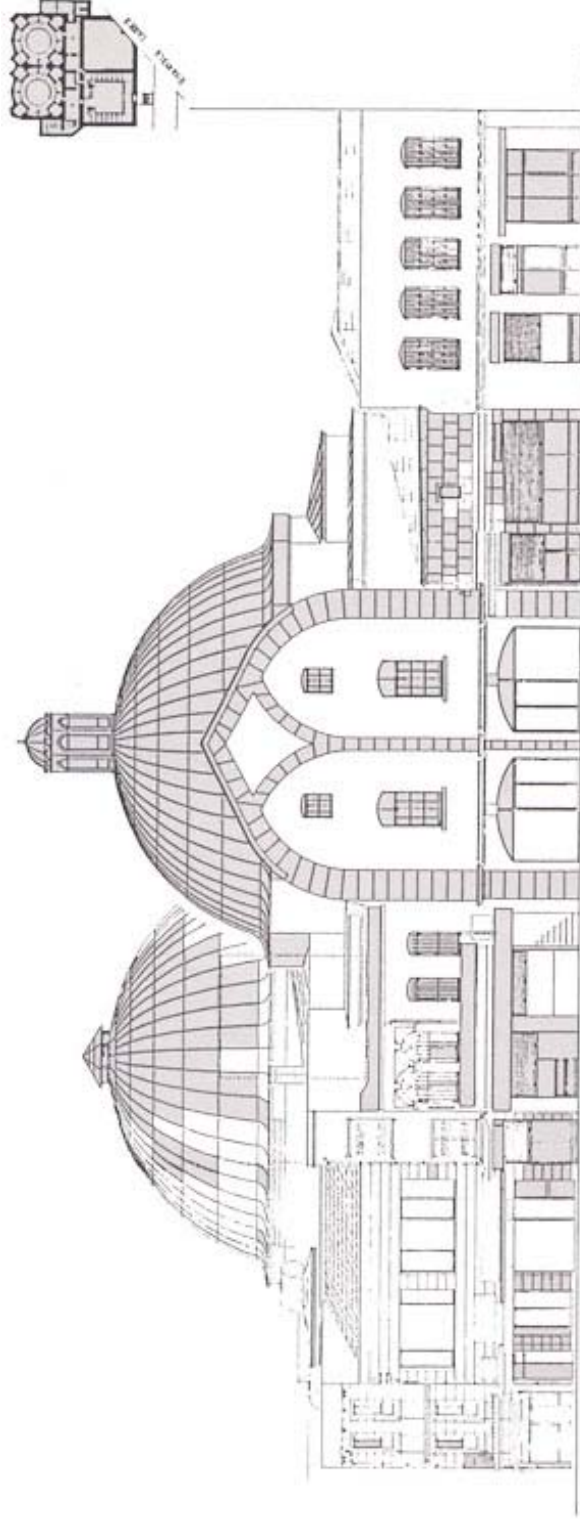
(Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)

Resim 6-10- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Vezirhan Caddesi Görünüş
Rölövesi

(Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)

Resim 6-11- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Divanyolu Caddesi Görünüş
Rölövesi

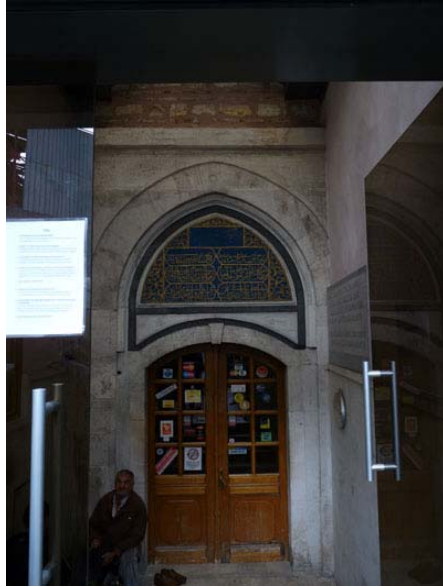
(Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)

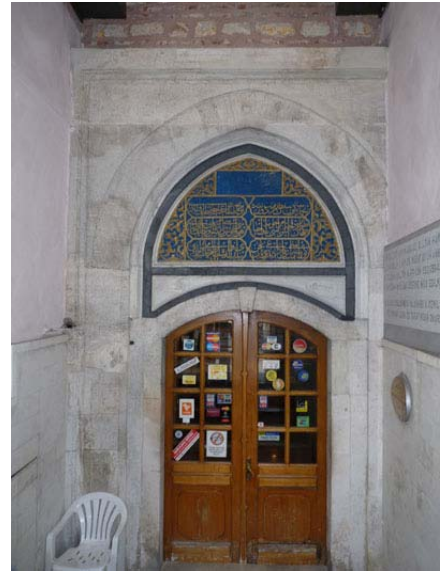
Resim 6-12- İstanbul – Çemberlitaş
Hamamı Divanyolu Caddesi
(T. Cem Yaman)

Resim 6-13- İstanbul – Çemberlitaş
Hamamı Vezirhan Caddesi
(T. Cem Yaman)

Resim 6-14- İstanbul – Çemberlitaş
Hamamı Vezirhan Caddesi Üzerindeki
Giriş Kapısı (T. Cem Yaman)

Resim 6-15- İstanbul – Çemberlitaş
Hamamı Vezirhan Caddesi Üzerindeki
Giriş Kapısı (T. Cem Yaman)

Resim 6-16- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Camekanı (T. Cem Yaman)

Resim 6-17- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Camekanı (T. Cem Yaman)

Resim 6-18- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Cemekeanı İlık Kapısı
(T. Cem Yaman)

Resim 6-19- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Cemekeanı Kubbesi
(T. Cem Yaman)

Resim 6-20- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Cemekeğinde Hediyeelik Eşya Satış Reyonu (T. Cem Yaman)

Resim 6-21- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Cemekeğinden Kadınlar Cemekeğine Geçiş Kapısı (T. Cem Yaman)

Resim 6-22- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Cemekeanı (T. Cem Yaman)

Resim 6-23- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Cemekeanı (T. Cem Yaman)

Resim 6-24- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Camekanı (T. Cem Yaman)

Resim 6-25- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Camekanı (T. Cem Yaman)

Resim 6-26- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Cemekanı Kubbesi
(T. Cem Yaman)

Resim 6-27- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Cemekanından Ilıklığa Geçiş
Kapısı (T. Cem Yaman)

Resim 6-28- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığı (T. Cem Yaman)

Resim 6-29- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığı (T. Cem Yaman)

Resim 6-30- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığı (T. Cem Yaman)

Resim 6-31- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığından Sıcaklığa Geçiş Kapısı (T. Cem Yaman)

Resim 6-32- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklık Kubbesi
(T. Cem Yaman)

Resim 6-33- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığındaki Duş Odası
(T. Cem Yaman)

Resim 6-34- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığındaki Masaj Odası
(T. Cem Yaman)

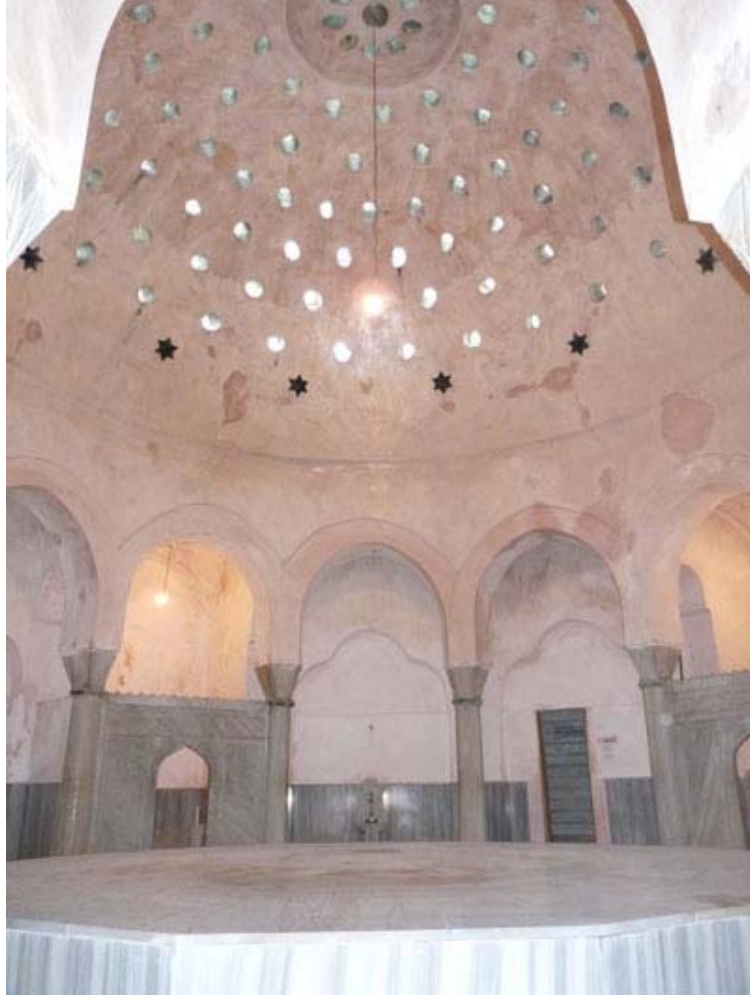
Resim 6-35- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığındaki Masaj Odası
(T. Cem Yaman)

Resim 6-36- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığındaki Masaj Odası Kubbesi (T. Cem Yaman)

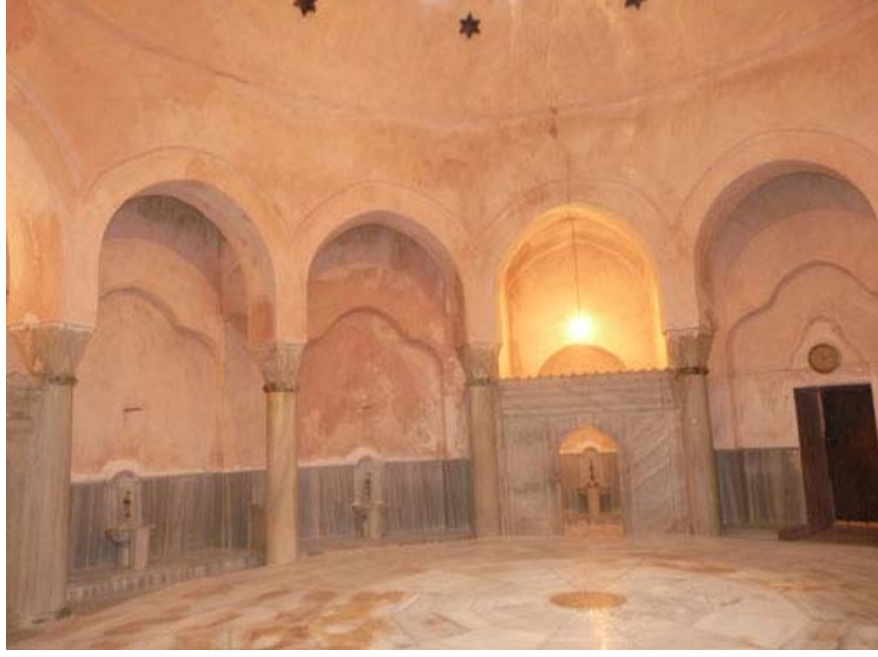
Resim 6-37- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığındaki Masaj Odası Kubbesi (T. Cem Yaman)

Resim 6-38- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı (T. Cem Yaman)

Resim 6-39- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı (T. Cem Yaman)

Resim 6-40- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı (T. Cem Yaman)

Resim 6-41- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı (T. Cem Yaman)

Resim 6-42- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklıktaki Halveti
(T. Cem Yaman)

Resim 6-43- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklıktaki Halveti
(T. Cem Yaman)

Resim 6-44- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklıktaki Halvetin İçi
(T. Cem Yaman)

Resim 6-45- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklıktaki Halvet İçi
Kurnası (T. Cem Yaman)

Resim 6-46- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığıtaki Kurnası
(T. Cem Yaman)

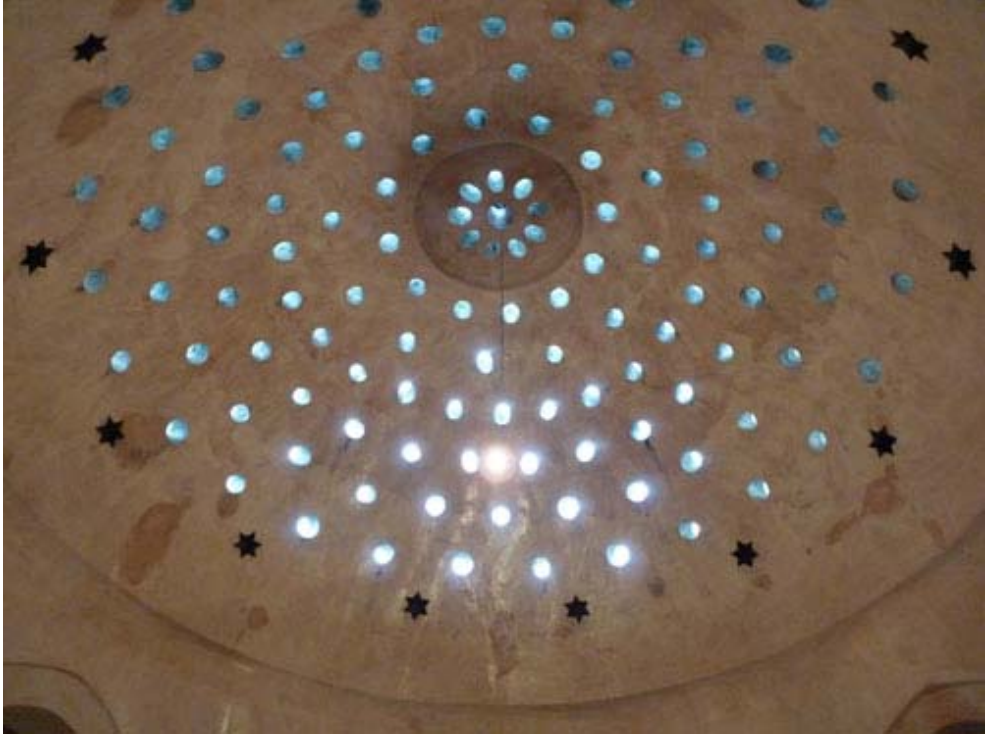
Resim 6-47- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığıtaki Baklavali Sütun
Başlığı (T. Cem Yaman)

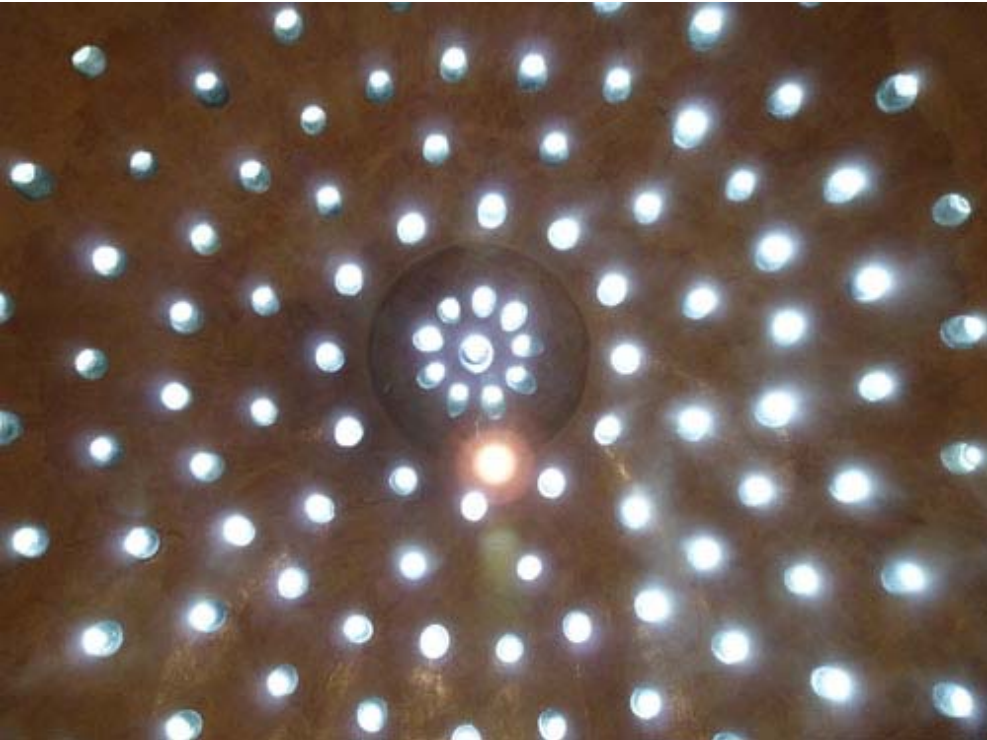
Resim 6-48- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki Sofanın Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 6-49- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki Halvetin Kubbesi ve Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 6-50- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklık Kubbesi ve Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 6-51- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklık Kubbesi ve Işık Gözleri (T. Cem Yaman)

Resim 6-52- İstanbul – Çemberlitaş
Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki
Jakuzi Odası (T. Cem Yaman)

Resim 6-53- İstanbul – Çemberlitaş
Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki
Jakuzi Odası (T. Cem Yaman)

Resim 6-54- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki Jakuzi Odası
İçi (T. Cem Yaman)

Resim 6-55- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki Jakuzi Odası
İçi (T. Cem Yaman)

Resim 6-56- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki Jakuzi
Odasının Tavanı (T. Cem Yaman)

Resim 6-57- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı Cehennemlik Girişi
(T. Cem Yaman)

Resim 6-58- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı Cehennemlik Kanalı
(T. Cem Yaman)

Resim 6-59- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı Cehennemlik Kanalı
(T. Cem Yaman)

7. SONUÇ

Anadolu öncesi tüm uygarlıklarda olduğu gibi Türklerde de hamamın toplum hayatındaki yeri çok önemli olup, halkın temizlik ihtiyacına hizmet etmekle beraber halkın sosyalleşmesinde de önemli bir yere sahip olmuştur.

Osmanlı gelir sağlamak amacıyla, halk hamamlarını genellikle dini, kültürel ve sosyal içerikli külliye adı verilen yapılar dahilinde inşa ederek, bu yapıların vakıf olarak bakım ve onarımlarının yapılması sağlanmıştır. Cumhuriyet döneminde bu vakıf hamamları şahıslara satılmış olup bunun sonucunda hamamları satın alan kişilerin mali gücü dahilinde, genellikle bakımsız, metruk kalmış olup, çalışan hamamlar ise yetersiz ve sağlıklı olmayan koşullarda kullanılmaya devam etmektedir. Bu özel hamamlardan bir çoğunda günümüzün çağdaş ihtiyaçlarına cevap verebilme doğrultusunda bilinçsizce mekansal değişimlere gidilmiştir.

Hamamlardaki mekansal değişimler, taşıyıcı sistemlerin elverdiği ölçülerde yapılmıştır. Hamam iç mekansal açıdan yıkanma eylemi için planlandığından, plan tipolojisi ve mimari donatılarının sade ve değişmez bir bütünlük içinde olduğu görülmektedir. Günümüzde yapılan restorasyon uygulamasına aykırı tadilatlar ve işlevi dışında kullanılan hamamlardaki değişiklikler pek başarılı olamayıp, mekanın orijinal haliyle zıtlasmaktadır. Bu yüzden hamamların mekansal kurguları kesinlikle bozulmayıp gelecek nesillere aktarılmalıdırlar.

Saray hamamları, her dönemde doğal olarak ihtişam ve hükümdarın gücünü temsil etmiş olup, mimari yönden değişime uğramamıştır ve günümüze mimari özelliklerine koruyarak gelmişlerdir. Klasik dönem sonrası batılılaşma yolundaki değişimleri Dolmabahçe ve Topkapı Sarayları mimarisinde görülmektedir. Topkapı Sarayı, farklı dönemlerde ihtiyaca yönelik eklentiler yapılarak büyütülmüştür. Bunun sonucunda saray kütleleriyle birlikte hamam mekanlarında farklı dönem izlerine rastlanmaktadır. Dolmabahçe Sarayında ise, hamam mekanlarının genel planlamanın bir bütünü olarak çözüldüğü görülmektedir. Saray hamamları kullanılmadığından, mimari planları, mimari donatıları, süslemeleriyle günümüzde kadar en iyi korunmuş

örneklerdendir. Yalı ve köşk hamamları ise ne yazık ki dönemsel onarımlar sonucunda orijinalliklerini koruyamamışlar.

Günümüzde Türk Hamam kültürüne gerek halkımız tarafından, gerekse yurt dışından büyük merak ve talep olmuştur. Bunun sonucu olarak çoğu büyük çaplı lüks konutlarda, otellerde ve tatil köylerinde geleneksel Türk hamamı aranan bir mekan haline gelmiştir. Yeni ve güncel hamam projelerinde mekanlar genellikle içinde buldukları kompleksin strüktürel sisteminin getirdiği aks ve tavan yüksekliklerine uydurulmak istenmiştir. Bu aksiyel sistemin darlığı ve kesit yüksekliklerin alçak olması Türk Hamamının mekansal kurgusu açısından mimari ruhuna ters olup, kültürel bakımdan belleklere kazınmış olan klasik Türk Hamamı temasıyla zıt düşmektedir.

Günümüzde yeni yapılan hamamlardaki oransız mimarinin, kültürümüzün yanlış aktarılması ve yaşatılamaması gibi sonuçlar doğurduğu bilinmektedir.

Günümüzde yapılan hamamların çoğu, genel plan kurgusuyla ve mimari donatılarıyla geleneksel Türk Hamamlarının başarısız taklitlerinden öteye geçememiştir.

Yeni yapılan hamamlarda, geleneksel hamamlardaki mekansal kurgunun sürekliliğini sağlamak için bazı mimari standartlar getirilmesi, bu kültürün nesiller boyu doğru aktarımı açısından önem taşımaktadır.

Bu standartların klasik Türk Hamamının plan tipolojisinin, güncel projelerdeki hamam mekanına uyarlanması ve gereken boyutların -geleneksel hamam projelerindeki plan-kesit oranlarıyla uyumlu olarak- uygulanmasını sağlayabilme anlamında büyük kolaylıklar getireceği ve doğru aktarımı sağlayacağı açıktır.

KAYNAKLAR

- Akbyay, M., A.**, 1965, İstanbul Ansiklopedisi, Gezi Notu, İstanbul, Cilt 7.
- Altun, A.**, Mardin' de Türk Devri Mimarisi.
- Arseven, C. E.**, 1984, Türk Sanatı, Osmanlı Devri, Kaynak Karakter ve Aşamalar, Mart, İstanbul.
- Aru, K.A.**, 1941, Türk Hamamları Etüdü, İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması.
- Atlı, S.**, 1990, Mimar Sinan Dönemi Hamamları Konusunda Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, M.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Bayrak, M.**, 2010, Kişisel Görüşme, Çemberlitaş Hamamının İşletmecisi.
- Dağtekin, E.**, 2007, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi Ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Elginkan Vakfı**, 1993, Tarihi Gelişim İçinde Musluklar, Mart, İstanbul.
- Esemenli, D.**, 2002, Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe, İstanbul Homer Kitapevi.
- Eski Tas Eski Hamam**, 2009, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eyice, S.**, 1994, İstanbul Ansiklopedisi Düünden Bugüne, Kültür Bakanlığı – Tarih Vakfı Ortak, Cilt 3.
- Haskan, M.N.**, 1995, İstanbul Hamamları.
- Işın, E.**, 1990. Türk hamamları tarihçesi, Dekorasyon Dergisi, Mart.
- İslam Ansiklopedisi**, 1977, Hamal - Hamam, 4. Cilt.
- Koçu, R., E.**, 1965, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt 7

- Kuban, D.**, 100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi.
- Kuran, A.**, 1988, Mimar Sinan İstanbul.
- Meriç, A.M.**, 1990, Türk Hamamları Tarihçesi, Dekorasyon Dergisi, Mart.
- Muazhipzade, C.**, 1986, Eski İstanbul Yaşayışı, 1. Ankara.
- Öney, G.**, 1978, Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Önge, Y.**, 1979, Vakıflar Dergisi, Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, Sayı 12.
- Önge, Y.**, 1981, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 1.
- Önge, Y.**, 1981, Eski Türk Hamamlarında Su Tesisatı ile İlgili Bazı Detaylar, Türk İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 14-18 Eylül.
- Önge, Y.**, 1988, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul.
- Sakaoğlu, N.**, 2002, Tarihi Mekanlar, Kitabeleri ve Anıları İle Sarayı Hümayun: Topkapı Sarayı, Denizbank Creative Yayıncılık ve Tanıtım.
- Şişman, Ö.**, 1990, Osmanlı Mimarisinde Alçı Pencereleler, Mimar Sinan Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Damışman Yardımcısı Doç. Dr. D. Tahsin Aykutaalp.
- Tavukçuoğlu, E.**, 2010, E.T.C. İnşaat, 8 Ocak, Kişisel görüşme.
- Tezcan, H.**, 1977, Topkapı Sarayı Müzesi Harem Dairesi Hamamları, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat, Sayı 5.
- Züber, H.**, 1971, Türk Süsleme Sanatı, Türkiye İş Bankası Yayınları Sanat Eserleri Dizisi 6, Ankara.
- URL-1** www.denizce.com/zarifmustafapasa.asp, 25 Kasım 2009.
- URL-2** www.mukarnas.com.tr/default.asp?lang=TR, 17 Aralık 2009.
- URL-3** www.cemberlitashamami.com.tr/html/tr, 19 Ocak 2010

RESİM LİSTESİ

	Sayfa No
Resim 2-1- Roma Hamamı Şeması (Kemal Ahmet Aru).....	5
Resim 2-2- Roma – Diocletianus Hamamı (Orhan Yılmazkaya).....	5
Resim 2.1.2-1- Mardin - Yenikapı Hamamı (Ara Altun).....	11
Resim 2.1.2-2- Mardin – Raddiye Hamamı (Ara Altun)	11
Resim 2.1.2-3- Mardin – Ulu Camii Hamamı (Ara Altun).....	12
Resim 2.1.3-1- Kayseri – Huand Hatun Hamamı (Ayla Ödekan).....	13
Resim 2.1.3-2- Konya – Keçeciler Hamamı (Celal Esad Arseven)	14
Resim 2.1.4-1- Konya – Meram Hamamı (Celal Esad Arseven).....	15
Resim 2.2.1-1- Bursa – Orhangazi Hamamı XIV. y.y. (E. Hakkı Ayverdi).....	17
Resim 2.2.2.1-1- İstanbul- Samatya – Ağa Hamamı (M. Nermi Haskan).....	19
Resim 2.2.2.2-1- İstanbul - Mahmut Paşa Hamamı (M. Nermi Haskan).....	20
Resim 2.2.2.2-2- İstanbul - Mahmut Paşa Hamamı (M. Nermi Haskan).....	21
Resim 2.2.2.2-3- İstanbul - Mahmut Paşa Hamamı (M. Nermi Haskan).....	21
Resim 2.2.2.2-4- İstanbul - Mahmut Paşa Hamamı (M. Nermi Haskan).....	22
Resim 2.2.2.2-5- İstanbul - Mahmut Paşa Hamamı (M. Nermi Haskan).....	22
Resim 2.2.2.3-1- İstanbul - Çukur Hamamı (M. Nermi Haskan).....	24
Resim 2.2.2.3-2- İstanbul - Çukur Hamamı (M. Nermi Haskan).....	24
Resim 2.2.2.4-1- İstanbul – Gedik Paşa Hamamı (M. Nermi Haskan).....	26
Resim 2.2.2.5-1- İstanbul – Edirnekapı Hamamı (İstanbul Ansiklopedisi)	27
Resim 2.2.2.6-1- İstanbul – Hoca Paşa Hamamı Restitüsyon Planı (M. Nermi Haskan).....	28
Resim 2.2.2.7-1- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (Heinrich Glück)	30
Resim 2.2.2.7-2- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (Heinrich Glück)	30
Resim 2.2.2.7-3- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman).....	31
Resim 2.2.2.7-4- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman).....	31
Resim 2.2.2.7-5- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman).....	32
Resim 2.2.2.7-6- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman).....	32
Resim 2.2.2.7-7- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman).....	33
Resim 2.2.2.7-8- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman).....	33
Resim 2.2.2.7-9- İstanbul – Küçük Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman).....	34
Resim 2.2.2.8-1- İstanbul – Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamı Planı (Heinrich Glück).....	35
Resim 2.2.2.8-2- İstanbul – Ayasofya Hamamı Cehennemlik Planım(Heinrich Glück).....	36
Resim 2.2.2.8-3- İstanbul – Ayasofya Hamamı Boyuna Kesiti (Orhan Yılmazkaya).....	36
Resim 2.2.2.8-4- İstanbul – Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman).....	36
Resim 2.2.2.8-5- İstanbul – Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman).....	37
Resim 2.2.2.8-6- İstanbul – Ayasofya Hamamı (T. Cem Yaman).....	37
Resim 2.2.2.9-1- İstanbul – Eyüp Türbe Hamamı (M. Nermi Haskan)	38

Resim 2.2.2.10-1- İstanbul – Süleymaniye Hamamı (Kemal Ahmet Aru)	39
Resim 2.2.2.10-2- İstanbul – Süleymaniye Hamamı (T. Cem Yaman).....	40
Resim 2.2.2.11-1- İstanbul – Beyazid Hamamı XVI. y.y. (E. Hakkı Ayverdi).....	41
Resim 2.2.2.11-2- İstanbul – Beyazid Hamamı XVI. y.y. (Kemal Ahmet Aru)	41
Resim 2.2.2.11-3- İstanbul – Beyazid Hamamı (T. Cem Yaman)	42
Resim 2.2.2.11-4- İstanbul – Beyazid Hamamı (T. Cem Yaman)	42
Resim 2.2.2.12-1- İstanbul – Çinili Hamam (Heinrich Glück)	43
Resim 2.2.2.12-2- İstanbul – Çinili Hamam (A. Saim Ülgen).....	44
Resim 2.2.2.12-3- İstanbul – Çinili Hamam Kesit (Süheyla Atlı)	45
Resim 2.2.2.12-4- İstanbul – Çinili Hamam Kesit (Süheyla Atlı)	45
Resim 2.2.2.12-5- İstanbul – Çinili Hamam Görünüş (Süheyla Atlı)	46
Resim 2.2.2.12-6- İstanbul – Çinili Hamam Görünüş (Süheyla Atlı)	46
Resim 2.2.2.12-7- İstanbul – Çinili Hamam Görünüş (Süheyla Atlı)	46
Resim 2.2.2.12-8- İstanbul – Çinili Hamam Görünüş (T. Cem Yaman).....	47
Resim 2.2.2.12-9- İstanbul – Çinili Hamam Görünüş (T. Cem Yaman).....	47
Resim 2.2.2.12-10- İstanbul – Çinili Hamam (T. Cem Yaman)	48
Resim 2.2.2.12-11- İstanbul – Çinili Hamam (T. Cem Yaman)	48
Resim 2.2.2.12-12- İstanbul – Çinili Hamam (T. Cem Yaman)	49
Resim 2.2.2.12-13- İstanbul – Çinili Hamam (T. Cem Yaman)	49
Resim 2.2.3.1-1- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (Kemal Ahmet Aru).....	50
Resim 2.2.3.1-2- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (Y. Mimar Halil Onur).....	51
Resim 2.2.3.1-3- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (Y. Mimar Halil Onur).....	51
Resim 2.2.3.1-4- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (T. Cem Yaman)	52
Resim 2.2.3.1-5- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (T. Cem Yaman)	52
Resim 2.2.3.1-6- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (T. Cem Yaman)	53
Resim 2.2.3.1-7- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Camekanı (T. Cem Yaman).....	54
Resim 2.2.3.1-8- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Camekanı (T. Cem Yaman).....	54
Resim 2.2.3.1-9- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Yaşmaklı Ilıklık Kapısı (T. Cem Yaman)	55
Resim 2.2.3.2-1- İstanbul – Kızlarağası Hamamı (M. Nermi Haskan)	56
Resim 2.2.4.1-1- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (H. Glück).....	58
Resim 2.2.4.1-2- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman).....	58
Resim 2.2.4.1-3-İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman).....	59
Resim 2.2.4.1-4- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman).....	59
Resim 2.2.4.1-5- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman).....	59
Resim 2.2.4.1-6- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman).....	60
Resim 2.2.4.1-7- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman).....	60
Resim 2.2.4.1-8- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman).....	61
Resim 2.2.4.1-9- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman).....	61
Resim 2.2.4.1-10- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)	62
Resim 2.2.4.1-11- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)	62
Resim 2.2.4.1-12- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman).....	63
Resim 2.2.4.1-13- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman).....	63
Resim 2.2.4.1-14- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (www.istanbul.com)	64

Resim 2.2.4.1-15- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı (T. Cem Yaman)	64
Resim 2.2.4.2-1- İstanbul - Tahta Minare Hamamı (M. Nermi Haskan)	65
Resim 2.2.4.2-2- İstanbul - Tahta Minare Hamamı (Orhan Yılmazkaya).....	66
Resim 2.2.4.2-3- İstanbul - Tahta Minare Hamamı (Orhan Yılmazkaya).....	66
Resim 2.2.4.2-4- İstanbul - Tahta Minare Hamamı Ahşap Aydınlık Feneri (Orhan Yılmazkaya).....	67
Resim 2.3.1-1- Özel Bir Hamam Planı (E.T.C. İnşaat).....	69
Resim 2.3.1-2- Özel Bir Hamamın A-A Kesiti (E.T.C. İnşaat)	69
Resim 2.3.1-3- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Su ve Isıtma Tesisatı (E.T.C. İnşaat).....	70
Resim 2.3.1-4- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Oksijen Bariyerli Isıtma Boruları (E.T.C. İnşaat)	70
Resim 2.3.1-5- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Çelik Karkas Tavan Yapımı (E.T.C. İnşaat)	71
Resim 2.3.1-6- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Tavanının Ceopan İle Kaplanması (E.T.C. İnşaat).....	71
Resim 2.3.1-7- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Kubbesinin Ceopan İle Kaplanması (E.T.C. İnşaat) ..72	
Resim 2.3.1-8- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Mermer Kaplanması (E.T.C. İnşaat)	72
Resim 2.3.1-9- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Son Hali (E.T.C. İnşaat).....	73
Resim 2.3.1-10- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Son Hali (E.T.C. İnşaat).....	73
Resim 2.3.1-11- Sarıyer – Arıköy Sosyal Tesisleri Hamamı Bekleme Salonu (E.T.C. İnşaat).....	74
Resim 2.3.1-12- Yeni İnşa Edilen Bir Hamam (E.T.C. İnşaat).....	74
Resim 3.1.1-1- Bursa – Girçik Hamamı A-B Kesiti (Kemal Ahmet Aru)	76
Resim 3.1.1-2- Bursa – Girçik Hamamı (Kemal Ahmet Aru)	76
Resim 3.1.2-1- Bursa – Orhangazi Hamamı (E. Hakkı Ayverdi)	77
Resim 3.1.3-1- İznik – Büyük Hamam (Semavi Eyice).....	78
Resim 3.1.3-2- İznik – Büyük Hamam (www.trekearth.com)	79
Resim 3.1.3-3- İznik – Büyük Hamam (www.trekearth.com)	79
Resim 3.1.3-4- İznik – Büyük Hamam (www.trekearth.com)	79
Resim 3.1.3-5- İznik – Büyük Hamam (www.lifeinbursa.com)	79
Resim 3.2.1-1- İstanbul – Topkapı Sarayı Harem Planı (N. Sakaoğlu)	81
Resim 3.2.1.1-1- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar ve Valide Hamamları (Abdullah Kuran)	83
Resim 3.2.1.1-2- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)	84
Resim 3.2.1.1-3- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Şebekesi (T. Cem Yaman)	84
Resim 3.2.1.1-4- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Şebekesi (T. Cem Yaman)	85
Resim 3.2.1.1-5- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)	85
Resim 3.2.1.1-6- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)	86
Resim 3.2.1.1-7- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)	86
Resim 3.2.1.1-8- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)	87
Resim 3.2.1.1-9- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Küçük Nişi (T. Cem Yaman)	87
Resim 3.2.1.1-10- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)	88
Resim 3.2.1.1-11- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)	88
Resim 3.2.1.1-12- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)	89
Resim 3.2.1.1-13- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı (T. Cem Yaman)	89
Resim 3.2.1.3-1- İstanbul – Topkapı Sarayı Cariyeler Hamamı (T. Cem Yaman)	90
Resim 3.2.2-1- Dolmabahçe Sarayı Planı (Dolmabahçe Sarayı Mimari Ofis).....	93
Resim 3.2.2.1-1- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Planı (Dolmabahçe Sarayı Mimari Ofis).....	95
Resim 3.2.2.1-2- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklığa Geçiş Kapısı (T. Cem Yaman).....	96

Resim 3.2.2.1-3- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklık (T. Cem Yaman).....	96
Resim 3.2.2.1-4- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklık (T. Cem Yaman).....	97
Resim 3.2.2.1-5- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklık (T. Cem Yaman).....	97
Resim 3.2.2.1-6- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklıktan Sıcaklığa Geçiş (T. Cem Yaman)	98
Resim 3.2.2.1-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman)	98
Resim 3.2.2.1-8- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman)	99
Resim 3.2.2.1-9- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman)	99
Resim 3.2.2.1-10- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman)	100
Resim 3.2.2.1-11- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklıktan Ilıklığa Geçiş (T. Cem Yaman)	100
Resim 3.2.2.2-1- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Planı (Dolmabahçe Sarayı Mimari Ofis).....	101
Resim 3.2.2.2-2- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamama Giriş (T. Cem Yaman).....	102
Resim 3.2.2.2-3- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamın Ilıklığı (T. Cem Yaman)	102
Resim 3.2.2.2-4- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamının Ilıklıktaki Kalust Posbıyıkyan İmzalı Kütahya Çinili Masa (T. Cem Yaman)	103
Resim 3.2.2.2-5- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Ilıklıktan Sıcaklığa Geçiş (T. Cem Yaman)	103
Resim 3.2.2.2-6- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman)	104
Resim 3.2.2.2-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman)	104
Resim 3.2.2.2-8- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamın Hela Önündeki Odacıktaki Kurna (T. Cem Yaman).....	105
Resim 3.2.2.2-9- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Helası (T. Cem Yaman)	105
Resim 3.2.2.2-10- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Soyunmalık Dinlenme Odası (T. Cem Yaman)	106
Resim 3.2.2.2-11- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Soyunmalık Dinlenme Odası Kalust Posbıyıkyan İmzalı Kütahya Çinili Soba (T. Cem Yaman).....	106
Resim 3.2.2.3-1- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Kadınefendiler Çifte Hamamı (Dolmabahçe Sarayı Mimari Ofis)	107
Resim 3.2.2.3-2- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Çifte Hamamının Girişi (T. Cem Yaman).....	108
Resim 3.2.2.3-3- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Çifte Hamamının Ilıklığı (T. Cem Yaman).....	108
Resim 3.2.2.3-4- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Ilıklık Kurnası (T. Cem Yaman).....	109
Resim 3.2.2.3-5- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman).....	109
Resim 3.2.2.3-6- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman).....	110
Resim 3.2.2.3-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman).....	110
Resim 3.2.2.3-8- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Helası (T. Cem Yaman).....	111
Resim 3.2.2.3-9- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Sıcaklığı (T. Cem Yaman).....	111
Resim 3.2.2.3-10- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Soyunmalık Koridoru (T. Cem Yaman)	112
Resim 3.2.2.3-11- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraftaki Kadınefendiler Hamamı Soyunmalık (T. Cem Yaman)	112
Resim 3.2.2.3-12- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraftaki Kadınefendiler Çifte Hamamının Girişi (T. Cem Yaman).....	113
Resim 3.2.2.3-13- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraftaki Kadınefendiler Çifte Hamamın Helası (T. Cem Yaman).....	113

Resim 3.2.2.3-14- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraftaki Kadınefendiler Çifte Hamamının Ilıklığı (T. Cem Yaman).....	114
Resim 3.2.2.3-15- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamının Ilıklığı Kurnası (T. Cem Yaman).....	114
Resim 3.2.2.3-16- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Çifte Hamamının Sıcaklığı (T. Cem Yaman).....	115
Resim 3.2.2.3-17- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Çifte Hamamının Sıcaklık Küveti (T. Cem Yaman).....	115
Resim 3.2.2.3-18- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamı Sıcaklık Kurnası (T. Cem Yaman).....	116
Resim 3.2.2.3-19- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamı Sıcaktan Ilıklığa Geçışı (T. Cem Yaman).....	116
Resim 3.2.2.3-20- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamı Soyunmalığa Geçışı (T. Cem Yaman).....	117
Resim 3.2.2.3-21- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamı Soyunmalık (T. Cem Yaman).....	117
Resim 3.3.1-1- İstanbul – Zarf Mustafâ Paşa Yalısı (www.denizce.com).....	118
Resim 3.3.1-2- İstanbul – Zarf Mustafâ Paşa Yalısı Planı (Sedat Hakkı Eldem).....	119
Resim 3.3.1-3- İstanbul – Zarf Mustafâ Paşa Yalısı (Sedat Hakkı Eldem).....	119
Resim 3.4.1-1- Bursa – Eski Kaplıca A-B Kesiti (Kemal Ahmet Aru).....	121
Resim 3.4.1-2- Bursa – Eski Kaplıca Planı (Kemal Ahmet Aru).....	121
Resim 3.4.1-3- Bursa – Eski Kaplıca (www.lifeinbursa.com).....	122
Resim 3.4.1-4- Bursa – Eski Kaplıca (www.lifeinbursa.com).....	122
Resim 3.4.2-1- Çiftehan Ilıcası (Kemal Ahmet Aru).....	124
Resim 3.4.2-2- Çiftehan Ilıcası (Kemal Ahmet Aru).....	124
Resim 4.1-1- a tipi Edirmekapı Hamamı Planı (Glück, Bader'den yararlanılarak çizilmiştir).....	127
Resim 4.1-2- b tipi Ayasofya Haseki Hamamı (Ali Saim Ülgen).....	128
Resim 4.1-3- c tipi Tahtakale Hamamı Kadınlar Kısmı (Glück, Bader'den yararlanılmıştır).....	128
Resim 4.1-4- d tipi Yeni Camii yanı Haseki Hamamı (Glück, Bader'den yararlanılmıştır).....	129
Resim 4.1-5- e tipi İbrahim Paşa Hamamı (Glück, Bader'den yararlanılmıştır).....	129
Resim 4.2.1-1- İstanbul - Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamının Sedir ve Sekileri (T. Cem Yaman).....	132
Resim 4.2.1-2- İstanbul - Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamı Revakları (T. Cem Yaman).....	132
Resim 4.2.1-3- İstanbul – Sirkeci'de Abbasağa (Küçükağa) Hamamı Planı (Ferzan Baydar).....	133
Resim 4.2.1-4- İstanbul – Sirkeci'de Abbasağa (Küçükağa) Hamamı Camekanı (Resim: Nezih).....	133
Resim 4.2.1-5- Havlu Kurutma Ocağı (Karl Klinghardt).....	134
Resim 4.2.2-1- Aralık Kalktıktan Sonraki Yaşmaklı Kapı (Karl Klinghardt).....	135
Resim 4.2.2-2- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Yaşmaklı Kapısı (T. Cem Yaman).....	135
Resim 4.2.5-1- Külhan (Karl Klinghardt).....	139
Resim 4.2.5-2- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Külhanı (T. Cem Yaman).....	139
Resim 4.2.5-3- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Külhanı (T. Cem Yaman).....	140
Resim 4.2.5-4- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Külhan İçi (T. Cem Yaman).....	140
Resim 4.2.5-5- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Külhan İçi (T. Cem Yaman).....	140
Resim 4.2.5-6- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Külhan Önü Baca (T. Cem Yaman).....	141
Resim 4.2.5-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Külhan Önü Baca (T. Cem Yaman).....	141
Resim 4.2.5-8- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Külhan Odunluğu (T. Cem Yaman).....	141
Resim 4.2.5-9- İstanbul – Cerrahpaşa Hamamı Planı (B. Münif Benli).....	142

Resim 4.2.6-1- İstanbul – Kılıç Ali Paşa Hamamı Külhanı (Ali Saim Ülgen).....	143
Resim 4.2.6-2- İstanbul – Ayasofya Hamamı Cehennemlik Planı (Ali Saim Ülgen)	144
Resim 5.1.2-1- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Büyük Niş (T. Cem Yaman).....	146
Resim 5.1.2-2- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Küçük Niş (T. Cem Yaman).....	147
Resim 5.1.2-3- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Büyük Niş (Eyvan) (T. Cem Yaman)	147
Resim 5.1.3-1- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Cemekehanlık Bölümü Kubbesi (T. Cem Yaman).....	148
Resim 5.1.4.1-1- İstanbul – Cağaloğlu Hamamının Bronz Çemberli Sütunları (T. Cem Yaman)	149
Resim 5.1.4.2-1- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Baklavalı Sütun Başlığı (T. Cem Yaman).....	151
Resim 5.1.4.2-2- İstanbul – Topkapı Sarayı Cariyeler Hamamı Baklavalı Sütun Başlığı (T. Cem Yaman).....	151
Resim 5.1.4.2-3- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Mukarnaslı Sütun Başlığı (T. Cem Yaman).....	151
Resim 5.1.4.2-4- İstanbul - Cağaloğlu Hamamı Avrupa Barokundan Esinlenerek Yapılan Sütun Başlığı (T. Cem Yaman).....	151
Resim 5.1.4.2-5- İstanbul - Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Avrupa Esintili Mukarnaslı Sütun Başlığı (T. Cem Yaman).....	152
Resim 5.1.4.2-6- İstanbul - Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Avrupa Esintili Sütun Başlığı (T. Cem Yaman) ...	152
Resim 5.1.5-1- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Yuvarlak Kemerleri (T. Cem Yaman)	154
Resim 5.1.5-2- İstanbul – Çardaklı Hamamı Basık Kemerleri (T. Cem Yaman).....	154
Resim 5.1.5-3- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Sivri Kemer, İlk Örneklerinden (T. Cem Yaman)	155
Resim 5.1.5-4- İstanbul – Ayasofya Hamamı Sivri Kemer, Gelişmiş Örneklerinden (T. Cem Yaman).....	155
Resim 5.1.5-5- İstanbul – Ayasofya Hamamı Renkli ve Süslü Kemer (T. Cem Yaman)	155
Resim 5.1.5-6- İstanbul – Ayasofya Hamamı Renkli ve Süslü Kemer (T. Cem Yaman)	155
Resim 5.1.5-7- İstanbul – Topkapı Sarayı Süslü ve Renkli Sivri Kemerleri (T. Cem Yaman).....	155
Resim 5.1.6-1- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Cemekehanlık Bölümü Kornişleri (T. Cem Yaman).....	156
Resim 5.1.6-2- İstanbul – Süleymaniye Hamamı Tuğla Silmesi (T. Cem Yaman).....	157
Resim 5.1.6-3- İstanbul Beyazıt Hamamı Doğal Taş Silmeleri (T. Cem Yaman)	157
Resim 5.1.7-1- Sivri Kemerli İçlik Pencere (Özden Şişman)	160
Resim 5.1.7-2- Alçı Kayıtlı Alınlıklı İçlik Pencere (Özden Şişman).....	160
Resim 5.1.7-3- İstanbul - Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamı Olağanüstü Süslenmiş Sivri Kemerli İçlik Penceresi (T. Cem Yaman).....	160
Resim 5.1.7-4- İstanbul - Mahmupasha Hamamı Yuvarlak Kemerli Süslü İçlik Penceresi (T. Cem Yaman).....	161
Resim 5.1.7-5- Daire İçlik Pencere Örneği (Özden Şişman)	161
Resim 5.1.7-6- Daire İçlik Pencere Örneği (Özden Şişman)	161
Resim 5.1.7-7- Alınlık Biçimli İçlik Pencere Örnekleri (Özden Şişman).....	162
Resim 5.1.7-8- Yuvarlak Kayıtlı Dışlık Pencere (Özden Şişman).....	162
Resim 5.1.7-9- İstanbul – Süleymaniye Hamamı Yuvarlak Kayıtlı Dışlık Penceresi (T. Cem Yaman)	162
Resim 5.1.7-10- Oval Kayıtlı Dışlık Pencere (Özden Şişman).....	163
Resim 5.1.7-11- Filgözlü Kayıtlı Dışlık Pencere (Özden Şişman)	163
Resim 5.1.7-12- İstanbul - Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı Filgözü Kayıtlı Dışlık Penceresi (T. Cem Yaman).....	163
Resim 5.1.7-13- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı İçlik Dışlık Pencere (T. Cem Yaman)	164
Resim 5.1.7-14- Pencere Kasası Örnekleri (Özden Şişman).....	164
Resim 5.1.7-15- Pencere Detayı (Özden Şişman).....	165
Resim 5.1.7-16- Alçı Pencere Çıtalarının Gözün Görüş Açısına Göre Eğimi (C. Esat Arseven).....	165

Resim 5.1.8-1- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Cümle Kapısı (T. Cem Yaman).....	166
Resim 5.1.8-2- İstanbul – Tahtakale Hamamı Cümle Kapısı (T. Cem Yaman).....	167
Resim 5.1.8-3- İstanbul – Çardaklı Hamamı Cümle Kapısı (T. Cem Yaman).....	167
Resim 5.1.8-4- İstanbul – Çardaklı Hamamı Cümle Kapısı Kitabesi ve Altında Bulunan Süslemesi (T. Cem Yaman).....	167
Resim 5.1.8-5- İstanbul – Çardaklı Hamamı Cümle Kapısı Kitabesi ve Altında Bulunan Süslemesi (T. Cem Yaman).....	167
Resim 5.1.8-6- İstanbul – Örucüler Hamamı Soğukluk Kapısı (T. Cem Yaman).....	168
Resim 5.1.8-7- İstanbul – Çağaloğlu Hamamı Sıcaklık İç Kapısı (T. Cem Yaman).....	168
Resim 5.1.10-1- İstanbul – Ayasofya – Haseki Hürrem Sultan Hamamı Erkekler Camekanı Şadırvanı (T. Cem Yaman).....	170
Resim 5.1.10-2- İstanbul – Çağaloğlu Hamamı Erkekler Camekan Şadırvanı (T. Cem Yaman)	171
Resim 5.1.11-1- İstanbul – Vezneciler Hamamı Kurna Örnekleri (T. Cem Yaman).....	172
Resim 5.1.11-2- İstanbul – Vezneciler Hamamı Kurna Örnekleri (T. Cem Yaman).....	172
Resim 5.1.11-3- İstanbul – Çağaloğlu Hamamı Kurna Çeşitleri (T. Cem Yaman).....	173
Resim 5.1.11-4- İstanbul – Çağaloğlu Hamamı Kurna Çeşitleri (T. Cem Yaman).....	173
Resim 5.1.11-5- İstanbul – Çağaloğlu Hamamı Kurnası (www.istanbul.com).....	173
Resim 5.1.11-6- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Kurnası (T. Cem Yaman).....	173
Resim 5.1.11-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Harem Dairesindeki Çinili Hamamın Kurnası (T. Cem Yaman).....	174
Resim 5.1.12-1- Ejder Başlı Lüle E.C.A. Koleksiyonundan, Muhtemelen Selçuklu Eseri (Elginkan Vakfı).....	175
Resim 5.1.12-2- Ejder Başlı Lüle E.C.A. Koleksiyonundan, Muhtemelen Selçuklu Eseri (Elginkan Vakfı).....	175
Resim 5.1.12-3- Ejder Başlı Musluk E.C.A. Koleksiyonundan, Muhtemelen 15.y.y. İkinci Yarısı ait (Elginkan Vakfı).....	176
Resim 5.1.12-4- Sarık Motifli Musluk E.C.A. Koleksiyonundan 18. y.y. (Elginkan Vakfı)	177
Resim 5.1.12-5- Stilize Edilmiş Palmet Motifli Musluk E.C.A. Koleksiyonundan 18.y.y. (Elginkan Vakfı)	177
Resim 5.1.12-6- Stilize Edilmiş Palmet Motifli Musluk E.C.A. Koleksiyonundan 19.y.y. (Elginkan Vakfı)	178
Resim 5.1.12-7- Lale Başlıklı Musluk E.C.A. Koleksiyonundan 19.y.y. (Elginkan Vakfı).....	178
Resim 5.1.12-8- İstanbul - Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Altın Kaplamalı Çiftli Musluk (T. Cem Yaman)...	179
Resim 5.1.12-9- İstanbul - Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Altın Kaplamalı Tekli Musluk (T. Cem Yaman)...	179
Resim 5.1.12-10- İstanbul - Topkapı Sarayı Gözdeler Dairesindeki Mayşordan Yapılmış Ampir Üsluplu Musluk (Elginkan Vakfı)	180
Resim 5.1.12-11- İstanbul - Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamının Çiftli Gümüş Musluklarından Biri 19.y.y. (T. Cem Yaman)	181
Resim 5.1.12-12- İstanbul - Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamının Çiftli Gümüş Musluklarından Biri 19.y.y. (T. Cem Yaman)	181
Resim 5.1.12-13- İstanbul - Dolmabahçe Sarayı Velihaht Dairesi Çiftli Gümüş Musluklarından Biri 19. y.y. İkinci Yarısı (T. Cem Yaman).....	181
Resim 5.1.12-14- İstanbul - Dolmabahçe Sarayı Harem Kadınefendiler Hamamının Çiftli Gümüş Musluklarından Biri 19. y.y. (T. Cem Yaman)	181
Resim 5.1.12-15- Beylerbeyi Sarayı Selamlık Hamamı Gümüş Musluğu 19. y.y. İkinci Yarısı (T. Cem Yaman)	182
Resim 5.1.12-16- Beylerbeyi Sarayı Harem Hamamı Musluğu 19. y.y. İkinci Yarısı (T. Cem Yaman)	182
Resim 5.1.12-17- Maslak Kasırlarından Bir musluk 20.y.y. da Yapılmış Bir Kopya (T. Cem Yaman).....	183
Resim 5.1.12-18- Küçükku Kasrı 1. Katta Ampir Musluk 19. y.y. Sonu (T. Cem Yaman).....	183
Resim 5.1.13-1- İstanbul – Çağaloğlu Hamamı Göbek Taşı (T. Cem Yaman).....	185
Resim 5.1.13-2- İstanbul – Çinili Hamamı Göbek Taşı (T. Cem Yaman).....	185
Resim 5.1.13-3- İstanbul – Örucüler Hamamı Göbek Taşı (T. Cem Yaman).....	186

Resim 5.1.13-4- İstanbul – Vezneciler Hamamı Göbek Taşı (T. Cem Yaman).....	186
Resim 5.1.14-1- İstanbul – Örucüler Hamamı Kahve – Çay Ocağı (T. Cem Yaman).....	187
Resim 5.1.14-2- İstanbul – Vezneciler Hamamı Kahve – Çay Ocağı (T. Cem Yaman).....	188
Resim 5.1.15-1- İstanbul – Çağaloğlu Hamamı Halvet Mermer Şebekesi (T. Cem Yaman).....	189
Resim 5.1.15-2- İstanbul – Çağaloğlu Hamamı Halvet Mermer Şebekesi (T. Cem Yaman).....	189
Resim 5.1.15-3- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Halvet Mermer Şebekesi (T. Cem Yaman).....	190
Resim 5.1.15-4- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Altın Kaplamalı Metal Şebekesi (T. Cem Yaman).....	190
Resim 5.1.16-1- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Hela (T. Cem Yaman).....	191
Resim 5.1.16-2- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Hela (T. Cem Yaman).....	192
Resim 5.1.16-3- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Hela (T. Cem Yaman).....	192
Resim 5.1.16-4- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Hela (T. Cem Yaman).....	192
Resim 5.1.16-5- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Hela (T. Cem Yaman).....	192
Resim 5.1.16-6- İstanbul – Çinili Hamam Tıraşlık (Orhan Yılmazkaya).....	193
Resim 5.1.16-7- İstanbul – Çinili Hamam Tıraşlık (T. Cem Yaman).....	193
Resim 5.1.16-8- İstanbul – Şifa Hamam Tıraşlık (Orhan Yılmazkaya).....	193
Resim 5.2.1-1- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Kurnası ve Kurna Aynası (T. Cem Yaman).....	196
Resim 5.2.1-2- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Cümle Kapısı Mukarnaları (T. Cem Yaman).....	196
Resim 5.2.1-3- İstanbul - Tahtakale Hamamı Cemekehanlık Kubbesi Mukarnaları (T. Cem Yaman).....	197
Resim 5.2.2-1- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Cemekehanlık Kubbesi Mukarnaları (T. Cem Yaman).....	198
Resim 5.2.2-2- İstanbul - Mahmutpaşa Hamamı Ilıklıktaki Yarım Kubbesi Alçı Süslemeleri (T. Cem Yaman).....	198
Resim 5.2.2-3- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Cemekehanlık Kubbe Mukarnaları (T. Cem Yaman).....	199
Resim 5.2.2-4- İstanbul - Mahmutpaşa Hamamı Halvet Işıklığı Alçı Süslemeleri (T. Cem Yaman).....	199
Resim 5.2.2-5- İstanbul - Mahmutpaşa Hamamı Eyvanı Işıklık Alçı Süslemeleri (T. Cem Yaman).....	200
Resim 5.2.2-6- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklık Tavan Alçı ve Kalemışı Süslemeleri (T. Cem Yaman).....	200
Resim 5.2.2-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Hela Tavan Alçı Süslemeleri (T. Cem Yaman).....	201
Resim 5.2.2-8- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Koridoru Tavan Alçı Süslemeleri (T. Cem Yaman).....	201
Resim 5.2.2-9- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Hela Önü Tavan Alçı Süslemeleri (T. Cem Yaman).....	202
Resim 5.2.3-1- İstanbul – Çinili Hamam Sıcaklık Mekanı Çinileri (T. Cem Yaman).....	203
Resim 5.2.3-2- İstanbul – Çinili Hamam Sıcaklık Mekanı Çinileri (T. Cem Yaman).....	204
Resim 5.2.3-3- İstanbul – Çinili Hamam Sıcaklık Mekanı Çinileri (T. Cem Yaman).....	204
Resim 5.2.3-4- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Küçük Niş Çinileri (T. Cem Yaman).....	205
Resim 5.2.3-5- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Kurna Aynası Üzerindeki Çinileri (T. Cem Yaman).....	205
Resim 5.2.4-1- İstanbul - Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamı Cemekehan Bölümü Kubbesi Kalemışleri (T. Cem Yaman).....	206
Resim 5.2.4-2- İstanbul - Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamı Cemekehan Bölümü Kubbesi Kalemışleri (T. Cem Yaman).....	207
Resim 5.2.4-3- İstanbul - Ayasofya - Haseki Hürrem Sultan Hamamı Cemekehan Bölümü Kubbesi Kalemışleri (T. Cem Yaman).....	207
Resim 5.2.4-4- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Soyunmalık Bölümündeki Tavandaki Işık Gözlerindeki Kalemışleri (T. Cem Yaman).....	208

Resim 5.2.4-5- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Soyunmalık Bölümündeki Tavandaki Işık Gözlerindeki Kalemişleri (T. Cem Yaman).....	208
Resim 5.3.1.1-1- Ankara – Karacabey Hamamı (www.dijimecmua.com).....	210
Resim 5.3.1.1-2- Ankara – Karacabey Hamamı (Doç. Dr. Yılmaz Önge).....	210
Resim 5.3.1.1-3- Ankara – Karacabey Hamamı (www.dijimecmua.com).....	210
Resim 5.3.1.1-4- Ankara – Karacabey Hamamı (www.dijimecmua.com).....	210
Resim 5.3.1.1-5- Ankara – Karacabey Hamamı (www.cansaati.org).....	211
Resim 5.3.1.1-6- İstanbul - Örücüler Hamamı (Orhan Yılmazkaya).....	211
Resim 5.3.1.1-7- Amasya – Hızır Paşa Hamamı'nın Kagir Kubbeli Soyunma Mekanı ve Aydınlık Feneri (Kemal Ahmet Aru).....	212
Resim 5.3.1.1-8- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Bölümü (T. Cem Yaman).....	213
Resim 5.3.1.1-9- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Bölümü (T. Cem Yaman).....	213
Resim 5.3.1.1-10- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı (T. Cem Yaman).....	214
Resim 5.3.1.1-11- İstanbul – Beyazıd Hamamı (T. Cem Yaman).....	214
Resim 5.3.1.1-12- İstanbul - Süleymaniye Hamamı (T. Cem Yaman).....	215
Resim 5.3.1.1-13- İstanbul - Tahtakale Hamamı (T. Cem Yaman).....	215
Resim 5.3.1.2-1- Ayasofya – Haseki Hürrem Sultan Hamamı (T. Cem Yaman).....	216
Resim 5.3.1.2-2- Ayasofya – Haseki Hürrem Sultan Hamamı (T. Cem Yaman).....	217
Resim 5.3.1.2-3- Ayasofya – Haseki Hürrem Sultan Hamamı (T. Cem Yaman).....	217
Resim 5.3.1.3-1- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	219
Resim 5.3.1.3-2- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	219
Resim 5.3.1.3-3- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	219
Resim 5.3.1.3-4- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	219
Resim 5.3.1.3-5- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	219
Resim 5.3.1.3-6- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	219
Resim 5.3.1.3-7- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	220
Resim 5.3.1.3-8- İstanbul – Cağaloğlu Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	220
Resim 5.3.1.3-9- İstanbul – Çinili Hamam Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	220
Resim 5.3.1.3-10- İstanbul – Çinili Hamam Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	220
Resim 5.3.1.3-11- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	220
Resim 5.3.1.3-12- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	220
Resim 5.3.1.3-13- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	221
Resim 5.3.1.3-14- İstanbul – Mahmutpaşa Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	221
Resim 5.3.1.3-15- İstanbul – Örücüler Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	221
Resim 5.3.1.3-16- İstanbul – Örücüler Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	221
Resim 5.3.1.3-17- İstanbul – Örücüler Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	222
Resim 5.3.1.3-18- İstanbul – Örücüler Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	222
Resim 5.3.1.3-19- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	222
Resim 5.3.1.3-20- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	222
Resim 5.3.1.3-21- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	222
Resim 5.3.1.3-22- İstanbul – Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	222
Resim 5.3.1.3-23- İstanbul – Vezneciler Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	223
Resim 5.3.1.3-24- İstanbul – Vezneciler Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	223
Resim 5.3.1.3-25- İstanbul – Vezneciler Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	223

Resim 5.3.1.3-26- İstanbul – Vezneciler Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	223
Resim 5.3.1.3-27- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamam Koridor Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	223
Resim 5.3.1.3-28- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamam Hela Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	224
Resim 5.3.1.3-29- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamam Ilıklık Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	224
Resim 5.3.1.3-30- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamam Sıcaklık Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	225
Resim 5.3.1.3-31- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamam Sıcaklık Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	225
Resim 5.3.1.3-32- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Girişi Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	226
Resim 5.3.1.3-33- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Ilıklık Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	226
Resim 5.3.1.3-34- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamam Sıcaklık Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	227
Resim 5.3.1.3-35- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Kadınefendiler Çifte Hamam Ilıklık Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	227
Resim 5.3.1.3-36- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Kadınefendiler Çifte Hamam Sıcaklık Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	228
Resim 5.3.1.3-37- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Kadınefendiler Çifte Hamam Hela Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	228
Resim 5.3.1.3-38- İstanbul – Beyazıt Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman).....	229
Resim 5.3.1.3-39- İstanbul – Vezneciler Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	229
Resim 5.3.1.3-40- İstanbul – Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	229
Resim 5.3.1.3-41- Fil Gözü (T. Cem Yaman).....	229
Resim 5.3.1.3-42- Fil Gözü Kesiti (Kemal Ahmet Aru)	230
Resim 5.3.1.3-43- Fil Gözü Perspektif (Kemal Ahmet Aru)	230
Resim 5.3.2-1- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Koridoru ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişi (T. Cem Yaman).....	232
Resim 5.3.2-2- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklık ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişi (T. Cem Yaman).....	232
Resim 5.3.2-3- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Ilıklık Avize Mumluk (T. Cem Yaman).....	232
Resim 5.3.2-4- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Sıcaklık Avize Mumluk (T. Cem Yaman)	232
Resim 5.3.2-5- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Ilıklık Avize Mumluk (T. Cem Yaman)	233
Resim 5.3.2-6- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Sıcaklık Avize Mumluk (T. Cem Yaman)	233
Resim 5.3.2-7- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Ilıklıktaki Şamdan (T. Cem Yaman).....	233
Resim 5.3.2-8- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamı Sıcaklık ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişi ve Şamdanı (T. Cem Yaman)	233
Resim 5.3.2-9- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Çinili Hamamındaki Aydınlatma İçin Kullanılan Sekiz Mumluklu Çinili Masa (T. Cem Yaman).....	234
Resim 5.3.2-10- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraf Kadınefendiler Hamamı Sıcaklık ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişleri ve Kandilleri (T. Cem Yaman)	234
Resim 5.3.2-11- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamı Sıcaklık ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişleri ve Kandilleri (T. Cem Yaman)	235
Resim 5.3.2-12- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraf Kadınefendiler Hamamı Sıcaklık ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişleri ve Kandilleri (T. Cem Yaman)	235
Resim 5.3.2-13- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sağ Taraf Kadınefendiler Hamamı Sıcaklık ile Ilıklık Ortak Duvarı İçindeki Yapay Aydınlatma Nişleri ve Kandilleri (T. Cem Yaman)	235
Resim 5.3.2-14- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Sol Taraf Kadınefendiler Hamamındaki Yapay Aydınlatma Feneri (T. Cem Yaman)	236
Resim 5.3.2-15- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Yapay Aydınlatma Feneri (T. Cem Yaman).....	236
Resim 5.3.2-16- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Yapay Aydınlatma Feneri (T. Cem Yaman).....	236
Resim 5.3.2-17- İstanbul – Dolmabahçe Sarayı Yapay Aydınlatma Feneri (T. Cem Yaman).....	236
Resim 5.4.1-1- Gümüş Hamam Tası (Eski Tas Eski Hamam).....	238

Resim 5.4.1-2- Gümüş Hamam Tası (Eski Tas Eski Hamam).....	239
Resim 5.4.1-3- Gümüş Hamam Tası (Eski Tas Eski Hamam).....	239
Resim 5.4.1-4- Bakır Hamam Tası (Eski Tas Eski Hamam)	240
Resim 5.4.1-5- Gümüş Hamam Tası (Eski Tas Eski Hamam).....	240
Resim 5.4.1-6- Pirinç Hamam Tası, Ortası Oynar Balıklı (Eski Tas Eski Hamam).....	241
Resim 5.4.1-7- Bakır Hamam Tası, Ortası Oynar Balıklı (Eski Tas Eski Hamam)	241
Resim 5.4.2-1- Gümüş Leğen – İbrik (Eski Tas Eski Hamam).....	242
Resim 5.4.2-2- Pirinç Leğen – İbrik (Eski Tas Eski Hamam).....	242
Resim 5.4.2-3- Gümüş Leğen – İbrik (Eski Tas Eski Hamam).....	243
Resim 5.4.2-4- Gümüş Leğen – İbrik (Eski Tas Eski Hamam).....	243
Resim 5.4.2-5- Bakır Leğen – İbrik (Eski Tas Eski Hamam)	243
Resim 5.4.2-6- Bakır Leğen – İbrik (www.sahibinden.com).....	243
Resim 5.4.3-1- Bakır Lif Leğeni (Eski Tas Eski Hamam).....	244
Resim 5.4.3-2- Bakır Lif Leğeni (Eski Tas Eski Hamam).....	244
Resim 5.4.4-1- Bakır Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam).....	245
Resim 5.4.4-2- Bakır Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam).....	245
Resim 5.4.4-3- Bakır Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam).....	245
Resim 5.4.4-4- Bakır Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam).....	245
Resim 5.4.4-5- Bakır Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam).....	246
Resim 5.4.4-6- Bakır Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam).....	246
Resim 5.4.4-7- Pirinç Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam)	246
Resim 5.4.4-8- Pirinç Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam)	246
Resim 5.4.4-9- Pirinç Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam).....	246
Resim 5.4.4-10- Bakır Ayaklı Sabunluk (Eski Tas Eski Hamam).....	246
Resim 5.4.5-1- Gümüş Buhurdan (Eski Tas Eski Hamam)	247
Resim 5.4.5-2- Gümüş Buhurdan (Eski Tas Eski Hamam)	247
Resim 5.4.5-3- Pirinç Buhurdan (Eski Tas Eski Hamam)	247
Resim 5.4.5-4- Pirinç Buhurdan (Eski Tas Eski Hamam)	247
Resim 5.4.5-5- Bakır Buhurdan (Eski Tas Eski Hamam)	248
Resim 5.4.5-6- Bakır Buhurdan (Eski Tas Eski Hamam).....	248
Resim 5.4.5-7- Bakır Buhurdan (www.sahibinden.com).....	248
Resim 5.4.5-8- Bakır Buhurdan (www.sahibinden.com).....	248
Resim 5.4.5-9- Gümüş Buhurdan (Eski Tas Eski Hamam)	248
Resim 5.4.5-10- Gümüş Buhurdan (Eski Tas Eski Hamam).....	248
Resim 5.4.6-1- Gümüş Gülabdan (Eski Tas Eski Hamam).....	249
Resim 5.4.6-2- Gümüş Gülabdan (Eski Tas Eski Hamam).....	249
Resim 5.4.6-3- Cam Gülabdan (Eski Tas Eski Hamam).....	249
Resim 5.4.6-4- Bakır Gülabdan (Eski Tas Eski Hamam)	250
Resim 5.4.6-5- Porselen Gülabdan (Eski Tas Eski Hamam)	250
Resim 5.4.7-1- Bakır Kirdenlik (Eski Tas Eski Hamam).....	251
Resim 5.4.7-2- Bakır Kirdenlik (Eski Tas Eski Hamam).....	251
Resim 5.4.7-3- Bakır Kirdenlik (Eski Tas Eski Hamam).....	251
Resim 5.4.8-1- Sabun ve Sabun Mühürleri (Eski Tas Eski Hamam).....	252

Resim 5.4.8-2- Sabun (Eski Tas Eski Hamam).....	252
Resim 5.4.8-3- Sabun (Eski Tas Eski Hamam).....	252
Resim 5.4.9-1- Gümüş Pullu Fildişi Taraklar (Eski Tas Eski Hamam)	253
Resim 5.4.9-2- Gümüş Kaplamalı Kemik Tarak (Eski Tas Eski Hamam).....	253
Resim 5.4.9-3- Fildişi Tarak (Eski Tas Eski Hamam)	254
Resim 5.4.9-4- Fildişi Tarak (T. Cem Yaman)	254
Resim 5.4.9-5- Ahşap Tarak ve Kesesi (Eski Tas Eski Hamam)	254
Resim 5.4.9-6- Ahşap Tarak ve Kesesi (Eski Tas Eski Hamam).....	254
Resim 5.4.10-1- Ahşap ve Gümüş Ayna (Eski Tas Eski Hamam).....	255
Resim 5.4.10-2- Ahşap Ayna (Eski Tas Eski Hamam).....	255
Resim 5.4.10-3- Sırt Kısmı Kelebek Desenli Ayna (Eski Tas Eski Hamam)	256
Resim 5.4.10-4- Mercan ve Zümrüt Süslemeli Ayna (Eski Tas Eski Hamam).....	256
Resim 5.4.11-1- Ustura ve Kılıfı (Eski Tas Eski Hamam).....	257
Resim 5.4.11-2- Usturalar (Eski Tas Eski Hamam).....	257
Resim 5.4.11-3- Ustura ve Bakım Seti (Eski Tas Eski Hamam).....	257
Resim 5.4.11-4- Ahşap Uçlu Ustura ve Pirinç Berber Tasları (Eski Tas Eski Hamam)	257
Resim 5.4.12-1- Ahşap Üzeri Sedef Kakma Nalın (Eski Tas Eski Hamam).....	259
Resim 5.4.12-2- Telkari Ahşap Takunya (Eski Tas Eski Hamam)	259
Resim 5.4.12-3- Ahşap, Telkari ve Deri Nalın (Eski Tas Eski Hamam).....	260
Resim 5.4.12-4- Ahşap, Telkari, Deri ve Metal Nalın (Eski Tas Eski Hamam)	260
Resim 5.4.12-5- Ahşap, Metal ve Tekstil Nalın (Eski Tas Eski Hamam).....	260
Resim 5.4.12-6- Ahşap, Metal, Sedef Kakma ve Tekstil Nalın (Eski Tas Eski Hamam)	260
Resim 5.4.13-1- Bakır Topuk Taşı (Eski Tas Eski Hamam).....	261
Resim 5.4.13-2- Gümüş Topuk Taşı (Eski Tas Eski Hamam).....	261
Resim 5.4.14-1- Saten Kumaş Bohça (Eski Tas Eski Hamam)	262
Resim 5.4.14-2- Bornoz Takımı (Eski Tas Eski Hamam)	263
Resim 5.4.14-3- Havlu Takımı (Eski Tas Eski Hamam)	263
Resim 5.4.14-4- Havlular (Eski Tas Eski Hamam).....	263
Resim 5.4.14-5- Havlular (Eski Tas Eski Hamam).....	263
Resim 5.4.14-6- El Havluları (Peşkirler) (Eski Tas Eski Hamam)	264
Resim 5.4.14-7- Peştamal (Eski Tas Eski Hamam)	264
Resim 5.4.14-8- Kese (Eski Tas Eski Hamam).....	264
Resim 5.4.14-9- Kese (Eski Tas Eski Hamam).....	264
Resim 6-1- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı (Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)	268
Resim 6-2- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Zemin Kat Rölöve Planı (Yrd. Doç.Dr. Halil Onur).....	269
Resim 6-3- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı 1. Kat Rölöve Planı (Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)	270
Resim 6-4- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı 2. Ara Kat Rölöve Planı (Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)	271
Resim 6-5- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kubbe Rölöve Planı (Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)	272
Resim 6-6- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı A-A Kesit Rölövesi (Yrd. Doç.Dr. Halil Onur).....	273
Resim 6-7- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı B-B Kesit Rölövesi (Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)	274
Resim 6-8- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı C-C Kesit Rölövesi (Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)	275
Resim 6-9- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı D-D Kesit Rölövesi (Yrd. Doç.Dr. Halil Onur).....	276
Resim 6-10- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Vezirhan Caddesi Görünüş Rölövesi (Yrd. Doç.Dr. Halil Onur).....	277

Resim 6-11- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Divanyolu Caddesi Görünüş Rölövesi (Yrd. Doç.Dr. Halil Onur)	278
Resim 6-12- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Divanyolu Caddesi (T. Cem Yaman)	279
Resim 6-13- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Vezirhan Caddesi (T. Cem Yaman)	279
Resim 6-14- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Vezirhan Caddesi Üzerindeki Giriş Kapısı (T. Cem Yaman)	279
Resim 6-15- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Vezirhan Caddesi Üzerindeki Giriş Kapısı (T. Cem Yaman)	279
Resim 6-16- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Camekanı (T. Cem Yaman)	280
Resim 6-17- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Camekanı (T. Cem Yaman)	280
Resim 6-18- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Camekanında Ilıklık Kapısı (T. Cem Yaman)	281
Resim 6-19- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Camekanı Kubbesi (T. Cem Yaman)	281
Resim 6-20- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Camekanında Hediyelik Eşya Satış Reyonu (T. Cem Yaman)	282
Resim 6-21- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Erkekler Camekanından Kadınlar Camekanına Geçiş Kapısı (T. Cem Yaman)	282
Resim 6-22- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Camekanı (T. Cem Yaman)	283
Resim 6-23- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Camekanı (T. Cem Yaman)	283
Resim 6-24- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Camekanı (T. Cem Yaman)	284
Resim 6-25- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Camekanı (T. Cem Yaman)	284
Resim 6-26- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Camekanı Kubbesi (T. Cem Yaman)	285
Resim 6-27- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Camekanından Ilıklığa Geçiş Kapısı (T. Cem Yaman)	285
Resim 6-28- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığı (T. Cem Yaman)	286
Resim 6-29- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığı (T. Cem Yaman)	286
Resim 6-30- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığı (T. Cem Yaman)	287
Resim 6-31- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığından Sıcaklığa Geçiş Kapısı (T. Cem Yaman)	287
Resim 6-32- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklık Kubbesi (T. Cem Yaman)	288
Resim 6-33- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığındaki Duş Odası (T. Cem Yaman)	288
Resim 6-34- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığındaki Masaj Odası (T. Cem Yaman)	289
Resim 6-35- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığındaki Masaj Odası (T. Cem Yaman)	289
Resim 6-36- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığındaki Masaj Odası Kubbesi (T. Cem Yaman)	290
Resim 6-37- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Ilıklığındaki Masaj Odası Kubbesi (T. Cem Yaman)	290
Resim 6-38- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı (T. Cem Yaman)	291
Resim 6-39- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı (T. Cem Yaman)	291
Resim 6-40- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı (T. Cem Yaman)	292
Resim 6-41- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı (T. Cem Yaman)	292
Resim 6-42- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklıktaki Halveti (T. Cem Yaman)	293
Resim 6-43- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklıktaki Halveti (T. Cem Yaman)	293
Resim 6-44- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklıktaki Halvetin İçi (T. Cem Yaman)	294
Resim 6-45- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklıktaki Halvet İçi Kurnası (T. Cem Yaman)	294
Resim 6-46- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklıktaki Kurnası (T. Cem Yaman)	295
Resim 6-47- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklıktaki Baklavalı Sütun Başlığı (T. Cem Yaman)	295
Resim 6-48- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki Sofanın Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	296
Resim 6-49- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki Halvetin Kubbesi ve Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	296
Resim 6-50- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklık Kubbesi ve Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	297
Resim 6-51- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklık Kubbesi ve Işık Gözleri (T. Cem Yaman)	297

Resim 6-52- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki Jakuzi Odası (T. Cem Yaman)	298
Resim 6-53- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki Jakuzi Odası (T. Cem Yaman)	298
Resim 6-54- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki Jakuzi Odası İçi (T. Cem Yaman)	298
Resim 6-55- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki Jakuzi Odası İçi (T. Cem Yaman)	299
Resim 6-56- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığındaki Jakuzi Odasının Tavanı (T. Cem Yaman)	299
Resim 6-57- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı Cehennemlik Girişi (T. Cem Yaman)	300
Resim 6-58- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı Cehennemlik Kanalı (T. Cem Yaman)	300
Resim 6-59- İstanbul – Çemberlitaş Hamamı Kadınlar Sıcaklığı Cehennemlik Kanalı (T. Cem Yaman)	300

ÖZGEÇMİŞ

Bireysel Bilgiler

Adı ve soyadı : Tefik Cem YAMAN
Doğum tarihi ve yeri : 08.10.1978, İstanbul
Uyruğu : T.C
Medeni durumu : Bekar
İletişim adresleri : Valikonağı Cad. Polat Apt 169 / 2
Nişantaşı / İstanbul
Tel: 0 212 231 93 18 Faks: 0 212 243 03 64
e-posta: cemyamans@hotmail.com

Eğitim Durumu

: 1996 Işık Lisesi
: 1996–2003 MSÜ Mimarlık Fakóltesi
Mimarlık Bölümü
Yabancı dil : İngilizce

Mesleki Deneyim

:1999-2006 Yıllarında Çeşitli Özel Kuruluşlarda Fiilen Mimarlık. 2006 dan Bu Yana Serbest Mimarlık Dönemi.